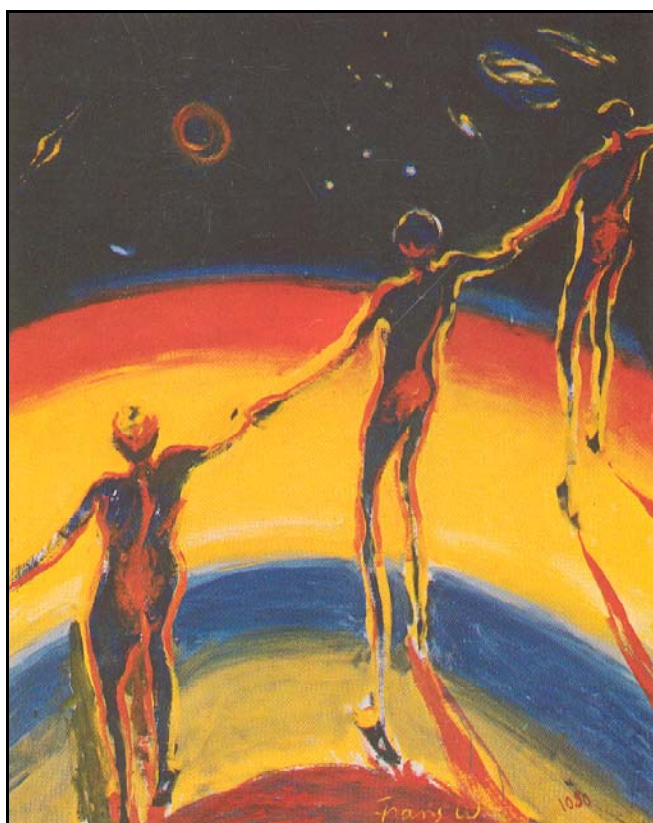

ORGANISASJONEN NEI TIL ATOMVÅPEN 1979 – 1987

Hovedoppgave i historie

Irene Valvik Vågen

Universitetet i Bergen

Mai 2002

Innholdsfortegnelse

Forord

Forkortelser

Kapittel 1 – Innledning	1
Problemstilling.....	3
Tidligere forskning	4
Primærkilder	7
Kapittel 2 – Bakgrunn.....	9
Den første bølgen med atomvåpenprotester	9
Ideologiske forløpere	15
Forholdet mellom USA og Sovjetunionen	17
Oppsummering	23
Kapittel 3 – Organisasjonen og dens utvikling.....	25
Nei til nye Atomvåpen.....	25
Fra ad hoc aksjon til interesseorganisasjon.....	29
Organisasjonsledelsen.....	32
Internasjonale kontakter.....	35
Arbeidsformer	36
Oppsummering	40

Kapittel 4 – Rakettsaken og frysforlaget	41
Nei til Atomvåpens videre arbeid mot utplasseringsplanene.....	41
Rakettsaken på Stortinget	43
Frysforslaget	51
Oppsummering	57
Kapittel 5 – En nordisk atomvåpenfri sone	59
Norsk offisiell holdning til soneideen.....	59
Underskriftskampanjen.....	63
Forstudien av 1982.....	64
Den fellesnordiske soneplanen fra 1983.....	69
Oppsummering	73
Kapittel 6 – Atomvåpenfrie havner	74
Opprustningen av nordområdene.....	74
Atomvåpenfrie havner	77
Oppsummering	81
Kapittel 7 – Det strategiske forsvarsinitiativet	83
De norske reaksjonene på SDI.....	83
SDI-debatt på Stortinget	86
Fagforbundenes reaksjoner	90
Oppsummering	92
Kapittel 8 – Avslutning	94
Oppnådde resultater	94
Varige allianser	95
En ny type protest	96
Norge i NATO	97

Appendiks, styresammensetning.....	100
Kildeliste	104
Bibliografi.....	105

Forord

Det er mange jeg skal takke for å ha hjulpet meg gjennom hovedfagsstudiet. Først og fremst min veileder førstamanuensis Astrid Forland for alltid å ha gitt konstruktiv og rask tilbakemelding på mine manusutkast. Videre vil jeg takke mine medstudenter i sofakroken som har gjort perioden som hovedfagsstudent til en trivelig og sosial periode. Professor Edgar Hovland, professor Harm Schröter og deltakerne ved manuskriptseminarene takkes for sin tilbakemeldinger. Takk til Ellen for korrekturlesning.

Takk til mine foreldre for støtte og omsorg!

Bergen, mai 2001

Irene Valvik Vågen

Forsideillustrasjon: Frans Widerberg

Forkortelser

ABM: Anti-Ballistic Missile

ANZUS: Australia – New Zealand – US defence treaty.

END: European Nuclear Disarmament

IAEA: International Atomic Energy Agency

IKV: Interkirkelig Vredesberaad (Mellomkirkelig fredsrad)

INF: Intermediate Range Nuclear Force

IPCC: International Peace Coordination and Communication Center

KSSE: Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa (CSCE)

NAN: North Atlantic Network

NPT: Non-Proliferation Treaty

PTBT: Partial Test Ban Treaty

SALT: Strategic Arms Limitation Treaty

SDI: Strategic Defence Initiative

VSJ: Vennskap- sikkerhet- og bistandsavtalen

Innholdsfortegnelse

Forord

Forkortelser

Kapittel 1 – Innledning	1
Problemstilling.....	3
Tidligere forskning	4
Primærkilder	7
Kapittel 2 – Bakgrunn.....	9
Den første bølgen med atomvåpenprotester	9
Ideologiske forløpere	15
Forholdet mellom USA og Sovjetunionen	17
Oppsummering	23
Kapittel 3 – Organisasjonen og dens utvikling.....	25
Nei til nye Atomvåpen.....	25
Fra ad hoc aksjon til interesseorganisasjon.....	29
Organisasjonsledelsen.....	32
Internasjonale kontakter.....	35
Arbeidsformer	36
Oppsummering	40

Kapittel 4 – Rakettsaken og frysforlaget	41
Nei til Atomvåpens videre arbeid mot utplasseringsplanene.....	41
Rakettsaken på Stortinget	43
Frysforslaget	51
Oppsummering	57
Kapittel 5 – En nordisk atomvåpenfri sone	59
Norsk offisiell holdning til soneideen.....	59
Underskriftskampanjen.....	63
Forstudien av 1982.....	64
Den fellesnordiske soneplanen fra 1983.....	69
Oppsummering	73
Kapittel 6 – Atomvåpenfrie havner	74
Opprustningen av nordområdene.....	74
Atomvåpenfrie havner	77
Oppsummering	81
Kapittel 7 – Det strategiske forsvarsinitiativet	83
De norske reaksjonene på SDI.....	83
SDI-debatt på Stortinget	86
Fagforbundenes reaksjoner	90
Oppsummering	92
Kapittel 8 – Avslutning	94
Oppnådde resultater	94
Varige allianser	95
En ny type protest	96
Norge i NATO	97

Appendiks, styresammensetning.....	100
Kildeliste	104
Bibliografi.....	105

Kapittel 1

Innledning

We knew the world would not be the same. Few people laughed. Few people cried. Most people were silent. I remembered the line from the Hindu scripture Bhagavad Gita: "Now I am become Death, the Destroyer of Worlds." I suppose we all thought that, one way or another.

Robert Oppenheimer

Sitatet forteller hvordan Robert Oppenheimer opplevde den første atomprøvesprengningen den 16. juli 1945. Han var ikke alene om å mene at med prøvesprengningen og de senere atombombene over Hiroshima og Nagasaki, henholdsvis 6. og 9. august samme år, hadde verden entret en ny æra. Oppfatningen av at atombombene representerte noe kvalitativt nytt i krigføringen har preget det sikkerhetspolitiske bildet etter den andre verdenskrigen. Atombombenes enorme ødeleggende kraft og ettervirkninger har gjort bruken av dem til en nærmest politisk umulighet. På tross av disse egenskapene har atomvåpen i mange henseende blitt ansett som et nødvendig onde. De vestlige forestillingene var umiddelbart etter avslutningen av den andre verdenskrigen preget av at atomvåpnene kunne sikre verdensfreden. Disse forestillingene ble ganske raskt avløst av frykt etter hvert som virkningene og konsekvensene fra Hiroshima og Nagasaki nådde offentligheten.¹

Starten på den kalde krigen og den første sovjetiske atomprøvesprengningen i august 1949 førte USA og Sovjetunionen inn i et rustningskappløp som både innebar massiv konvensjonell styrkeoppbygging og vektlegging av atomvåpen som avskrekkende element i militærstrategien. Blokkdelingen av Europa og den vedvarende frykten for at den kalde krigen skulle utvikle seg til varm krig med bruk av atomvåpen ga næring til protester knyttet til de kjernefysiske våpnene. Alt før den første atombomben var ferdigstilt meldte de første protestene seg. Disse kom fra forskere tilknyttet Manhattan-

¹ Wittner 1993: 39, Gizewski 1996.

prosjektet. Flere av atomforskerne mente at atomenergien måtte settes under internasjonal kontroll for å hindre atomkrig.² Arbeidet med å bevisstgjøre befolkningene om farene forbundet med atomvåpnene tok imidlertid tid, og først på slutten av 1950-tallet ble atomvåpenproblematikken for alvor satt på agendaen.

Oppmerksomheten omkring rustningskappløpet, økningen i det radioaktive nedfallet og faren for spredning av atomvåpen til nye land førte til at de uavhengige folkelige protestene vokste fra siste halvdel av 1950-tallet. Spesielt faren for det radioaktive nedfallet i tilknytning til USAs og Sovjetunionens atomprøvesprengninger vekket folks bevissthet omkring atomvåpenspørsmålene. Etter at den delvise prøvestansavtalen PTBT³ ble undertegnet i 1963, stilnet så atomvåpenprotestene av. Bare de dedikerte motstanderne av atomvåpnene fortsatte kampen. Denne situasjonen vedvarte frem til et stykke ut på 1970-tallet, da grasrota på nytt ble mobilisert til kamp mot atomvåpen. Først som en følge av de amerikanske planene om å utplassere nøytronbomber i Vest-Europa, siden som en følge av NATOs dobbeltvedtak i 1979. Dobbeltvedtaket gjaldt en plan om å utplassere 572 mellomdistanseraketter i fem vesteuropeiske land som svar på de sovjetiske SS-20 utplasseringene. Planene om utplassering av raketter ble fulgt av et vedtak om forhandlinger mellom USA og Sovjetunionen med sikte på å unngå de samme utplasseringene. Atomvåpenprotestene fra slutten av 1970-tallet og frem til midten av 1980-tallet ble de mest omfattende atomvåpenprotestene i den vestlige verden på omtrent 20 år.⁴

Oppslutningen om atomvåpenprotestene har altså svingt kraftig siden andre verdenskrig. Størst oppslutning om protestene var det i perioden 1957 til 1964 samt perioden 1979 til 1987.⁵ Bølgebevegelsen i protestene reflekterte temperaturen på forholdet mellom USA og Sovjetunionen. Avslutningen av 1970-tallets détente mellom supermaktene og overgangen til det som har blitt kalt ”den andre kalde krigen” satte protestene mot atomvåpen igjen på dagsorden. I Norge var det organisasjonen Nei til Atomvåpen som samlet størsteparten av opposisjonen mot atomvåpnene på begynnelsen av 1980-tallet. Organisasjonens arbeid for å påvirke den offisielle norske atomvåpenpolitikken og norsk opinion generelt vil stå i sentrum i denne hovedoppgaven. Av plassmessige og tidsmessige hensyn avgrenses tidsperioden for undersøkelsen til å

² Wittner 1993: 63.

³ PTBT: Partial Test Ban Treaty

⁴ Carter 1992: 108.

⁵ Inndelingen er fra Carter 1992.

gjelde fra høsten 1979 og frem til utgangen av 1987. Startpunktet for denne oppgaven blir altså et par måneder før NATO vedtok dobbeltvedtaket, og undersøkelsen avsluttes med inngåelsen av INF⁶-avtalen. INF-avtalen var avtalen mellom Sovjetunionen og USA som for første gang førte til reelle nedskjæringer i antall atomraketter. Avtalen innebar at alle mellomdistanseatomvåpen av en viss størrelse og kortdistanseatomvåpen skulle fjernes fra det europeiske kontinentet.

Problemstilling

Nei til Atomvåpen var som nevnt en del av en større bevegelse som arbeidet for å endre Norges og NATOs atompolitikk på begynnelsen av 1980-tallet. Jeg skal i denne oppgaven vise at Nei til Atomvåpen var en viktig brikke i den norske fredsbevegelsen, og da spesielt den delen som sto i opposisjon til den etablerte sikkerhetspolitikken. Organisasjonen kan også settes inn i en bredere internasjonal kontekst. Fra slutten av 1960-tallet gjorde de nye sosiale bevegelsene seg gjeldende. Denne fremgangen hadde nær sammenheng med den oppslutningen som venstresiden i vesteuropeisk politikk opplevde fra slutten av 1960-tallet. De organisasjonene som var en del av denne nye sosiale bevegelsen, skilte seg ut fra andre organisasjoner gjennom strukturen og arbeidsmåter. Ti år senere var det fredsorganisasjonene som fikk tilslutning over store deler av verden. Nei til Atomvåpen startet opp samtidig med at tilslutningen til fredsbevegelsen økte. Denne oppgaven skal undersøke hvilke faktorer som lå til grunn for opprettelsen av en organisasjon som arbeidet mot den gjeldende atompolitikk til NATO.

Nei til Atomvåpen utviklet seg etter hvert fra å være en ad hoc aksjon til å bli en interesseorganisasjon. Organisasjonen holdt likevel fast på de arbeidsmetodene og virkemidlene som er typiske for de nye sosiale bevegelsene. Et viktig aspekt i oppgaven blir dermed å undersøke hvordan denne utviklingen skjedde og hvilke endringer som ble foretatt.

Videre skal jeg i denne oppgaven undersøke hvilke tiltak Nei til Atomvåpen fremmet som den mente ville dempe rustningskappløpet og beholde Norge som et lavspenningsområde. Hvilke saker valgte de å arbeide for, og hvorfor ble disse sakene ble valgt ut som politiske målsetninger, er sentrale spørsmål som skal besvares i dette arbeidet. Det er først og fremst fire saker som organisasjonen konsentrerte seg om og som

⁶ INF: Intermediate Range Nuclear Force

den klarte å få oppslutning fra grasrota. Det første var den forsatte kampen mot dobbeltvedtaket, der Nei til Atomvåpen ønsket at Norge skulle trekke tilbake sin støtte til utplasseringsvedtaket. En annen sak var forslaget om å opprette en atomvåpenfri sone i Norden. Fra midten av 1980-tallet startet Nei til Atomvåpen å arbeide med to nye saksområder. Den norske anløpspraksisen var den første oppgaven. Nei til Atomvåpen satte fokus på kravet om å avvise alle militære fartøyer, som ikke kunne dokumentere at de var atomvåpenfrie, å anløpe norske havner. Den siste store saken som Nei til Atomvåpen engasjerte seg i var motstanden mot det amerikanske romvåpenprogrammet, SDI.⁷ Dette forslaget gjaldt forskning og utplassering av et anti-rakettsystem i verdensrommet.

Gjennomgående problemstillinger i oppgaven blir da: Hvilke endringer i den norske atompolitikken ønsket Nei til Atomvåpen å få til? Hvordan arbeidet Nei til Atomvåpen for å påvirke politikken, og hvilke resultater oppnådde Nei til Atomvåpen i perioden frem til INF-avtalen ble undertegnet i 1987?

Tidligere forskning

De internasjonale hendelsene på slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet behandles grundigst av Raymond L. Garthoff i hans bok *Détente and Confrontation* fra 1994 (1985). Noe kritikk som har vært rettet mot hans fremstilling har vært at årsakene til sammenbruddet i avspenningen i for stor grad har vært tillagt amerikanske forhold.⁸ W.R. Smysers utgangspunkt for *From Yalta to Berlin* fra 1999 er forholdet mellom supermaktene på bakgrunn av det tyske spørsmål.

Lawrence S. Wittner har gjennom to bøker, *the Struggle against the Bomb*, bind 1 og 2, fra henholdsvis 1993 og 1997, beskrevet hvorledes kampen mot atomvåpen har blitt ført, både i den vestlig kontrollerte verden og bak jernteppet. Han beskriver også den profesjonelle kampen, forskernes advarsler og det mer alminnelige grasrotengasjementet hos befolkningen. Bokserien hans er foreløpig ikke ferdigstilt og det siste bindet om atomvåpenprotester fra 1970 og frem til i dag er under utarbeidelse. Jeg har derfor tatt utgangspunkt i April Carters bok om fredsbevegelsen fra 1992 for denne perioden. Wittners to første bøker om anti-atomvåpenbevegelsen er mer detaljert i sin fremstilling

⁷ SDI: Strategic Defence Initiative.

⁸ Westad 1997: 30.

enn Carter. Hun legger til grunn en bred definisjon av fredsbevegelse der for eksempel motstanden mot Vietnam-krigen får et eget kapittel.

Fredsbevegelsen er et begrep som rommer en mye større gruppe enn bare anti-atomvåpenbevegelsen. Når jeg likevel anvender betegnelsen fredsbevegelse på noe som strengt tatt er en anti-atomvåpenbevegelse, er det begrunnet ved at Nei til Atomvåpen omtalte seg selv som fredsbevegelse, og at meningsmotstanderne også benyttet seg av begrepet fredsbevegelse når de refererte til Nei til Atomvåpen. Med fredsbevegelse skal en i denne oppgaven forstå anti-atomvåpenbevegelsen når noe annet ikke er presisert i teksten.

Forskningen omkring den kalde krigen har stort sett hatt de politiske partiene og den offisielle norske holdningen som utgangspunkt. Aktiviteter i det sivile samfunnet for å påvirke den politiske utviklingen har foreløpig fått mindre oppmerksomhet innen denne forskningen. *Kald krig og internasjonalisering* av Knut Einar Eriksen og Helge Øystein Pharo fra 1997, *Oljealder* av Rolf Tamnes fra 1997 og *Fryktens likevekt* av Kjetil Skogrand og Rolf Tamnes fra 2001, gir alle god oversikt over den norske atompolitikken. De to første bøkene er bind 5 og 6 i norsk utenrikspolitikkens historie. Eriksen og Pharos bok behandler den norske utenrikspolitikkens frem til 1965. Dette ligger utenfor denne hovedoppgavens tidsrammer, men gir likevel en nyttig innføring i de forholdene og forutsetninger for norsk atompolitikk som fremdeles var gjeldende rammebetingelser da Nei til Atomvåpen startet sitt arbeid. Tamnes sin bok i samme serie fortsetter der Eriksens og Pharos bok slutter. Ettersom det er den norske utenrikspolitikkens historie som er undersøkelsesobjekt, har den sivile delen av den kalde krigen fått en mindre fremtredende plass. Det er kun hovedlinjene i de utenomparlamentariske reaksjonene som er behandlet i disse verkene. Skogrand og Tamnes skriver om den offisielle norske atompolitikken frem til 1970, og kommer ikke med noe nytt stoff om de folkelige protestene i forhold til de to første monografiene. Det samme kan også sies om Olav Ristes bok fra 2001, *Norway's Foreign Relations – A History*, som trekker opp hovedlinjene i dualiteten som har preget den norske sikkerhetspolitikken.

Bøkene til Trond Bergh, *Storhetstid* fra 1987, og Jostein Nyhamar, *Nye utfordringer* fra 1990, omhandler blant annet den norske arbeiderbevegelsens syn på sikkerhetspolitikken. Brytningene innen Arbeiderpartiet er utførlig behandlet i disse fremstillingene. Hovedoppgaven til Dagrun Bliksås fra 1992, *Arbeiderpartiet fra dobbeltvedtak til frys 1979 – 1983*, beskriver partiets prosess med å samle tilhengere og

motstandere av dobbeltvedtaket om en felles sikkerhetspolitisk linje. Olav Njølstads artikkel *Under en radioaktiv himmel* fra 1996 tar utgangspunkt i et av aspektene ved atompolitikken som det var stor folkelig motstand mot, nemlig de kjernefysiske prøvesprengningene på 1950- og 60-tallet. Arbeider som spesifikt belyser den sikkerhetspolitiske opposisjonen, er Aslak Lindstøls hovedoppgave fra 1978, *De 13 – Protest mot Atomvåpen*. Her diskuterer han hvorledes en utenomparlamentarisk gruppering var med i den offentlige debatten om sikkerhetspolitikken, i likhet med hva Nei til Atomvåpen gjorde 20 år senere. Johan Kr. Meyer diskuterer i sin artikkel fra 1989, *NATOs kritikere*, den sikkerhetspolitiske opposisjonen i perioden umiddelbart etter den norske innmeldingen i forsvarsalliansen. Her viser han at den sikkerhetspolitiske opposisjonen i Norge på 1950-tallet var for differensiert til at den kunne true det norske medlemskapet i NATO. Espen Mass Andersens hovedoppgave fra 2001, *Norge og MLF*, viser hvor viktig samarbeidet mellom fagbevegelsen og Studentersamfunnet i Oslo var for anti-atombevegelsen på sent 1950-tallet.

Nei til Atomvåpen har i liten grad blitt gjort til gjenstand for forskning. En hovedoppgave i statsvitenskap er skrevet tidligere om Nei til Atomvåpen, av Knut Jarbo fra 1985. Jarbo bruker organisasjonen som et eksempel for å forklare ad hoc aksjoners strukturelle problemer. Oppgaven er ikke et forsøk på å beskrive Nei til Atomvåpens plass i atomvåpendebatten, men fokuserer i stedet på hvorledes ad hoc aksjoner håndterer strukturelle problemer innen organisasjonen. Erik Alfsens artikkel fra 1997, *Nei til Atomvåpen. Et tilbakeblikk*, er mer utdypende for hva som var organisasjonens politikk og hovedmål, i alle fall i de første årene av organisasjonens virke. En artikkel av Sten Sparre Nilson fra 1985, *The Peace Movement in Norway*, behandler den norske fredsbevegelsen, men det empiriske grunnlaget er i all hovedsak Nei til Atomvåpen. Artikkelen er kort og behandler derfor ikke fredsbevegelsen videre grundig. Ettersom artikkelen er fra 1985 er heller ikke anløpsstriden eller SDI-saken behandlet. Jon Grepstad har også skrevet noen artikler om Nei til Atomvåpen. I likhet med Nilsons artikkel er tre av Grepstads artikler forfattet forholdsvis tidlig på 1980-tallet. Eva Nordlands bok *Nedtelling?* fra 1980 er en bred, kronologisk fremstilling av den norske debatten om dobbeltvedtaket i 1979, og er den boken som behandler den saken grundigst. Fremstillingen omhandler ikke Nei til Atomvåpen spesielt, men den omtaler derimot starten på Nei til nye Atomvåpen. Tamnes artikkel fra 1982, *Den norske holdningen til en nordisk atomvåpenfri sone 1958-1981*, om den offisielle norske holdningen til sonespørsmålet behandler dette temaet grundig frem

til 1981. Alle artiklene fungerer som bakgrunnsstoff for min oppgave. Av det lille som er skrevet om Nei til Atomvåpen er Erik Alfsens artikkel mest utfyllende. Oppgaven om organisasjonen Nei til Atomvåpen vil omhandle den samme perioden som Alfsens artikkel, men vil sette organisasjonen inn i en norsk og internasjonal kontekst på en annen måte enn det Alfsen har gjort.

Primærkilder

I tillegg til litteratur er oppgaven basert på skriftlig kildemateriale. Nei til Atomvåpens eget arkivmateriale fra oppstarten i 1979 og frem til ca. 1999 oppbevares i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo. Dette arkivmaterialet er usortert og ligger i kjelleren til arkivet. Som så mange andre plasser er det økonomien som hindrer arbeidet med å sortere og ordne arkivmaterialet slik at det blir gjort allment tilgjengelig. I skrivende stund foreligger det ingen umiddelbare planer om å gjøre dette materiale tilgjengelig for publikum. Nei til Atomvåpens materiale inneholder så langt jeg har fått registrert et bredt spekter av dokumenter, utredninger av organisasjonens saksområder, brev og publikasjoner. På grunn av den uheldige situasjonen arkivmaterialet har vært, og er i, har dette materialet praktisk talt vært umulig å benytte. Det eneste jeg har fått ut av det oppbevarte arkivmaterialet hos Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek er en nesten komplett serie årganger av medlemsavisen på 1990-tallet. Jeg har i stedet benyttet meg av privatarkiver til sentrale styremedlemmer på 1980-tallet. Jeg har gjennomgått Erik Alfsens arkiv, og jeg bygger også i stor grad på Gynt Krag og Gunnar Brostogens arkiver, som jeg har overtatt.

Ettersom hovedvekten i mitt arbeide har vært på den sentrale ledelsen og aktiviteten der, har det vært lite aktuelt å fordype seg i de aktivitetene som de lokale gruppene hadde. Dette betyr igjen at alt kildemateriale, både skriftlig og muntlig, har vært geografisk plassert i Oslo-området. Overtakelsen av Gynt Krag og Gunnar Brostogens arkivmateriale skapte en mye lettere løsning på det praktiske problemet med tilgang på kilder. De to arkivene var til dels kronologisk ordnet ved at mye av materialet var lagt inn i permer. Dessverre var også en god del av materialet usortert. Arkivene inneholder korrespondanse, utredninger av sakskomplekser, diverse Nei til Atomvåpen-publikasjoner, samt dokumenter av mer intern karakter. Ettersom Krag og Brostigen i stor grad har samlet på de samme dokumentene, har det derfor blitt en sammenblanding av disse arkivene. Gjennomgangen av Erik Alfsens arkiv har ikke medført noe særlig nytt i

forhold til Krag og Brostogens arkiver. Dette gjør at jeg vurderer det arkivmaterialet som jeg har hatt tilgang til, som å være representativt for organisasjonens aktivitet, og da spesielt for årene 1980 til 1986. Sammenblanding av arkivene, og det faktum at Krag og Brostogens arkiver nå er i mitt eie, gjør at jeg ikke har sett det som særlig hensiktsmessig å referere til hvilket arkiv kildene er hentet fra. Jeg har i stedet nøyd meg med å datere kildene.

Ved siden av de skrevne kildene har jeg også benyttet meg av muntlige kilder. Jeg har hatt samtaler med de mest sentrale personene innen Nei til Atomvåpen og fredsbevegelsen i Norge. Siden jeg har hatt tilgang på så pass store mengder skriftlige materiale vurderer jeg behovet for muntlige kilder som mindre nødvendig. Det har derimot vært et spennende supplement, som nok dessverre ikke synes så altfor godt igjen i oppgaven.

Kapittel 2

Bakgrunn

En rekke forhold bidro til at man fikk en opphetet sikkerhetspolitisk debatt i Norge på slutten av 1970-tallet. Både innenrikspolitiske og utenrikspolitiske faktorer virket inn. De norske protestene mot atomvåpen hadde forankring i en samtidig internasjonal bevegelse som var vokst frem i den vestlige verden i forbindelse med NATOs dobbeltvedtak. Protestene hadde også røtter tilbake til slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 60-tallet da det for første gang oppsto et omfattende grasrotoppør mot det vedtatte sikkerhetspolitiske paradigmet. Jeg vil i dette kapitlet å ta for meg de historiske røttene, det vil si linjene tilbake til det som er blitt kalt den første bølgen med atomprotester. Hva var rammene for den norske atompolitikken forut for de første atomprotestene, og hvordan påvirket protestene utformingen av den norske atompolitikken? Hvilke politiske strømninger fantes internasjonalt som kunne igangsette det enorme grasrotengasjementet i vesten på 1970- og 80-tallet? Og til sist, hvordan ble engasjementet konkret utløst i forbindelse med NATOs dobbeltvedtak?

Den første bølgen med atomvåpenprotester

Den norske atompolitikken ble utformet i et samspill mellom norske forhold og de alliertes planer for atombevæpning. Blant grunnpilarene i den norske atompolitikken var avvisning av utstasjonering av atomvåpen, mot opprettelse av fremmede staters militærbaser på norsk territorium og fraværet av alliert militær aktivitet i Nord-Norge i fredstid. Dette, sammen med den forsvarsstrategien som kom Norge til del gjennom NATO ga opphav til den dikotomien som har vært karakteristisk for den norske sikkerhetspolitikken. Johan Jørgen Holst lanserte begrepsparet avskrekking og beroligelse for å karakterisere den norske sikkerhetspolitikken overfor Sovjetunionen. Avskrekkingsmomentet var knyttet til NATO-medlemskapet og det norske forsvaret, mens de beroligende momentene var de selvpålagte restriksjonene som Norge påberopte

seg. Et annet perspektiv på den norske sikkerhetspolitikken har blitt lansert av Rolf Tamnes. Dette begrepsparet, integrering og avskjerming, karakteriserer forholdet mellom Norge og de vestlige allierte.¹ Avskjermingspolitikken var begrunnet i et behov for å markere norsk suverenitet, i tillegg til ønsket om ikke å provosere Sovjetunionen.² Integreringspolitikken var synlig gjennom alliansetilknytningen og dens implikasjoner.

Forholdet mellom USA og de europeiske allierte endret seg som en følge av Koreakrigen på begynnelsen av 1950-tallet. Den voksende mistenksomheten mellom USA og Sovjetunionen som fulgte i kjølvannet av denne krigen førte til et større press fra USA mot de europeiske NATO-allierte om økt militær opprustning. Samholdet og forsvarsevnen innen NATO skulle styrkes ved en omstrukturering fra en løs allianse til et tett fellesforsvar.³ Bestemmelsen om å inkorporere atomvåpen i NATOs forsvarsstrategi fra 1954 medførte at Norge fra det tidspunktet måtte ta stilling til mulig utplassering av atomvåpen på norsk territorium.⁴ Ved NATOs rådsmøte i Paris i desember 1957 forelå det planer om å utplassere mellomdistanseraketter og planer om å opprette atomammunisjonslagre i Vest-Europa, deriblant i Vest-Tyskland. Disse planene hang sammen med en vestlig oppfatning om at Sovjetunionen hadde opparbeidet seg et fortrinn, et såkalt ”missile gap”, både med hensyn til atomvåpen og med hensyn til den konvensjonelle slagstyrken.⁵ Sputniksatellitten som Sovjetunionen skjøt opp i oktober 1957 sjokkerte forsvarsalliansen, og preget rådsmøtet som NATO holdt to måneder senere. Oppskytingen forsterket NATOs oppfatning om at Sovjetunionen hadde opparbeidet seg et militært fortrinn, og hendelsen var med på å fremskynde beslutningen om utplassering av mellomdistanseraketter i Vest-Europa.⁶ For Norges del ble planene om atomutrustning i Vest-Europa møtt med skepsis. Norges statsminister på den tiden Einar Gerhardsen fremmet det norske synet under rådsmøtet at planene for mellomdistanserakettene burde utsettes til vinteren 1958 for nærmere utredninger, samtidig som det burde inngås nedrustningsforhandlinger mellom NATO og Sovjetunionen før alliansens planer om utplassering av mellomdistanseraketter kunne effektueres. Ingen av disse forslagene oppnådde støtte blant de andre NATO-landene. Selv om den norske holdningen til utplasseringsvedtaket var negativ, ga Norge til slutt sin

¹ Moen 1998: 6-7.

² Eriksen og Pharo 1997: 31.

³ Eriksen og Pharo 1997: 36.

⁴ Skogrand og Tamnes 2001: 104.

⁵ Smyser 1999: 280.

⁶ Eriksen og Pharo 1997: 267.

prinsipielle støtte til NATOs vedtak.⁷ En parallell holdning inntok den norske regjeringen på nytt i 1979 da den ønsket at utplasseringsdelen skulle følges av et forslag om forhandlinger.⁸

Den norske avvisningen av atomvåpen på eget territorium i fredstid var avgjort før NATOs rådsmøte. Ved Arbeiderpartiets landsmøte våren 1957 ble det vedtatt et benkeforslag fra Th. Kinn som gikk ut på at det ikke skulle plasseres atomvåpen på norsk jord, senere kalt atomparagrafen, og at Norge måtte gå inn for øyeblikkelig stans av atomprøvene.⁹ Selv om vedtaket nok var ment å rette seg mot utplassering av atomvåpen på norsk jord i fredstid, var det ingen presiseringer om det i teksten.¹⁰ Atomparagrafen innebar dermed i realiteten en ubetinget avvisning av atomvåpen både i fredstid og i krise- og krigstid, noe det slett ikke var full oppslutning om innen Arbeiderpartiets ledelse.¹¹ Gerhardsens tale i Paris innebar en klargjøring av den norske atompolitikken der det uttrykkelig ble sagt nei til en fredsopsjon, mulighet til å føre atomvåpen inn i landet i fredstid, men ja til en krise- og krigsopsjon. Denne opsjonen ga Norge muligheten til å revurdere behovet for å innføre atomvåpen i tilfelle krise eller krig.

Den sikkerhetspolitiske opposisjonen som kom til syne i etterkant av Paris-møtet i 1957, uttrykte misnøye mot alliansens planer om atomutrustning av Vest-Tyskland. Motstanden hadde forankring i venstresiden av Arbeiderpartiet og spesielt i kretsen rundt Orientering. Motstanderne av den norske innmeldingen i forsvarsalliansen etablerte i 1952 avisen Orientering. Avisen var et talerør for den sikkerhetspolitiske opposisjonen som fantes innen Arbeiderpartiet. Skepsisen til atomopprustningen av Vest-Tyskland førte til at Sosialistisk Studentlag rettet et opprop til regjeringen om å legge ned veto i NATO. Underskriftskampanjen mot atomopprustningen i 1958, det såkalte Påskeopprøret, fikk støtte fra sentrale stortingsrepresentanter fra Arbeiderpartiet, og en rekke fagforeninger og partilag.¹² Etter hvert viste den sikkerhetspolitiske uenigheten innen Arbeiderpartiet seg å inneholde mer enn bare skepsis mot vesttysk atomutrustning. Motstanden innen partiet hadde nær tilknytning til den venstrebevegelsen som vokste frem i Vest-Europa. Opposisjonen var som nevnt samlet om motstand mot Norges medlemskap i forsvarsalliansen. Splittingen av Arbeiderpartiet og dannelsen av Sosialistisk Folkeparti i

⁷ Eriksen og Pharo 1997: 244, Skogrand og Tamnes 2001: 117.

⁸ Skogrand og Tamnes 2001: 118.

⁹ Bergh 1987: 426.

¹⁰ Bergh 1987: 427.

¹¹ Bergh 1987: 434.

¹² Meyer 1989: 84.

1961, kom etter at landsmøtet i Arbeiderpartiet hadde valgt å vedta en korrigerende ordlyden på atomparagrafen. Denne gangen valgte partiet å åpne for en politisk vurdering av innføring av atomvåpen til Norge i tilfelle krise eller krig, noe Orienteringskretsen oppfattet som en svekkelse av paragrafen.

NATO ønsket at Norge skulle gjennomføre visse forberedelser for atomutrustning.¹³ Blant enkelte politikere og offiserer fantes den en positiv holdning til nuklearisering av det norske forsvaret.¹⁴ Flertallet i den norske befolkningen var likevel negativ til en slik plan.¹⁵ Usikkerheten som oppsto om den videre utviklingen av den norske atompolitikken resulterte i at det oppsto en protestaksjon mot atomvåpen. Aksjonen Protest mot Atomvåpen, også omtalt som De 13, startet opp i november 1960. Kampanjen hadde røtter i et kommunistisk miljø, men fremsto som en tverrpolitisk gruppering ettersom initiativtakerne valgte å jobbe i det stille og la kampanjen bli frontet av en gruppe mennesker som var fremtredende representanter for universitetsmiljøet, kirken, fagforbund og kvinneorganisasjoner.¹⁶ De 13 var en del av den internasjonale protestbevegelsen som gjorde seg gjeldende på den tiden, og kampanjen hentet spesielt inspirasjon fra atomvåpenprotestene i Danmark og Storbritannia. Protest mot Atomvåpen fikk likevel en særegen norsk vinkling der målsetningen var å få en bekreftelse fra offisielt hold på at det fortsatt ikke skulle utplasseres atomvåpen eller opprettes atombaser på norsk territorium. Kampanjen arbeidet med landsmøtene til de politiske partiene som hovedmål. Som ad hoc aksjon klarte De 13 i sin korte aktivitetstid å arrangere både en større demonstrasjonsmarsj og å samle inn ca. 223 000 underskrifter til støtte for sin sak. Splittelsesprosessen i Arbeiderpartiet og aktiviteten til Protest mot Atomvåpen falt sammen i tid, i tillegg hadde også aksjonen sammenfallende syn med Orienteringskretsen på at Norge burde si ubetinget nei til atomvåpen. Dette førte til at gruppen fikk problemer med å holde på den tverrpolitiske målsetningen. Etter at landsmøtet til Arbeiderpartiet bekreftet sin tidligere holdning til den norske atompolitikken, dog med en annen formulering av atomparagrafen, oppløste De 13 seg selv i juni 1961.¹⁷ Kampanjen, som en av aktørene i den sikkerhetspolitiske debatten, klarte imidlertid å sette fokus på behovet for en avklaring om spørsmålet. Protest mot Atomvåpens betydning for utfallet

¹³ Skogrand og Tamnes 2001: 128.

¹⁴ Skogrand og Tamnes 2001: 133.

¹⁵ Skogrand og Tamnes 2001: 136, Meyer 1989: 103.

¹⁶ Lindstøl 1978: 1.

¹⁷ Lindstøl 1978: 1.

av debatten er noe mer usikker, men ifølge Eriksen og Pharo var den sterke opinionen med på å legge stort press på regjeringen og stortingspolitikerne.¹⁸

Selv om det meste av den norske debatten på begynnelsen av 1960-tallet kom til å handle om den norske atomopsjonen, var debattene i andre land preget av motstand mot atomprøvesprengningene. Debatten rundt atomvåpenproblematikken akselererte etter at bivirkningene av atomprøvesprengningene ble gjort allment kjent. Da den japanske fiskebåten the Lucky Dragon i 1954 ble utsatt for radioaktivt nedfall etter en amerikansk atomprøvesprengning i Stillehavet, utløste det store demonstrasjoner i Japan som siden spredte seg til andre vestlige land. For Norges del kom denne uroen til uttrykk gjennom en storstilt oppslutning om underskriftskampanjen til støtte for fredsprisvinner Albert Schweitzers appell fra april 1957. Appellen som oppfordret til full stans i atomprøvesprengningene, ble kringkastet i omtrent 50 land og fikk stor innflytelse på opinionen verden over.¹⁹ Frykten for de helsemessige problemene tilknyttet atomvåpen og atomprøvesprengningene resulterte i stor oppslutning om de internasjonale protestbevegelsene på slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet. Arbeidet for å forhindre videre spredning av atomvåpen kom også i fokus. I hvor stor grad fredsbevegelsen var en av de utløsende faktorene til forhandlingene og ratifiseringene av rustningskontrollavtalene på 1960-tallet er mer uvisst og vanskelig å bevise. Den delvise prøvestansavtalen fra 1963, PTBT, førte til at protestene i Vest-Europa i stor grad stilnet av. Denne avtalen begrenset atommaktens adgang til overjordiske atomprøvesprengninger og prøvesprengninger i atmosfæren. Likevel regulerte ikke avtalen underjordiske prøvesprengninger slik at testene fortsatte, men da under jordoverflaten. I 1968 kom traktaten om ikke-spredning av atomvåpen, NPT.²⁰ På dette tidspunktet hadde grasrotengasjementet ikke lenger fokus på atomvåpenproblematikken. Fredsbevegelsens fortjeneste var i første rekke at de var med på å høyne bevissthetsnivået til befolkningen om atomvåpenproblematikken og de farene som var forbundet med prøvesprengninger av atomvåpen.²¹ Dette opplysningsarbeidet var noe forskningsmiljøer hadde arbeidet med siden midten av 1940-tallet, men spredningen av kunnskapen fikk for alvor en oppsving med oppslutningen til fredsbevegelsen på slutten av 1950-tallet.

¹⁸ Eriksen og Pharo 1997: 237.

¹⁹ Wittner 1997: 31.

²⁰ NPT: Non-Proliferation Treaty.

²¹ Carter 1992: 78.

Opptakten til den andre bølgen av anti-atomprotester startet så smått i 1977 da USAs planer om produksjon av nøytronbomber ble gjort kjent gjennom media. Opinionsen i de vesteuropeiske landene ble dermed vekket. Også i Norge oppsto det en organisert kampanje mot nøytronbombeplanene. På samme måte som De 13 i 1961 hadde denne kampanjen et snevert aksjonsgrunnlag, og da USA trakk tilbake planene om produksjon og utplassering av våpenet, var grunnlaget for videre eksistens for Aksjon mot nøytronbomba ikke tilstede. Videre arbeid ble dermed avblåst. En mer langvarig anti-atomvåpenkampanje startet to år senere i Vest-Europa og USA i forkant av NATOs rådsmøte i desember 1979. På samme måte som protestene to år tidligere hadde Nei til nye Atomvåpen, som kampanjen het da, et snevert ad hoc grunnlag. Aksjonen klarte å transformere målsetningen i overgangen 1979-80. Med en bredere aksjonsbasis hadde kampanjen grunnlag til å fortsette protestene. Ettersom debatten rundt utplassering av nøytronbomber bare lå to år tilbake i tiden i forhold til dobbeltvedtaket hadde den første kampanjen en klar opinionsvekkende effekt som kom den andre kampanjen til gode.

Røttene til atomvåpenprotestene på 1980-tallet kan altså spores tilbake til atomprotestene som startet på slutten av 1950-tallet, men med en viktig forskjell. Mens deler av de norske protestene på 1950- og 60-tallet var preget av en dyp skepsis og motstand til NATO, noe som resulterte i splittingen av Arbeiderpartiet og opprettelsen av Sosialistisk Folkeparti, gjaldt protestene på 1980-tallet i større grad NATOs politikk og ikke det norske medlemskapet i alliansen. Den norske befolkningen oppfattet NATO som garantist for freden, og oppslutningen om NATO-medlemskapet holdt seg stort sett stabilt på et høyt nivå for perioden 1979 til 1986.²² Nei til Atomvåpen, som var den ledende anti-atomvåpenorganisasjonen på 1980-tallet, forsøkte aldri å skape en debatt om det norske medlemskapet i NATO og presiserte derfor gjennom sine publikasjoner at den ikke tok stilling til medlemskapet i forsvarsalliansen. På tross av en viss ulikhet i tilnærmingen til NATO kan begge bølgene med atomvåpenprotester plasseres inn i det samme organisasjonsmessige rammeverket. Både på slutten av 1950-tallet og på 1980-tallet var det koblinger mellom de grupperinger som opponerte mot den gjeldende

²² Se Alstad 1993: 82. I 1979 svarte 63 prosent av de spurte at NATO bidro til å trygge landet for angrep. Oppslutningen i 1980 var på 66 prosent, mens årene 81, 82 og 83 hadde henholdsvis 64, 65 og 64 prosents oppslutning. 1984 representerte et toppunkt for perioden med 67 prosent positiv oppslutning. Det var en liten nedgang fra 1985 med 65 prosents oppslutning og 1986 med 63 prosent. 1987 var på nytt ett toppår med hele 70 prosents oppslutning om NATO. Benum 1998:81 skriver at oppslutningen om NATO-medlemskapet økte samtidig med at den sikkerhetspolitiske opposisjonen vokste. Se også Tamnes 1997:62.

sikkerhetspolitikken, fagbevegelsen, politikere og akademikere.²³ Denne nettverksbyggingen mellom ulike institusjoner var en av forutsetningene for den kraftige mobiliseringen motstanden mot atomvåpen oppnådde.

Ideologiske forløpere

Grasrotengasjementet som kom til syne i hele Vest-Europa gjennom demonstrasjonstogene og punktmarkeringene til støtte for fredsbevegelsen representerte en ny form for politisk ytring. Synliggjøring av politiske synspunkt gjennom løst sammensatte aksjonsgrupper ble stadig mer vanlig utover fra 60-årene i Vest-Europa. Denne nye formen for politisk ytring hadde nær tilknytning til New Left, og var generelt preget av kritisk holdning til etablerte sannheter.

Den grundigste undersøkelsen av frivillige organisasjoner i Norge i denne perioden er gjort av Per Selle og Bjarne Øymyr. Deres definisjon av en frivillig organisasjon har gyldighet også for Nei til Atomvåpen, ettersom de opererer med en vid definisjon der frivillige organisasjoner er ”alle lag som ikke er offentlig oppnevnte og som er så pass formaliserte at de har egne navn.”²⁴ Selle og Øymyr betegner frivillige organisasjoners betydning for demokratiet som organer for demokratisk opplæring. De har i sin undersøkelse av utviklingen i de frivillige lagene i Norge i etterkrigstiden påvist enkelte tendenser som har gjort seg gjeldende i det norske samfunnet. Disse trekkene er økt profesjonalisering, egenorganisering, spesialisering og sentralisering. Utviklingen i organisasjonssamfunnet gjenspeiler det faktum at tid har blitt en knapphetsfaktor og at organiseringen derfor har blitt mer målrettet og instrumentell. Disse utviklingstrekkene medførte at det typiske frivillige laget i Norge på 1980-tallet gikk i retning av å vektlegge målsetninger som fremmet individets egne interesser, og at de typiske masseorganisasjonene som interesserte seg for et bredt spekter av sosiale spørsmål fikk redusert betydning. Den organisasjonstypen som hadde sterkest fremgang var idretts- og fritidsklubber.

Bortfallet av de tradisjonelle sosiale bevegelsene er altså et viktig trekk ved det moderne organisasjonssamfunnet. Selle og Øymyr begrunner fraværet av denne type lag i organisasjonssamfunnet ved at de gamle bevegelsene har blitt svekket samtidig som de moderne sosiale bevegelsene, slik som freds-, kvinne- og miljøbevegelsen stort sett har

²³ Andersen 2001.

²⁴ Selle og Øymyr 1995: 27.

stått, og står, organisatorisk svært svakt.²⁵ Selle og Øymyrs teori tar således ikke høyde for den type organisasjon som Nei til Atomvåpen representerer. Selv om Nei til Atomvåpen hadde et stort nettverk og et betydelig antall medlemmer rundt 1983-84, var organisasjonstilhørigheten for mange av flyktig karakter.²⁶ Dette har sammenheng med at det å være medlem og det å være sympatisør er blitt visket ut for sosiale massebevegelser. Dermed oppfattes det ikke som nødvendig å være medlem i et lag selv om en kjenner sterk tilknytning til den ideen som organisasjonen forfekter. Dette henger igjen sammen med at disse nye organisasjonene ikke lenger er like avhengig av medlemsmassen for å kunne påvirke den politiske agendaen.²⁷ En bevisst holdning til og bruk av media har i noen grad erstattet behovet for en sterk medlemsmasse.

For bedre å kunne forklare hvorfor Nei til Atomvåpen fikk den oppslutningen som de fikk, er det derfor mer hensiktsmessig å erstatte Selle og Øymyrs teori om organisasjonsutviklingen i Norge til fordel for teorien om nye sosiale bevegelser i de vestlig industrielle demokratiene. Navnet, nye sosiale bevegelser, viser at det skilles mellom nye og gamle. De gamle sosiale bevegelsene, slik som arbeiderbevegelsen, skiller seg ut fra de nye på flere områder, blant annet gjennom forskjellig ideologi, rekrutteringsbase, organisasjonsstruktur og hvilke virkemidler de bruker for å påvirke samfunnet.²⁸

Nye sosiale bevegelser har en sterk tilknytning til New Left. Det nye som ble introdusert gjennom studentbevegelsen på 1960-tallet var at den politiske debatten ble utvidet fra å være en debatt forbeholdt de få, til også å inkludere debattanter fra grasrota.²⁹ Utviklingen gikk altså fra å være representasjon gjennom organisasjoner til å bli mer individuelt deltakende, og der nye former for politisk engasjement ble benyttet. Nye sosiale bevegelser har et anti-establishment element i sin politiske kultur, ettersom de har klart å mobilisere grasrota ved å appellere til samfunnstrekk som skaper misnøye. Det revolusjonære aspektet ved bevegelsene er at de forfekter alternative politiske løsninger på strukturelle problem i det moderne samfunnet. Typiske eksempler er studentopprøret

²⁵ Selle og Øymyr 1995: 255.

²⁶ Selv om organisasjonen aldri etablerte et sentralt medlemsregister er det antatt at organisasjonen hadde ca. 130 000 medlemmer. På denne tiden var det også betydelig aktivitet i de lokale gruppene, ca. 350 lokallag til sammen. I 1986 anslo Nei til Atomvåpen medlemstallet til å ligge en plass mellom 40 000 og 60 000. Antall lokallag var redusert til ca. 280. Tilsvarende tall i dag er ca. 10 000 medlemmer og rundt 50 lag. Se *NTB*, "Nei til Atomvåpen-vekst etter Tsjernobyl", 27. oktober 1986 og *Aftenposten*, "Lever av ren idealisme", 19. september 1997.

²⁷ Selle og Øymyr 1995: 255.

²⁸ Dalton og Kuechler 1990: 10-16.

²⁹ Dalton og Kuechler 1990: 1.

på slutten av 1960-tallet, kvinne- og miljøbevegelsen på 1970-tallet og anti-atomvåpenbevegelsen på 1970- og 80-tallet.

Strukturen i disse organisasjonene er i stor grad også annerledes enn tidligere sosiale massebevegelser ved at de ofte har en flat organisasjon som er desentralisert og som har en åpen og demokratisk stil. Ideologien bak aksjonsgruppene gjenspeiles altså i hvilken struktur de får.³⁰ De nye sosiale bevegelsene skiller seg også ut fra de gamle bevegelsene ved at de ikke appellerer til en fast sosioøkonomisk klasse eller minoritetsgruppe. Arbeiderbevegelsens målgruppe hadde en klar sosioøkonomisk rekrutteringsbase, noe de nye sosiale bevegelsene mangler. Rekrutteringsgrunnlaget for de nye sosiale bevegelsene er basert på verdier og sak. Ved å rekruttere medlemmer utelukkende på grunnlag av verdier og saksfelt betyr også at medlemsmassen ikke vil holde seg stabil, men at antall medlemmer vil svinge kraftig over tid.³¹

Selv om Nei til Atomvåpen ikke lanserte en alternativ sikkerhetspolitikk, men i stedet fokuserte på enkelte sider ved den norske atomvåpenpolitikken som den ønsket å forandre, vil likevel Nei til Atomvåpen kunne klassifiseres som en ny sosial bevegelse. Det kan sies at Nei til Atomvåpen dermed manifesterte en anti-establishment holdning.

Denne type grasrotengasjement slo for alvor til i Norge utover på 1970-tallet. Radikaliseringen av venstresiden på denne tiden kom til uttrykk gjennom flere aksjoner. EF-medlemskap, studentopprør, kvinnesak, miljøkamp, og samenes kamp var politiske saker som engasjerte den norske befolkningen. Alliansene som avtegnet seg gikk på tvers av de tidligere skillelinjene. Det tverrpolitiske arbeidet skapte mulighet for et bredt nedslagsfelt. Den folkelige motstanden i disse sakene avtegnet seg på Stortinget ved at representanter fra venstresiden sammen med representanter fra mellompartiene sto mot Arbeiderpartiet og Høyre.³²

Forholdet mellom USA og Sovjetunionen

NATOs dobbeltvedtak var den faktoren som utløste grasrotprotestene mot atomvåpen gjennom 1980-tallet. Forholdet mellom USA og Sovjetunionen ble mot slutten av 1970-tallet gradvis forringet etter en periode preget av politisk tilnærming, og ved overgangen til 1980-tallet var slutten på avspenningen mellom de to partene et faktum. Perioden med tilnærming hadde da eksistert i et drøyt tiår fra 1969, og i løpet av det korte tidsspennet

³⁰ Dalton og Kuechler 1990: 10-16.

³¹ Dalton og Kuechler 1990: 12.

³² Benum 1998: 28-40.

hadde supermaktene klart å forhandle seg frem til flere viktige rustningsavtaler. ABM-avtalen som ble undertegnet i 1972, var en del av SALT-forhandlingene og regulerte USAs og Sovjetunionens muligheter til å utvikle anti-rakettsystemer. Samme år undertegnet partene også en midlertidig avtale, SALT I, som regulerte antall tillatte mellomdistanseraketter. Forhandlingene om en oppdatert avtale, SALT II, hadde startet så tidlig som i november 1972, men var først ferdigforhandlet i juni 1979. Avtalen ble undertegnet, men aldri ratifisert på grunn av det da anstrengte forholdet mellom USA og Sovjetunionen.

Prosessen med politisk og militær tilnærming mellom USA og Sovjetunionen kom som en følge av flere årsaker. Cuba-krisen fra høsten 1962 førte til at supermaktene erkjente behovet for politisk konstruktivt samarbeid. Avslutningen av Vietnamkrigen førte USA inn i en periode der det ble lagt større vekt på forhandlinger, noe som førte til opprettelse av økonomiske og diplomatiske forbindelser mellom USA og Kina på begynnelsen av 1970-tallet. Denne situasjonen var med på å legge et press på Sovjetunionen til igjen å forbedre sine forbindelser med USA. Vest-Tysklands anstrengelser på 1960-tallet for å få til en normalisering mellom de to tyske statene var betinget av et bedre forhold mellom USA og Sovjetunionen. Denne tankegangen fulgte NATO opp gjennom Harmel-rapporten fra 1967. Rapporten konkluderte med at forsvar og avspenning var to sider av samme sak, og at dialog med Øst-Europa dermed var en forutsetning for forbedrede politiske kontakter på tvers av jernteppet. Denne holdningen førte til at KSSE³³-forhandlingene startet på begynnelsen av 1970-tallet og resulterte i en slutterklæring vedtatt i Helsinki i 1975. Denne slutterklæringen forpliktet signaturstatene til å arbeide for fred i Europa, utvikle de økonomiske og kulturelle båndene samt å beskytte menneskerettighetene.

Avspenningen mellom USA og Sovjetunionen fikk dårligere kår etter at Jimmy Carter overtok som amerikansk president i 1977. Carter hadde gått til presidentvalget med en politikk der menneskerettigheter skulle stå i høysete, og etter overtakelsen av presidentembetet fikk bestrebelsen med å spre respekten for menneskerettighetene, også bak jernteppet, konsekvenser for forholdet til Sovjetunionen. De vanskelige forhandlingene om SALT II-avtalen og utplasseringene av SS-20 rakettene i de vestlige delene av Sovjetunionen førte til at amerikansk tillit til Sovjetunionen var i fritt fall.

³³ KSSE: Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa.

Æraen med détente var definitivt over da Sovjetunionen invaderte Afghanistan i romjulen 1979.

Fra midten av 1970-tallet startet arbeidet med å revidere NATOs militærstrategi. Den amerikanske oppfatningen var at Sovjetunionen på grunn av avspenningsprosessen hadde fått ufordelaktig militærstrategisk overtak i Europa.³⁴ En egen gruppe, High Level Group, skulle utrede NATOs behov for landbaserte atomraketter i Vest-Europa og de tekniske, militære og politiske følgene av en slik plan.³⁵ Etersom USA i vesentlig grad hadde prioritert å utplassere atomraketten på ubåter, var Vest-Europa avhengig av at USA var villig til å sette inn disse ressursene i tilfelle et angrep på Vest-Europa fra Sovjetunionen. Utplassering av nye mellomdistanseraketter ble av NATO ansett for et nødvendig vestlig svar på den styrkeoppbyggingen mot Europa som Sovjetunionen hadde startet med i 1976. Spesielt Vest-Tyskland fryktet denne opprustningen, og ønsket utplasseringer av mellomdistanseraketter på kontinentet for å forbedre NATOs eurostrategiske posisjon.

Nøytronbomben var et atomvåpen som USA utviklet og som ga økt radioaktiv stråling, men hadde mindre sprengkraft. Våpenet var ment å bli brukt mot panserstridsvogner og ville da sette mannskapet ut av spill på grunn av stråling, selv om stridsvognene ikke ble ødelagt. Kritikken som fulgte i kjølvannet av annonseringen av nøytronbomben kom fra både Sovjetunionen og Vest-Europa. Sterkest kritikk kom fra NATO-landene selv, og ord som ”det perfekte kapitalistiske våpenet” ble brukt for å beskrive avskyen mot bomben. Carter hadde bestemt seg for å starte produksjonen av nøytronbomben, med sikte på utplassering av våpenet i Vest-Tyskland, men ønsket ikke utplassering med mindre de europeiske NATO-allierte ønsket det. Den vesttyske forbundskansleren Helmut Schmidt ønsket ikke å fremstå som den eneste innen alliansen som argumenterte til fordel for utplassering av nøytronbomber, men sa seg villig til å støtte planene forutsatt at andre europeiske land gjorde det samme. Schmidt møtte motstand i sitt eget parti, SPD³⁶, da han gikk inn for å tillate nøytronvåpen på vesttysk territorium. Han klarte, ved å legge hele sin prestisje bak kravet om utplassering, å samle partiet og Forbundsdagen om en linje.³⁷ Kostnadene for Schmidt var altså høye, og prestisjenederlaget var et faktum da Carter brått bestemte seg for likevel ikke å utplassere

³⁴ Garthoff 1994: 935.

³⁵ Garthoff 1994: 940.

³⁶ SPD: Sozialistische Partei Deutschlands

³⁷ Smyser 1999: 285.

nøytronvåpen i Vest-Europa. Snuoperasjonen til Carter kom sannsynligvis som en følge av den massive kritikken som ble førte mot nøytronvåpenet både i USA og i Vest-Europa, og førte sannsynlig til at Carter fikk moralske betenkeligheter med å utplassere våpenet.³⁸ Størst ødeleggende kraft hadde saken på forholdet mellom USA og Vest-Tyskland. Garthoff hevder at den plutselige tilbaketrekkingen av planene om utplassering av nøytronvåpen i Vest-Tyskland var en av årsakene til USAs senere iver etter å få til et utplasseringsvedtak i NATO av Pershing II og krysserraketter.³⁹ Hensikten skulle altså være å gjenopprette den vesteuropeiske tilliten til USA som sikkerhetsgarantist.

Til å begynne med oppfattet ikke USA Sovjetunionens utplasseringer som noen reell trussel. Det var først når Helmut Schmidt uttalte bekymring over stabiliteten i Europa i en tale i oktober 1977 at USA for alvor støttet planene om å prioritere INF-utplasseringer i Vest-Europa.⁴⁰ Schmidts bekymring var begrunnet i USAs forhandlingsforslag i SALT-forhandlingene, der USA foreslo å innføre begrensninger på kryssermissiler.

USA og Vest-Tyskland fremsto altså som de landene som ivret mest for å få til et NATO-vedtak som ga grønt lys for rakettplasseringer på kontinentet.⁴¹ Utplasseringsvedtaket, slik det kom til å bli vedtatt på NATOs rådsmøte 12. desember 1979, fikk sin endelige utforming på et toppmøte alt i januar 1979. På dette møtet, der president Carter, forbundskansler Schmidt, den britiske statsministeren Callaghan og den franske presidenten Giscard d'Estaing var samlet, fikk Schmidt gjennomslag for kravet om at Vest-Tyskland ikke skulle være det eneste vertslandet for mellomdistanseraketten.⁴² Videre ble også Schmidts forslag om å trekke tilbake 1000 eldre mellomdistanseraketter fra Vest-Tyskland godkjent. Ifølge Garthoff var Schmidts ønske om et forhandlingsutspill, parallelt med utplasseringene, motivert ut fra et ønske om å imøtekomme motstandere av et utplasseringene.⁴³ Forslag om dobbeltvedtak forelå også ved planene om utplassering av mellomdistanseraketter i 1957 og ved utplasseringsplanene av nøytronbomber. En slik forhandlingsstrategi var dermed ikke et ukjent grep fra NATOs side.⁴⁴

³⁸ Smyser 1999: 285.

³⁹ Garthoff 1994: 939, 945.

⁴⁰ Garthoff 1994: 941.

⁴¹ Smyser 1999: 288.

⁴² Garthoff 1994: 946.

⁴³ Garthoff 1994: 947.

⁴⁴ Tamnes 1997: 122.

Etter at NATOs planer om utplassering av mellomdistanseraketter i Vest-Europa ble gjort kjent, sommeren 1979, kom den sovjetiske generalsekretæren Leonid Bresjnev med et forslag i begynnelsen av oktober om å redusere antall sovjetiske mellomdistanseraketter mot at NATO forkastet sine utplasseringsplaner.⁴⁵ Dette utspillet var ifølge alliansen ikke spesifikt nok på flere viktige punkter til at NATO kunne oppfatte det som et reelt forhandlingsutspill. Garthoff mener at et av poengene bak dobbeltbeslutningen å demonstrere samhold og solidaritet innen NATO-alliansen. For NATOs vedkommende var det derfor umulig å gå fra utplasseringsplanene til fordel for et forslag som i vesten ble oppfattet som usikkert og vagt.⁴⁶

Uenigheten omkring behovet for nye atomvåpen, og det som anti-atomvåpenmotstanderne oppfattet som en viss inkonsistens i NATOs argumentasjon, ga den gryende anti-atomvåpenmotstanden i Vest-Europa flere moment å ta tak i. Hovedargumentene til NATO for utplasseringer av de 572 mellomdistanserakettene var at utplasseringene skulle være et nødvendig svar på den sovjetisk styrkeoppbyggingen. NATO argumenterte også for at utplasseringene var en nødvendig modernisering av atomstyrken. Disse argumentene oppfattet motstanderne som motstridige. De hevdet at dersom utplasseringene var ment som et svar på de sovjetiske SS-20, ville en forhandlingslinje føre frem. NATO hadde således kastet bort en gylden mulighet ved å avvise Bresjnevs forslag til forhandlinger. Med moderniseringsargumentet mente motstanderne at NATO hadde frigjort seg fra sovjetiske utspill. Utplasseringene var ikke lenger legitimert av SS-20 rakettene, og således ville utplasseringene skje uansett hva Sovjetunionen måtte foreta seg av militærstrategiske endringer. Utplasseringsmotstanderne hevdet at forhandlingsdelen derfor var politisk motivert for lettere å selge utplasseringsvedtaket til skeptikere.⁴⁷

Forhandlingene om rustningskontroll mellom USA og Sovjetunionen brøt sammen ikke bare som en følge dobbeltvedtaket, men også som en følge av kollapsen i den politiske og militære tilnærmingen mellom supermaktene etter Sovjetunionens invasjon av Afghanistan. Først to år etter NATOs dobbeltvedtak startet forhandlingene mellom USA og Sovjetunionen. Forhandlingene var vanskelige, og ofte ble møtene brutt på grunn av uenigheter omkring avgrensninger av forhandlingsområdet. Fristen for forhandlingsløsning som NATO satte ved godkjenningen av utplasseringsplanene, var

⁴⁵ Garthoff 1994: 951.

⁴⁶ Garthoff 1994: 952.

⁴⁷ Nei til Atomvåpen-publikasjon, "Mellomdistanse atomvåpen i Europa" av Rolf Thue, september 1982.

høsten 1983. Denne fristen var i ferd med å løpe ut da den amerikanske presidenten fra 1981 Ronald Reagan presenterte den nye amerikanske forhandlingsstrategien, nulløsningen. Dette forslaget til løsning gikk ut på at NATO ikke skulle utplassere noen av sine planlagte mellomdistanseraketter, dersom Sovjetunionen trakk tilbake de allerede utplasserte SS-20 raketene. Hensikten med dette forhandlingsforslaget var å imøtekomme den vestlige atomvåpenopposisjonen.⁴⁸ Dersom Sovjetunionen aksepterte forslaget, ville løsningen sementere det styrkeforholdet som hadde vært mellom partene forut for de sovjetiske SS-20 utplasseringene. Sovjetunionen aksepterte ikke forhandlingsforslaget. Sommeren 1982 lanserte nedrustningsforhandlerne i Genève enda et forslag til løsning, også kalt ”walk in the woods”-planen. Forslaget var basert på en mellomløsning der NATO skulle utplassere 75 av sine planlagte krysserraketter, mens Sovjetunionen skulle redusere antall SS-20 raketter til et tilsvarende antall.⁴⁹ Verken Washington eller Moskva aksepterte dette forslaget til forhandlingsløsning.

Reagans forslag fra mars 1983 om å utvikle et rakettskjold plassert i verdensrommet som skulle ødelegge alle fiendtlige raketter med kurs mot USA, truet terrorbalansen mellom supermaktene. På presentasjonstidspunktet for den såkalte SDI-planen var prosjektet teknisk sett umulig å gjennomføre. Realiseringen av SDI ville medføre enorme kostnader først i en lang forskningsperiode og siden i en utprøvningsperiode. Forslaget om SDI var ikke med på å forbedre forholdet mellom USA og Sovjetunionen. Sovjetunionen reagerte på faren som SDI representerte ved at prosjektet brøt med de prinsippene som lå til grunn for de rustningsavtalene som USA og Sovjetunionen hadde forhandlet frem. SDI var en trussel mot forutsetningene for ABM-avtalen og kunne dermed ha en destabiliserende effekt på den terrorbalansen som eksisterte mellom de to blokkene.⁵⁰ De amerikanske SDI-planene møtte en viss skepsis blant de NATO-allierte. Selv om tilhengerne av prosjektet argumenterte for at forskningsprogrammet ville medføre positive effekter, ikke bare for den militære sektoren, men også for det sivile samfunnet, ble forslaget møtt med en kjølig godkjenning.

Planene om et amerikansk rakettskjold kom i tillegg til de vanskelige INF-forhandlingene mellom USA og Sovjetunionen. Stillstanden i forhandlingene ga ingen

⁴⁸ Smyser 1999: 296.

⁴⁹ Smyser 1999: 297.

⁵⁰ Smyser 1999: 297.

løsning innen den NATO-bestemte tidsfristen, noe som førte til at USA startet utplasseringene av mellomdistanserakettene i Italia og Vest-Tyskland høsten 1983.

Det sovjetiske forsvarsbudsjettet var årsaken til Mikhail Gorbatsjovs ønske om forhandlinger med USA.⁵¹ Forhandlingene som ble ført mellom USA og Sovjetunionen fra slutten av 1985 munnet ut i INF-avtalen i 1987. Sovjetunionen ønsket å legge bånd på USAs SDI-planer og å fjerne mellomdistanserakettene fra Vest-Europa. Toppmøtet i Reykjavik i oktober 1986 kunne ha resultert i en avtale mellom USA og Sovjetunionen om eliminering av mellomdistanserakettene fra Europa, men strandet etter at Reagan nektet å forhandle om SDI-planene.⁵² Viljen til fortsatt å føre forhandlinger var likevel til stede, og enighet mellom partene ble oppnådd da INF-avtalen ble undertegnet i Washington den 8. desember 1987. INF-avtalen kom i stand etter forståelse mellom USA, Sovjetunionen, Storbritannia, Vest-Tyskland og andre NATO-land. Avtalen var den første avtalen om reduksjon i antall våpensystemer, og innholdt to nulløsninger, nemlig at alle SS-20 raketene, Pershing II og krysserraketter skulle fjernes. Videre skulle alle atomraketter med en rekkevidde mellom 500 og 1000 kilometer elimineres. Resultatet var at Sovjetunionen fjernet 1846 raketter, mens 846 raketter på vestlig side ble trukket tilbake.⁵³

Oppsummering

Først på slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet var rammebetingelsene for den norske atompolitikken etablert. På denne tiden implementerte NATO atomvåpen i sin forsvarsdoktrine og Norge ble dermed tvunget til å ta stilling til en eventuell bruk av atomvåpen fra eget territorium. Utformingen av atompolitikken var bare en av flere selvpålagte restriksjoner som Stortinget vedtok for å beholde Norge og Norden som et område med lavspenning. De norske atomvåpenprotestene som oppsto på slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet hadde til hensikt å avskaffe den norske krigs- og kriseatomopsjonen. Nå var den sikkerhetspolitiske opposisjonen også preget av sterke motforestillinger mot norsk medlemskap i NATO. De 13 – Protest mot Atomvåpen, som var den opposisjonsgruppen som fremsto som mest tverrpolitisk hadde imidlertid kort levetid for sin aktivitet.

⁵¹ Smyser 1999: 305.

⁵² Smyser 1999: 306.

⁵³ Smyser 1999: 307.

På samme måte som atomprotestene på 1950- og 60-tallet var også protestene på 1980-tallet i Norge en del av en større internasjonal bevegelse mot atomvåpnene. Disse protestene fulgte i de ideologiske fotsporene til protestbevegelsene som internasjonalt ble innledet med studentopprørene på slutten av 1960-tallet. Atomvåpenprotestene på 1980-tallet har også ideologiske likhetstrekk med kvinne- og miljøbevegelsen som kom på 1970-tallet.

Den utløsende faktoren for den vesteuropeiske fredsbevegelsen på 1980-tallet var NATOs dobbeltvedtak. Dobbeltvedtaket kom som en følge av sammenbruddet av den politiske avspenningen mellom USA og Sovjetunionen. Det var altså størst oppslutning om fredsbevegelsen i de periodene der forholdet mellom supermaktene var på sitt kaldeste.

Kapittel 3

Organisasjonen og dens utvikling

NATOs planer for utplassering av 572 mellomdistanseraketter i Vest-Europa ble for alvor gjort kjent gjennom norske medier i oktober 1979. Noen artikler var skrevet tidligere på året, men det var først på høstparten at debatten tilspisset seg.¹ I slutten av oktober tok tre personer initiativ til et opprop mot norsk støtte i NATO til de nye atomrakettene. Dette ble starten på Nei til nye Atomvåpen. NATOs godkjenning av utplasseringsplanene førte til at Nei til nye Atomvåpen etter hvert kom til å engasjere seg i motstanden mot atomvåpen på en bredere basis. Organisasjonsapparatet ble bygget ut i takt med de nye arbeidsoppgavene. Det kan derfor argumenteres for at Nei til nye Atomvåpen gikk fra å være en ad hoc aksjon, rettet inn mot NATOs rådsmøte den 12. desember 1979, til å bli en mer fasttømret organisasjon. Hvordan kom denne ad hoc aksjonen i gang? Hvordan var den prosessen som førte til at Nei til Atomvåpen etter hvert ble en organisasjon? Hvem frontet Nei til Atomvåpen de første årene? Hvordan arbeidet Nei til Atomvåpen, både internasjonalt og nasjonalt?

Nei til nye Atomvåpen

Initiativet til protestene mot de nye atomrakettene ble tatt av Jon Grepstad, Magne Hoem og Rolf Thue. Grepstad og Hoem hadde tidligere arbeidet sammen i Aksjon mot nøytronbomba, og kjente hverandre fra Norges Fredsråd der begge hadde innehatt verv.² Grepstad hadde tilknytning til den pasifistiske fredsbevegelsen, og var i 1979 hovedfagsstudent i engelsk. Planene om NATOs utplassering hadde han fått vite om

¹ Iflg. Eva Nordland var den første artikkelen hun har registrert skrevet av Bjarte Botnen i Aftenposten i mai 1979. Se Nordland 1980: 12. Dette betyr selvsagt ikke at det faktisk var den første artikkelen i norske medier, men Nordlands bok er en grundig gjennomgang av den norske debatten i 1979. Utplasseringsplanene var ferdig utformet i januar samme år, jf. kapittel 2.

² E-postkorrespondanse med Jon Grepstad, 7. august 2001.

gjennom utenlandske medier.³ Magne Hoem var teologistudent og medlem i Senterpartiet. Det siste var ikke kjent for Grepstad og Thue da de møttes den 20. oktober på kontoret til Norges Fredsråd for å ta initiativ til et opprop. Grepstad og Hoem tok kontakt med Rolf Thue som var redaktør i Sivilforsvarsbladet og informasjonssjef i Direktoratet for sivilt beredskap. Thue hadde fra før av stilt seg kritisk til atomvåpen, og han var i tillegg en av de første som hadde skrevet om NATOs atomvåpenplaner i norske medier. Grepstad hadde tidligere vært i kontakt med Thue i forbindelse med sitt arbeid i det regjeringsoppnevnte Vernepliktsutvalget på midten av 1970-tallet. Forsøket på å samle sammen tidligere sentrale personer fra Aksjon mot nøytronbomba viste seg å være vanskelig ettersom flere av disse var opptatt med studier.⁴

Initiativtakerne ønsket å få i stand et opprop til den norske regjeringen om å si nei til NATOs planer om nye atomvåpen. Allerede den første dagen klarte gruppen å knytte til seg noen få personer som hadde ”solide, tunge navn”, og dagen etter ble det første brevet med appellen sendt til omtrent 100 personer med oppfordring om å gi sin støtte.⁵ Brevet presiserte at initiativet var tatt av en gruppe enkeltpersoner som hadde tilknytning til Norges Fredsråd, Mellomkirkelig råd, Aksjon mot nøytronbomba, Kristent fredslag og Kristelig Folkepartis Ungdom. Nei til nye Atomvåpen, som gruppen nå kalte seg, rykket inn sin første annonse fem dager etter starten. Annonsen var oppropet undertegnet av 100 personer.⁶ Ifølge Jon Grepstad var de fleste som hadde skrevet under på henstillingen kjente personer innen norsk samfunnsliv, noe som gjorde at appellen dermed fikk et preg av seriøsitet.⁷ Samme dag som oppropet sto på trykk i Arbeiderbladet, ga utenriksminister Knut Frydenlund Stortinget en orientering om de nye atomvåpnene. Samtidig sendte Nei til nye Atomvåpen en delegasjon til Stortinget, ledet av høyesterettsdommer Trygve Leivestad.⁸ I delegasjonen var også AUF-leder Thorbjørn Jagland med, og sammen med tre andre personer overleverte de henstillingen til statsminister Odvar Nordli.⁹ Innsamlingen av underskrifter fortsatte ved at aksjonen oppfordret folk til å ta kontakt med sine venner, bekjente og kolleger til støtte for oppropet. Aksjonen oppfordret

³ Medlemsavis, nr 4/1989.

⁴ Medlemsavis, nr 4/1989, e-postkorrespondanse med Jon Grepstad, 7. august 2001.

⁵ ”...en 6-7 solide, tunge navn...” jf. Medlemsavis, nr 4/1989. I brevet som ble sendt ut den 21. oktober 79, ”opprop om nei til nye atomvåpen”, står det at oppropet var støttet av høyesterettsdommer Trygve Leivestad, adjunkt Randi Evensmo, redaktør Rolf Thue, tidligere stortingsrepresentant Bergfrid Fjose, forsker Sverre Lodgaard og formann i Senterungdommens Landsforbund Eivind Reiten.

⁶ Alfsen 1997: 35, medlemsavis, nr 4/1989, annonse i Arbeiderbladet den 25. oktober 1979.

⁷ Grepstad 1980: 18.

⁸ Medlemsavis, nr 4/1989.

⁹ *Dagbladet*, ”Sterk motstand mot NATO’s nye atomstyrke”, 26. oktober 1979.

samtidig underskriverne å gi et økonomisk bidrag til kampanjen for å finansiere annonsene. Gjennom dette nettverksarbeidet klarte Nei til nye Atomvåpen ganske raskt å samle inn atskillig antall underskrifter. Ettersom tiden var knapp foregikk innsamlingen av underskriftene ved at de som ønsket å støtte oppropet, ringte inn sin støtte til Nei til nye Atomvåpen. Enkelte lokale grupper ble dannet i denne første tiden, anslagsvis 15-20 grupper.¹⁰ I tillegg fikk styret forbindelse med flere personer som fungerte som lokalkontakter.¹¹

Den 30. oktober sendte Nei til nye Atomvåpen et brev til alle stortingsrepresentantene. I dette brevet presenterte aksjonen seks argumenter for hvorfor Norge burde si nei til utplasseringene. For det første mente Nei til nye Atomvåpen at NATOs utplasseringsvedtak sannsynligvis ville medføre økt kjernefysisk opprustning, og at de nye atomvåpnene ikke ville øke NATOs evne til avskrekking. Videre hevdet aksjonen at NATO hadde atomsystemer som tilsvarte de sovjetiske SS-20 rakettenes, og at det av den grunn ikke var nødvendig å utplassere nye raketter. Rakettutplasseringene ville i tillegg vanskeliggjøre nedrustningsforhandlingene og hindre rustningskontroll. Andre argumenter som aksjonen fremførte, var at det ikke var foretatt konsekvensanalyser av hva de nye rakettenes kunne medføre med hensyn til arbeidet for rustningskontroll og nedrustning. Nei til nye Atomvåpen hevdet også at norsk støtte til NATO-vedtaket ville stride mot tidligere erklæringer fra regjeringen. Aksjonen henstilte derfor stortingsrepresentantene til å arbeide for at NATO-vedtaket ikke skulle føre til produksjon og utplassering av raketter, og at representantene skulle ta initiativ til en effektiv og gradvis nedrustning av Warszawapakten og NATOs atomstyrker i Europa.¹² Denne appellen var undertegnet av blant andre Rolf Thue og Thorbjørn Jagland.

Ved Stortingets debatt av utenriksministerens orientering den 1. november hadde aksjonen klart å samle inn ca. 1 600 underskrifter.¹³ Det foreløpige resultatet av underskriftskampanjen ble rykket inn i en stor annonse i Dagbladet samme dag. En ny delegasjon, denne gang til Stortingspresidenten, ble ledet av Rolf Thue.¹⁴ Frem mot tidsfristen den 11. desember, klarte aksjonistene, gjennom telefonstafett og

¹⁰ Grepstad 1980: 20.

¹¹ Grepstad 1980: 20.

¹² Brev "Til Stortingets representanter", datert 30. oktober 1979.

¹³ Iflg. Dagbladet hadde aksjonen fått inn 1 600 – 1 700 underskrifter. *Dagbladet*, "Flere aksjoner igang: Kraftig og spontant nei til atom-våpen", 2. november 1979.

¹⁴ Iflg. Jarbo ble annonsen/reportasje om annonsen distribuert gjennom NTB slik at flere aviser skrev om oppropet, bl.a. *Vårt Land*. Se Jarbo 1985: 42.

underskriftslister, å samle inn ca. 69 000 underskrifter som de overlevert til statsministeren gjennom en delegasjon ledet av Jon Grepstad.¹⁵

Det første internasjonale initiativet tok aksjonen da den sendte telegram til Sovjetunionens generalsekretær Leonid Bresjnev, den 4. november 1979, som oppfordret ham til å stanse utplasseringene av SS-20 rakettene. Ifølge Jarbo var dette ikke uventet ettersom opposisjonen mot det kommende utplasseringsvedtaket hadde fått kritikk fra ulikt hold for å gå Sovjetunionens ærend. Ved å sende det første telegrammet til Bresjnev var meningen å vise at Nei til nye Atomvåpen ikke gikk inn for en ensidig vestlig nedrustning.¹⁶ Et nytt telegram ble sendt til Bresjnev den 28. november sammen med et tilsvarende telegram til alle statsministrene i NATO-landene med henstilling om å stanse rustningskappløpet.

Arbeidet frem mot datoen for NATOs rådsmøte gikk ut på å spre informasjon om våpensystemene og fakta om kjernevåpen. I motsetning til Aksjon mot nøytronbomba var kontakten mellom Nei til nye Atomvåpen og stortingspolitikerne begrenset til de delegasjonene som aksjonen sendte til Stortinget.¹⁷ Lobbyvirksomheten overfor de politiske partiene overlot aksjonen for det meste til de politiske ungdomspartiene.¹⁸ Styret, som i løpet av høsten var blitt supplert med Gynt Krag og Lars Martin Skipevåg, håndhevet strengt to prinsipper i begynnelsen av innsamlingsarbeidet. Oppropet skulle ikke knyttes til de allerede eksisterende fredsorganisasjonene og det skulle heller ikke preges av tradisjonelle venstre-radikale kretser.¹⁹ Gynt Krag var arkitekt og medlem i Sosialistisk Venstreparti, og hennes ønske om å delta i aksjonsledelsen var ifølge Jarbo problematisk på grunn av partitilhørigheten.²⁰ Da Lars Martin Skipevåg, som var medlem av Kristelig Folkepartis Ungdom, trådte inn i styret, åpnet dette også for at Gynt Krag kunne bli med.²¹

Den sikkerhetspolitiske debatten i ukene før NATO-rådsmøtet i desember, viste at det fantes betydelig motstand mot rakettutplasseringene i Norge. Arbeiderpartiet var delt i dette spørsmålet, og spesielt grasrota i partiet gikk imot planene om utplassering.²² Da Nei til nye Atomvåpen arrangerte det første demonstrasjonstoget i Oslo den 5. desember

¹⁵ Medlemsavis, nr 4/1989.

¹⁶ Jarbo 1985: 43.

¹⁷ Grepstad 1980: 21.

¹⁸ Medlemsavis, nr 4/1989.

¹⁹ Medlemsavis, nr 4/1989.

²⁰ Jarbo 1985: 45.

²¹ Jarbo 1985: 45.

²² Nyhamar 1990: 467.

1979, møtte omtrent 4 000 mennesker opp. Noen dager senere var norske deltakere med i en stor internasjonal demonstrasjon i Brussel som samlet mellom 50 000 og 70 000 mennesker.²³ Disse markeringene var bare begynnelsen på de store demonstrasjonene som ble arrangert på begynnelsen av 1980-tallet i Vest-Europa.

Fra ad hoc aksjon til interesseorganisasjon

Underskriftskampanjen til Nei til nye Atomvåpen var dratt i gang med tanke på at det skulle være et engangsprosjekt rettet inn mot 12. desember 1979. Det kunne blitt med den ene markeringen i desember med mindre andre faktorer ikke hadde spilt inn. Oppslutningen om oppropet fra grasrota førte til at ledelsen i aksjonen valgte å utrede mulighetene for å fortsette arbeidet. De planlagte atomrakettene var ennå ikke utplassert, og ingenting tydet på at protestene på kontinentet var på retur.²⁴

Knut Jarbo beskriver i sin hovedfagsoppgave fra 1985 Nei til Atomvåpen som en ad hoc aksjon. Nei til Atomvåpen blir i studien benyttet som empirisk grunnlag for en drøfting av de strukturelle problemene som ad hoc aksjoner har. Jarbo definerer ad hoc aksjoner som kollektive og organiserte handlinger som skjer utenfor de eksisterende kanaler for politisk deltakelse. Videre vil ad hoc aksjonene ha et kort tidsperspektiv og være rettet mot en sak som er av samfunnsmessig karakter.²⁵ Nei til nye Atomvåpen passer inn i denne beskrivelsen.

Markeringene mot utplasseringsvedtaket var høsten 1979 av begrenset varighet fordi de var rettet mot NATOs rådsmøte den 12. desember. Saksmessig var Nei til nye Atomvåpen begrenset til bare å gjelde atomstyrkene i Europa. Ad hoc definisjonen som Jarbo legger til grunn blir derimot problematisk som en karakteristikk av Nei til Atomvåpen, både på grunn av tidsperspektivet, og forutsetningen om at virksomheten skal være konsentrert om en sak. Her bryter Nei til nye Atomvåpen med kriteriene for ad hoc aksjoner ved at aksjonsfeltet blir utvidet og tidsperspektivet for aksjonen forlenges. Målsetningen var for omfattende til at det kunne bli en kortvarig aksjonsperiode. Selv om Nei til nye Atomvåpens hovedmålsetning var å få fjernet atomvåpen i Europa, satte organisasjonen seg sekundære mål som gikk langt videre. Dermed var ikke målsetningen klart definert gjennom en sak. Nei til nye Atomvåpen var etter 12. desember 1979 ikke rettet mot en sluttdato for sine aktiviteter. Slikt sett tenderer Nei til nye Atomvåpen mot

²³ Carter 1992: 120.

²⁴ Brostigen 1987: 147.

²⁵ Jarbo 1985: 3.

det Jarbo definerer som interesseorganisasjon, en organisasjon som har en snever målsetning og et langt tidsperspektiv.²⁶ De siste argumentene for at Nei til nye Atomvåpen ikke kan klassifisere som ad hoc aksjon ligger i organisasjonsendringen som den gjennomgikk. Etter hvert etablerte Nei til nye Atomvåpen strukturer innen nettverket som indikerte at styret la et langvarig tidsperspektiv til grunn. Den navneendringen som kom i slutten av 1980, fra Nei til nye Atomvåpen til bare Nei til Atomvåpen, var et symptom på det utvidede arbeidsgrunnlaget. På den bakgrunnen har jeg derfor valgt å se på Nei til nye Atomvåpen etter 12. desember 1979 som en organisasjon i stedet for en ad hoc aksjon.

Den fortsatte kampen mot atomvåpnene skjedde altså på en bredere basis enn det som var gjort tidligere. Arbeidet med en ny og utvidet plattform startet tidlig på nyåret i 1980. Organisasjonen baserte seg delvis på artikkel 11 og 18 i sluttdokumentet til FNs spesialsesjon for nedrustning fra 1978.²⁷ Disse artiklene slo fast at atomvåpnene representerte en fare for menneskeheten, og at den eneste løsningen på problemet var å stanse våpenkappløpet og gå over til nedrustning.²⁸ I utredningen av grunnlaget for et videre arbeid het det at organisasjonen nå skulle arbeide mot utplassering av de nye atomvåpnene i øst og vest og for nedrustning av de eksisterende atomvåpen. Organisasjonen ville også arbeide mot spredning av atomvåpen, og se spredningen i sammenheng med stormaktenes stadige atomoppustning. Den skulle også arbeide for at det norske folk ble holdt informert om nedrustnings- og våpenspørsmål og delta aktivt i arbeidet for nedrustning.²⁹ Styret vedtok formelt denne plattformen den 29. januar 1980.

Styret brukte tiden frem til høsten 1980 med å bearbeide plattformen til en arbeidsplan. Hensikten var å konkretisere formålet til slagordsmessige vendinger. Arbeidet med arbeidsplanen resulterte i utformingene av de tre hovedparolene: Nedbygging av atomvåpnene i Øst og Vest, ingen atomvåpen i Norge i fred eller i krig, og Norden som atomvåpenfri sone.³⁰ Styret vedtok den endelige utformingen av arbeidsprogrammet den 17. november 1980, og samtidig vedtok styret å sløyfe ”nye” i navnet til bare Nei til Atomvåpen etter at navneendringen hadde blitt foreslått flere ganger utover høsten.

²⁶ Jarbo 1985: 4.

²⁷ Grepstad 1980: 25.

²⁸ Punkt 11 og 18, i Hansen og Mykletun 1978: 177-179.

²⁹ Arbeidsdokument nr. 1, januar 1980, Plattform for aksjonen ”Nei til nye Atomvåpen”, vedtatt av styret 29. januar 1980.

³⁰ Ingen av mine skriftlige kilder belyser spørsmålet om hvem som utformet plattformen eller parolene.

Samtidig med at Nei til nye Atomvåpen vedtok den nye plattformen i januar 1980, ble det også etablert en ny organisasjonsstruktur, ved at styret bestemte at organisasjonen skulle ha et Råd. Meningen med Rådet var å etablere et organ som skulle drøfte organisasjonens virksomhet og gi styret tilbakemeldinger på arbeidet som det la ned. Det konstituerende møtet ble holdt den 13. mars, der styret la frem retningslinjene som de hadde utarbeidet og vedtatt den 29. januar. Rådet godkjente retningslinjene bortsett fra et punkt om medlemskap. Styret ønsket at organisasjonen ikke skulle baseres på vanlig medlemskap. Driften av organisasjonen skulle funderes på frivillig arbeid og gjennom økonomisk bidrag fra enkeltpersoner. Støtte fra politiske partier ble avvist, men det skulle søkes om statsstøtte. Rådet ønsket at organisasjonen skulle åpne opp for privat medlemskap i lokalorganisasjonene slik at disse kunne få til en ordnet økonomi. Dette gikk styret til slutt med på.³¹ Kollektivt medlemskap eller mulighet for andre organisasjoner å knytte seg til Nei til Atomvåpen skulle ikke tillates av frykt for å svekke den partipolitiske uavhengigheten og tverrpolitiske strategien organisasjonen hadde valgt. Rådet var altså på plass slik at det kunne delta i utformingen av den arbeidsplanen som ble vedtatt om høsten.

Med organisasjonsstruktur og arbeidsplan på plass i 1980, ble 1981 året da Nei til Atomvåpen trappet opp aktivitetene. Organisasjonen ga ut den første aksjonsavisen og arrangerte en aksjonsuke i oktober med ulike markeringer for atomvåpenmotstanden. Aksjonsuken ble avsluttet med et fakkeltog på FN-dagen den 24. oktober 1981 med mellom 6 000 og 10 000 deltakere. På samme tid arrangerte anti-atomvåpenmotstanderne i Vest-Europa flere demonstrasjoner. Aktivitetsnivået økte ytterligere i 1982, og etter en vellykket underskriftskampanje til støtte for opprettelsen av en nordisk atomvåpenfrie sone, var det stiftet en god del lokallag rundt omkring i Norge. Alfsen fremhever at den store underskriftsaksjonen som varte fra 1981 til 1982, hadde en sterk organiserende effekt på organisasjonen, og at kampanjen bidro til å sette fart i lokallagsarbeidet over hele landet.³² I tillegg til at flere lokallag av Nei til Atomvåpen ble stiftet, ble det i enkelte fylker også opprettet fylkeslag. Dette førte til et behov for klarere organisasjonsmessige retningslinjer. Ettersom enkelte lokallag ytret ønske om å forbedre lokallagenes innflytelse på og kommunikasjon med det sentrale styret, utarbeidet styret derfor nye konkrete retningslinjer for den videre organisasjonsstrukturen i løpet av første halvdel av 1982. Diskusjonsskissen som styret sendte ut på høring til lokallagene, var en samling

³¹ Alfsen 1997: 38.

³² Alfsen 1997: 46.

forslag til vedtekter som skulle diskuteres på et landsseminar i begynnelsen av oktober 1982. Hensikten var å få valgt et styre, for to år av gangen, av en valgforsamling bestående av utsendinger fra fylkeslagene. Tidligere hadde styret vært selvoppnevnt og selvsupplerende. Med planen for den nye organisasjonsmodellen valgte det sittende styre å kalle seg et interimstyre i påvente av valget. Valget medførte ingen radikale endringer i sammensetningen av styret, ettersom de mest sentrale personene forststatte. Det nye styret hadde 12 representanter, 6 kvinner og 6 menn. Ifølge den nye organisasjonsplanen ønsket styret at Rådet skulle bestå, men at det ble supplert med nye medlemmer for at det skulle bli bedre representativitet med hensyn til kjønn, alder og politisk tilknytning.³³

Organisasjonsledelsen

I løpet av februar 1980 skjedde det en viss røkering innen ledelsen. Jon Grepstad trådte ut av styret og ble medlem i det nyopprettede Rådet. Grepstad ble siden informasjonssekretær for organisasjonen. Inn i styret kom blant andre Erik Alfsen og Tove Pihl. Alfsen, som var professor i matematikk ved Universitetet i Oslo var blitt kontaktet av Rolf Thue på bakgrunn av noen kritiske artikler om atomvåpen som han hadde skrevet sammen med et par universitetskolleger.³⁴ Tove Pihl var en kjent skikkelse innen Arbeiderpartiet og hadde tilhørighet til venstresiden i partiet.³⁵ Thorbjørn Jagland var også for en kort periode med i styret til Nei til nye Atomvåpen. Gunnar Brostigen kom med i styret i slutten av 1980 eller i begynnelsen av 1981. Han hadde vært en av initiativtakerne til De 13 – Protest mot Atomvåpen i 1961 og hadde tidligere også vært medlem i NKP.³⁶ Noen få endringer i sammensetningen i styret ble foretatt ved valget i 1982.³⁷ I løpet av 1980 trakk også Magne Hoem seg ut av styret og ble i stedet rådsmedlem. Rolf Thue var med i styret frem til valget i 1982, da han trakk seg ut. Han opprettholdt imidlertid tett kontakt med styret i organisasjonen ettersom han ble engasjert som faglig konsulent. Flere av Nei til Atomvåpens utredninger var forfattet av Rolf Thue. I tillegg var Erik Alfsen, Jon Grepstad og Magne Barth de personene innenfor den sentrale ledelsen som arbeidet mest med utredninger. Magne Barth var student og med i det sentrale styret for en kort periode. Han ble siden ansatt som informasjonssekretær i Nei til Atomvåpen. Organisasjonen benyttet seg også av personer utenfor styret slik som

³³ Brev til lagene, august 1982, ”Tanker om den fremtidige organisasjonsformen”.

³⁴ Alfsen 1997: 39.

³⁵ Jarbo 1985: 45, Nyhamar 1990: 199.

³⁶ Lindstøl 1978: 12-13.

³⁷ Se appendiks.

Erik Nord som var vitenskaplig konsulent, professor Vilhelm Aubert og fredsforsker Sverre Lodgaard.³⁸ Alle disse tre satt i Rådet til Nei til Atomvåpen.

Rådet skulle fremstå som en garantist for politisk bredde ved at styret søkte å finne medlemmer som representerte både høyre- og venstresiden, noe som skulle være med på å gi Nei til Atomvåpen politiske tyngde.³⁹ Medlemmene i Rådet skulle på samme måte som styremedlemmene være engasjert som privatpersoner og ikke sitte i posisjonene som representanter for bestemte organisasjoner eller partier. I løpet av februar 1980 sendte det selvoppnevnte styret ut invitasjon til utvalgte personer og ba dem om å sitte i Rådet. Ifølge Jarbo søkte styret å finne rådsmedlemmer som var tilknyttet politiske organisasjonen og som derigjennom kunne øve innflytelse.⁴⁰ Rådsmedlemmene som styret utnevnte, kom ikke bare fra det politiske miljøet, men også fra universitetsmiljøet, kirken og fagforeninger.⁴¹

Alfsen skriver om de første årene av Nei til Atomvåpen at ledelsen la vekt på en flat organisasjonsstruktur og flat ledelsesstruktur, et lederkollektiv, der ingen skulle fremstå som leder av organisasjonen gjennom media. I praksis var Rolf Thue Nei til Atomvåpens første leder.⁴² Etter hvert overtok Erik Alfsen denne rollen.⁴³ Både Thue og Alfsen hadde kunnskaper om emnet, Thue var informasjonsdirektør for Sivilt beredskap og Alfsen var som nevnt professor i matematikk ved Universitetet i Oslo. Dette var god ballast for Nei til Atomvåpen som ønsket å vinne frem med saklig argumentasjon og høy faglig kompetanse. Styret presiserte at hovedtyngden i organisasjonen skulle ligge i de lokale gruppene. Det var opp til lokale krefter selv å organisere lagene. Hvordan lokallagene ble organisert var en sak det sentrale styret ikke la stor vekt på. De eneste kravene som styret stilte overfor lokallagene, var at de forholdt seg til parolegrunnlaget og at lokallagene var tverrpolitiske og partipolitisk uavhengige. Ut over denne forutsetningen var det fritt frem for lokallagene å ordne arbeidet på den måten som passet dem best.

Nei til Atomvåpen ville altså fremstå som en desentralisert organisasjon der hovedvekten lå hos de lokale gruppene, og med stor frihet for disse gruppene til selv å velge hvilke aksjonsformer de ønsket å benytte seg av. Jarbo hevder derimot at Nei til

³⁸ E-postkorrespondanse med Jon Grepstad, 7. august 2001.

³⁹ Grepstad 1980: 27.

⁴⁰ Jarbo 1985: 46.

⁴¹ Grepstad 1980: 27.

⁴² Grepstad 1980: 28.

⁴³ Samtale med Ole Kopreitan, 18. september 2000, som karakteriserte Alfsen som ”først blant likemenn”.

Atomvåpen var en sentralisert aksjon ettersom det fra starten av ikke var formaliserte kommunikasjonslinjer fra lokallagene til det sentrale styret.⁴⁴ Nå kan det imidlertid hevdes at det eksisterte gode nok kommunikasjonsorgan gjennom utgivelsene av meldingsbladene, rundskrivene og medlemsavisene som informerte om aktivitetene på lokallagsnivå. Da Nei til Atomvåpen vedtok den nye organisasjonsmodellen i 1982, fikk lokallagene økt innflytelse ved at det ble etablert et visst organisasjonsdemokrati. Det sentrale styret skulle nå velges av representanter fra fylkeslagene. Denne organisasjonsstrukturen hadde Nei til Atomvåpen frem til 1988. Organisasjonsendringen i 1988 hadde til hensikt å forbedre kommunikasjonslinjene mellom det sentrale styret og lokallagene. Spørsmålet om Nei til Atomvåpen var en sentralstyrt organisasjon er rimelig å stille. Styret fungerte som et ressurscenter for lokallagene, der de utredet de politiske sakene og foretok veivalg for videre aksjoner. Lokallagene fulgte opp disse aksjonene, men hadde også anledning til å igangsette egne aktiviteter dersom det ikke gikk på tvers av parolegrunnet. Lokallagenes innflytelse på det sentrale styret var derimot noe mer begrenset frem til 1988, noe som gjør at det er rimelig å konkludere med at Nei til Atomvåpen var noe mer sentralisert enn det styret selv innrømmet.

Mens 1980 var preget av lav utadrettet aktivitet, bedret dette seg året etter. Organisasjonen ansatte grasrotaktivisten Ole Kopreitan som leder for sekretariatet. Han kom til organisasjonen fra en stilling i Informasjonskomiteen for forsvarsdebatt.⁴⁵ Kopreitans rolle i Nei til Atomvåpen var konsentrert om den utadrettede virksomheten til organisasjonen og kontakt med lokallagene. Hans arbeid var først og fremst knyttet til det praktiske arbeidet med gjennomføringene av aksjoner som styret bestemte, noe som passer godt overens med hans egen beskrivelse av seg selv som ”vaktmester” for organisasjonen.⁴⁶ Ole Kopreitan har vært Nei til Atomvåpens ansikt utad siden han ble ansatt. Selv om den utadrettede aktiviteten gikk tilbake på slutten av 1980-tallet, har Kopreitan klart å holde høy profil i offentligheten. Hans virksomhet på Karl Johans gate i Oslo har ifølge ham selv vært med på å synliggjøre organisasjonen i bybildet, og opprettholde bevisstheten om atomvåpenproblematikken i befolkningen.

⁴⁴ Jarbo 1985: 49.

⁴⁵ Brostigen 1987: 150.

⁴⁶ Samtale med Ole Kopreitan, 18. september 2000.

Internasjonale kontakter

Ut på høsten i 1980 mottok Nei til Atomvåpen en henvendelse fra Bertrand Russell Foundation med spørsmål om å stille seg bak END-appellen til støtte for et atomvåpenfritt Europa.⁴⁷ END-appellen passet inn i plattformen for organisasjonen, og styret uttrykte forståelse for de synspunktene som kom frem i appellen. Likevel var styret usikker på hvilken tilknytning END-appellen ville innebære for Nei til Atomvåpen. Organisasjonen ønsket å være en fri og uavhengig organisasjon uten tilknytning til andre organisasjoner. Spørsmålet om END-appellen ble diskutert på rådsmøtet den 22. september 1980, og også diskutert på et åpent møte arrangert i Oslo den 1. oktober. En uke etterpå sto ambassadør, og tidligere havrettsminister for Arbeiderpartiet, Jens Evensen på talerstolen i Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund og argumenterte for opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone. Evensen tok utgangspunkt i sluttokumentet fra FNs spesialsesjon om nedrustning fra 1978, som fastslo at opprettelse av atomvåpenfrie soner ville være viktige elementer i nedrustningen. Forslaget til Evensen fant fotfeste på grunnplanet i partiet, men ledelsen i partiet var splittet i synet på soneforslaget. For Nei til Atomvåpen var det nå klart at arbeidet med en nordisk atomvåpenfri sone var et spørsmål som organisasjonen burde arbeide for.

IPCC, International Peace Coordination and Communication Center, ble opprettet i 1981. Det fungerte som koordineringsorgan for uavhengige anti-atomvåpenorganisasjoner i Vest-Europa. Det var det danske Nej til Atomvåben som tok initiativ til et møte mellom de førende anti-atomvåpenorganisasjonene fra Vest-Europa. Møtet ble arrangert i København 5.-6. september 1981. På dette seminaret deltok representanter fra fredsorganisasjoner i Vest-Tyskland, England, Finland, Nederland, Danmark, Norge, Island og Sverige.⁴⁸ Alle disse fredsorganisasjonene hadde det til felles at de var partipolitisk uavhengige, og at de var innstilt på å fortsette kampen mot atomvåpen. Arbeidsdokumentet fra konferansen oppsummerte de felles målsetningene til fredsorganisasjonene der opprettelse av atomvåpenfrie soner, press på regjeringene for å få dem til å trekke tilbake støtten til NATOs utplasseringsvedtak, og arbeid for nedbygging av de to militærblokkene ble ansett for å være de viktigste kommende

⁴⁷ END: European Nuclear Disarmament.

⁴⁸ Aktion Sühnezeichen Friedensdienst (Vest-Tyskland), European Nuclear Disarmament (England), Finlands Fredsförbund och de Hundras Komité (Finland), Interkerkelijk Vredesberaad (Nederland), Nej til Atomvåben (Danmark), Nei til Atomvåpen (Norge), Samtök Herstöðvaanstaedinga (Island) og Svenska Freds och Skiljedomsföreningen (Sverige). Se Alfsen 1997: 45.

arbeidsoppgavene.⁴⁹ I november 1981 besluttet den nederlandske mellomkirkelige fredsorganisasjonen, IKV⁵⁰, å opprette et internasjonalt koordineringsorgan, IPCC.⁵¹ Dette koordineringsorganet utviklet seg aldri til noen internasjonal organisasjon, men var et nettverk som formidlet kontakt og koordinerte aksjoner mellom de vesteuropeiske lands fredsbevegelser.

Arbeidsformer

Arrangeringen av de åpne landsseminarene var en av de viktigste begivenhetene til Nei til Atomvåpen på høstparten hvert år ut over på 1980-tallet. Seminarene var åpne for alle som var interessert i nedrustnings- og atomvåpenspørsmål, og ikke eksklusivt for medlemmene. Seminarene hadde aldri noen formell myndighet over organisasjonen, men fungerte som en møteplass mellom den sikkerhetspolitiske opposisjonen, faglig ekspertise og politikere. Det første seminaret ble arrangert i slutten av februar 1981 under slagordet ”kreftene samles i kampen mot atomvåpen”. Ifølge Alfsen fungerte arrangementet som en redegjørelse av den aktuelle situasjonen og en presentasjon av de tre hovedparolene med utdypende forklaringer. Styret var godt fornøyd med gjennomføringen og foredragene som de mente holdt en meget høy faglig standard. Deltakerne var av forskjellig yrkesmessig bakgrunn og alder og kom fra hele landet. Nei til Atomvåpen arrangerte et tilsvarende landsseminar i november 1981, denne gangen under tittelen ”et samlet folk mot atomvåpen”. Disse seminarene ble siden et årlig arrangement på høstparten for Nei til Atomvåpen. Hensikten med møtene var å skape debatt om den aktuelle situasjonen, samtidig som organisasjonen fikk nyttig innspill i hvordan kampen burde drives videre. Arbeidet mot atomvåpnene var altså viktigere enn organisasjonsstrukturen og medlemsmassen. Dette hadde tidligere vært gjenspeilet i styrets ønske om ikke å basere organisasjonen på vanlig medlemskap.

Organisasjonen arrangerte aksjonsuker to ganger i året, på våren og på høstparten. Disse aksjons- og informasjonsukene var bredt anlagte markeringer som skulle sette søkelyset på den militære situasjonen fra et faglig ståsted, men også ha kulturelle innslag. I forbindelse med disse aksjonsukene arrangerte Nei til Atomvåpen større demonstrasjonstog. Disse demonstrasjonstogene tiltrakk seg ca. 10 000 mennesker på høsten i 1982 i Oslo, mens oppslutningen om demonstrasjonstogene var doblet i 1983 og

⁴⁹ Alfsen 1997: 45.

⁵⁰ IKV: Interkerkelijk Vredesberaad (Mellomkirkelig fredsråd)

⁵¹ IPCC: International Peace Coordination and Communication Center.

1984.⁵² I forbindelse med aksjonsukene på høstparten arrangerte Nei til Atomvåpen sine landsseminarer. Organisasjonen brukte disse anledningene til å invitere fredsaktivister fra andre land, militære eksperter og politikere til å holde foredrag om den aktuelle situasjonen. Aksjonsukene var gjennomgående for hele perioden der Nei til Atomvåpen holdt et høy utadrettet aktivitetsnivå. Gjennom IPCC var disse markeringene samstemt med tilsvarende markeringer i andre vesteuropeiske land, noe som selvfølgelig ga ekstra utbytte i form av økt medieoppmerksomhet. Etter hvert avtok interessen for aksjonsukene. Oppslutningen om demonstrasjonstoget i Oslo som ble arrangert i 1986 var forholdsvis stor, men likevel ikke like stor som de forutgående demonstrasjonene.⁵³ Nei til Atomvåpen erstattet etter hvert aksjonsukene med møter innendørs.

Arrangeringen av den såkalte Norgesmarsjen i juni 1983, fra Eidsvoll til Trondheim, ble planlagt av Nei til Atomvåpen i samarbeid med andre fredsorganisasjoner.⁵⁴ For å kunne delta i arrangementen var det viktig for Nei til Atomvåpen at appellene ikke gikk ut over organisasjonens eget parolegrunnlag. Hensynet til den tverrpolitiske og partipolitisk nøytrale linjen ga styret nokså klare regler for hvor stort spillerom organisasjonen hadde. Paroler som ga uttrykk for at Norge burde melde seg ut av NATO, ble avvist i demonstrasjonstoget. Det samme ble paroler som ifølge styret ikke var nok balansert i forhold til de to supermaktene. Ideen til fredsmarsj var blitt tatt to år tidligere av noen få kvinner tilknyttet den Internasjonale Kvinneligaen for Fred og Frihet. I samarbeid med kvinne- og fredsorganisasjoner i andre vesteuropeiske land ble den første fredsmarsjen arrangert fra København og frem til Paris. Den andre marsjen, året etter, gikk fra Stockholm via Moskva til Minsk. Begge disse fredsmarsjene var støttet av Nei til Atomvåpen uten at organisasjonen selv involverte seg på arrangørsiden. Alfsen skriver i sin artikkel at bakgrunnen var Nei til Atomvåpens usikkerhet på hvorvidt fredsmarsjene lot seg gjennomføre, og at organisasjonen nødig ville bli knyttet til en eventuell mislykket marsj.⁵⁵ Fredsmarsjen, som Nei til Atomvåpen var delaktig i, tiltrakk seg ca. 25 000 deltakere, og også en del medieoppmerksomhet.

Lokallagene i organisasjonen bestemte sine egne aktiviteter på grunnlag av Nei til Atomvåpens paroler. Noen aktiviteter var imidlertid utarbeidet fra sentralt hold, blant annet valgkampaksjonene. Ved Stortingsvalget i 1981 oppfordret styret i Nei til

⁵² Meldingsblad nr. 7/1982, meldingsblad nr. 6/1983 og meldingsblad nr. 4/1984.

⁵³ Alfsen 1997: 61.

⁵⁴ Se rundskriv nr. 6/1983.

⁵⁵ Alfsen 1997: 44.

Atomvåpen medlemmene sine til å delta på politikermøter og stille kritiske spørsmål til stortingskandidatene.⁵⁶ Styret utarbeidet tre spørsmål basert på organisasjonens egne paroler som de stilte til alle stortingskandidatene. Selve arbeidet med å innhente svar fra kandidatene var tillagt lokallagene. Spørsmålene var utformet på en slik måte at Nei til Atomvåpen mente det skulle være enkelt å svare ja eller nei på hvert av dem. Organisasjonen ønsket svar på spørsmål om kandidatene ville at Norge i den aktuelle situasjonen burde arbeide for å hindre utplasseringene av Pershing II og krysservåpen, og stanset utplasseringen av SS-20. Andre spørsmål var om kandidatene var for eller imot at allierte styrker skulle kunne ta i bruk atomvåpen på eller fra norsk område i en krig, og om kandidatene mente at Norge burde arbeide for å opprette en atomvåpenfri sone.⁵⁷ Svarene fra alle partiene ble presentert i den første utgaven av aksjonsavisen. Ingen av Høyres kandidater svarte på henvendelsen. Høyres formann Jo Benkow sendte imidlertid et svarbrev til Nei til Atomvåpen der han påpekte at dersom Høyres kandidater ikke svarte på henvendelsen ved å gi utdypende svar, kunne Nei til Atomvåpen anse Høyres landsmøtebeslutning som dekkende for kandidatenes syn.⁵⁸

Ved kommune- og fylkesvalget i 1983 lanserte Nei til Atomvåpen på ny en kampanje som gikk ut på å få velgerne til å stemme inn flest mulig atomvåpenmotstandere. Fra sentralt hold oppfordret organisasjonen til at de lokale lagene kartla kandidatenes atomvåpenholdninger. Nei til Atomvåpen la vekt på at alle kandidatene skulle stilles de samme spørsmålene, og styret utarbeidet et spørreskjema som lagene distribuert til partiene. Styret i Nei til Atomvåpen understreket at organisasjonen ikke var rettet mot enkelte parti eller kandidater, men rettet generelt mot alle parti og kandidater. Også denne gangen reagerte Høyre på valgkampaksjonen, og Benkow reagerte på spørsmålsformuleringen i det han mente at spørsmålene ikke ensidig kunne besvares med et ja eller nei, noe som Nei til Atomvåpen hevdet at spørsmålene kunne.⁵⁹ Benkow oppfordret derfor Høyres kandidater til kommunestyre og fylkesting om å la være å svare på Nei til Atomvåpens spørsmål om atomvåpenholdningene. Spørsmålene som organisasjonen denne gangen stilte partiene, var mer omfattende enn ved valgkampen i 1981. Denne gangen ville de ha svar på om kandidatene støttet forslaget om forbud mot bruk av atomvåpen på eller fra norsk område, om de støttet

⁵⁶ Meldingsblad, nr. 3/1981.

⁵⁷ Aksjonsavis, første utgave.

⁵⁸ Aksjonsavis, første utgave.

⁵⁹ Brev fra Jo Benkow, datert 23. august 1983.

forslaget om at regjeringene i de nordiske land måtte ta et konkret felles initiativ for å opprette en atomvåpenfri sone, og om kandidatene støttet NATOs planer om utplassering av nye atomraketter dersom forhandlingene i Genève brøt sammen, eller ikke ga resultater i løpet av høsten 1983. Videre ville organisasjonen vite om kandidatene ville støtte utplassering av nye atomraketter dersom USA og Sovjet blir enige om en delvis utplassering, og om kandidatene ville gå inn for at kommunestyrene fattet vedtak til støtte for Norden som atomvåpenfri sone.⁶⁰

Nei til Atomvåpen begrunnet hensikten med å drive valgkampaksjon ved kommune- og fylkesvalgene med at det ville sende signaler til rikspolitikere. Selv om lokalpolitikere ikke hadde innflytelse på den norske sikkerhetspolitikken mente organisasjonen at kommunenes henstillinger til regjeringen om å opprette en atomvåpenfri sone i Norden var med på å sende signaler fra grasrota til de ulike politiske partiene. Nei til Atomvåpen ønsket derfor at kommune- og fylkesvalgene skulle kunne sende signaler om at velgerne foretrakk kandidater som var erklærte atomvåpenmotstandere.⁶¹ Organisasjonen pekte på at lokalvalgene skulle gjenspeile befolkningens interesser, derfor ble disse valgene sett på som viktige ytringsforum for protester mot den norske atomvåpenpolitikken. Kommune- og fylkesvalgene skulle gi signaleffekter til de politiske partiene om at det var ønskelig å nominere atomvåpenmotstandere til topplassene på stortingslistene ved stortingsvalgene.

Ved valgene i 1981 og 1983 oppfattet velgerne at sikkerhetspolitiske spørsmål var blant de viktigste temaene i valgkampen.⁶² I 1981 var opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone det store temaet innen sikkerhetspolitikken. Effekten av Nei til Atomvåpens valgkampaksjon ved lokalvalget i 1983 er vanskelig å bedømme. Stortingsvalget i 1985 var ikke i samme grad som de forutgående valgene preget av atomspørsmål, selv om norsk deltakelse i det amerikanske romvåpenprogrammet til en viss grad var tema for valgkampdebatt.⁶³ Spørsmålet om en atomvåpenfri sone var ikke nevneverdig i mediebildet under valgkampen i 1985. Nei til Atomvåpen forsøkte i alle fall å gjøre stortingsvalget i 1985 til et atomvalg og krevde i likhet med valgene i 1981 og 1983 svar på spørsmål fra stortingskandidatene. Organisasjonen krevde at kandidatene ga positiv tilbakemelding på utsagn som støttet opp under organisasjonenes paroler.

⁶⁰ Brev fra NTA Oslo fylkesutvalg, datert 18. august 1983.

⁶¹ Aksjonsavis, august-september 1983.

⁶² Aardal og Valen 1989: 44.

⁶³ Aardal og Valen 1989: 44.

Oppsummering

Høsten 1979 tok Nei til nye Atomvåpen de første initiativene mot NATOs rakettplaner. Frem til NATOs rådsmøte den 12. desember var innsamlingen av underskrifter til oppropet hovedaktiviteten. Motstanden mot rakettplanene var i utgangspunktet ment å være et engangsprosjekt, altså en ad hoc aksjon. Etter at Nei til nye Atomvåpen valgte å fortsette aktivitetene ut over datoen for rådsmøtet for deretter å utvide plattformen sin, kan Nei til nye Atomvåpen ikke lenger klassifiseres som en ad hoc aksjon, slik Knut Jarbo hevder i sin oppgave. Etableringen av en fast organisasjonsstruktur passer heller ikke inn i bildet av Nei til Atomvåpen som en ad hoc aksjon, noe som ble symbolsk sett ble uttykt gjennom den navneendringen som kom i slutten av 1980. Markering av atommotstanden var likevel lenge viktigere enn et godt utbygget organisasjonsapparat. Først ved organisasjonsendringen i 1988 vedtok Nei til Atomvåpen strukturelle endringer som forbedret to-veis kommunikasjonen mellom lokallagene og det sentrale styret.

Nei til Atomvåpen var hele tiden en organisasjon som fokuserte på at argumentasjonen skulle baseres på saklig grunnlag og at organisasjonen skulle ha faglig kompetanse. Dette førte til at den la mye arbeid ned i utredningsarbeid for å fremskaffe opplysninger om den sikkerhetspolitiske situasjonen. Selv om hovedstrategien for å nå frem med budskapet var høy fagkompetanse, spilte de kulturelle og sosiale arrangementene rundt markeringene av atommotstanden en viktig rolle for å tiltrekke seg mest mulig folkelig oppmerksomhet.

Kapittel 4

Rakettsaken og frysforslaget

Det videre arbeidet til Nei til Atomvåpen i spørsmålet om rakettutplasseringen i Vest-Europa, gikk i all hovedsak ut på å få den norske regjeringen til å trekke tilbake sin støtte til NATO-vedtaket. Ettersom styret i Nei til Atomvåpen ikke ville akseptere nederlag i rakettsaken, lå veien åpen for videre aksjoner da organisasjonen utarbeidet et nytt arbeidsgrunnlag. Den samme holdningen gjenspeilte seg i store deler av Vest-Europa. De folkelige protestene mot rakettutplasseringene var sterkest i Vest-Tyskland, Nederland og Storbritannia.¹ Det fantes også betydelig motstand mot utplasseringene i Italia og Belgia. Dette var land som skulle ta imot mellomdistanseraketene. Den voldsomme motstanden som kom til syne i Norge og Danmark skilte seg derfor ut fra de andre landene, ettersom det fra NATOs side ikke var planlagt utplasseringer av atomvåpen i disse landene. Etter hvert som tidspunktet for utplasseringene av mellomdistanseraketene nærmet seg, tiltok de folkelige demonstrasjonene. Hva var de politiske partienes holdning til den såkalte rakettsaken, det vil si diskusjonene omkring realitetene i dobbeltvedtaket? Hvilke initiativ tok Nei til Atomvåpen for å påvirke Stortinget? Hvilke allianser oppsto mellom motstanderne av rakettutplasseringene? Og hvilken rolle spilte det amerikanske frysforslaget i den norske debatten om nedrustningsforhandlingene?

Nei til Atomvåpens videre arbeid mot utplasseringsplanene

Selv om det første året var en konsoliderende periode for Nei til Atomvåpen med få aktiviteter rettet mot Stortinget og de politiske partiene, ga organisasjonen en erklæring til regjeringen den 7. mai 1980 som skisserte opp dens videre arbeid. I erklæringen uttrykte Nei til Atomvåpen for første gang en målsetning som eksplisitt omhandlet Norge og norske forhold. Målsetningen var at Norge måtte gjøre sitt ytterste for å stanse

¹ Carter 1992: 114.

utplasseringene av mellomdistanserakettene, og at det måtte arbeides aktivt for å få til en nedrustning av atomstyrkene til Warszawapakten og NATO i Europa.² I tillegg oppfordret Nei til Atomvåpen gjennom erklæringen at Norge ikke måtte føre en politikk som kunne bidra til økt konfrontasjon mellom supermaktene i nordområdene, for derigjennom gjøre norsk territorium til åsted for en mulig atomkrig. Denne erklæringen trykket Nei til Atomvåpen siden opp som informasjonsfolder, sammen med informasjon om organisasjonen basert på retningslinjene og plattformen som styret hadde vedtatt den 29. januar det samme året.

Den norske arbeiderpartiregjeringens standpunkt i rakettsaken var at den ikke ønsket å fremstå som noen pådriver i arbeidet med å få utplassert mellomdistanserakettene i Vest-Europa. I stedet ønsket regjeringen å fremheve forhandlingsdelen i dobbeltvedtaket.³ Denne holdningen ble videreført gjennom høyreregjeringen som forholdt seg solidarisk til NATOs vedtak. Nei til Atomvåpen forsøkte å påvirke dette standpunktet for at Norge skulle innta en mer aktiv og tydelig holdning mot NATOs utplasseringsplaner. Dermed la organisasjonen seg åpen for kritikk fra høyresiden som da kunne peke på to forhold som støttet oppfatningen om at anti-atomvåpenbevegelsen gikk Moskvaa ærend. For det første at protestene var utløst av NATOs dobbeltvedtak, og for det andre at Nei til Atomvåpen opponerte mot NATOs atomstrategi, noe som kunne tolkes som NATO-motstand. For å komme motstanderne i forkjøpet viste Nei til Atomvåpen ganske tidlig og ofte til sine vedtekter om en tverrpolitisk organisasjon med partipolitisk nøytralitet, og til at den ikke tok stilling til blokkpolitikken eller Norges medlemskap i NATO. ”Her skal pasifister, NATO-tilhengere, NATO-motstandere kunne arbeide for en felles sak: Motstand mot atomvåpen.”⁴

Aktivitetsnivået til Nei til Atomvåpen med hensyn til rakettsaken tok seg opp fra siste halvdel av 1981. Frem til da hadde fokuset for aktiviteten til organisasjonen vært på dens to siste paroler; ingen atomvåpen i Norge i fred eller i krig, og Norden som atomvåpenfri sone. Fra høsten 1981 kom parole 1, nedbygging av atomvåpnene i Øst og Vest, inn som en sentral del i aktivitetene. Bakgrunnen var den voksende motstanden mot utplasseringsvedtaket i Vest-Europa som på det tidspunktet begynte å gjøre seg gjeldende.

² Informasjonsfolder utgitt rundt mai 1980, referanse nr. 3 i Erik Alfsens arkiv. Se også brosjyren Mot Atomvåpen, nr. 1-1980, september.

³ Nyhamar 1990: 469.

⁴ Informasjonsfolder utgitt rundt mai 1980.

To av de mest sentrale anti-atomvåpenorganisasjonene i Vest-Europa, det mellomkirkelige fredsrådet i Nederland, IKV, og engelske END med røtter i Bertrand Russell Peace Foundation, tok et felles initiativ til motstand mot rakettutplasseringene. Dette initiativet ble presentert i forbindelse med markeringen av Hiroshimadagen den 6. august.

Oppropet var en henstilling til alle regjeringene i NATOs kjernefysiske planleggingsgruppe om å trekke tilbake støtten for dobbeltvedtaket og å avvise planene om utplasseringene av krysservåpnene og Pershing II-rakettene uten forbehold. I tillegg inneholdt oppropet en oppfordring til Sovjetunionen om umiddelbart å stanse utplasseringene av SS-20. Appellen inneholdt videre en anmodning til befolkningen i Vest-Europa om å vie seg til arbeidet i anti-atomvåpenorganisasjonene. Folkeopinionen i Sovjetunionen og Øst-Europa ble oppfordret til å gå imot de sovjetiske utplasseringene, og det amerikanske folket ble anmodet om å nekte utplassering av amerikanske våpen i sentrale deler i Vest-Europa.⁵ Nei til Atomvåpen adopterte denne appellen og gjorde den til et sentralt tema i aksjonsuken i oktober 1981. Organisasjonen understreket at den hadde et balansert syn på sikkerhetspolitikken og fremhevet at den var åpen for å kritisere Østblokken på lik linje med NATO. Dette mente Nei til Atomvåpen kom til syne ved at appellen inneholdt en eksplisitt oppfordring til Sovjetunionen om å stanse våpenkappløpet.

Den voksende motstanden mot rakettvedtak i Vest-Europa var hovedårsaken til at de nordeuropeiske anti-atomvåpenorganisasjonene sammen bestemte seg for å opprette IPCC i oktober 1981. IPCC var et koordineringsorgan for de frie og uavhengige fredsorganisasjonene i Vest-Europa, og det var IKV som hadde hovedansvaret for driften av IPCC. Koordineringene av protestaksjonene i de vesteuropeiske landene må nødvendigvis ha virket som en katalysator på den økende motstanden mot rakettutplasseringene.

Rakettsaken på Stortinget

Den første store debatten på Stortinget om dobbeltvedtaket kom på vårparten i 1982. Nei til Atomvåpen forsøkte å holde rakettsaken varm i folkeopinionen, for slik å skape et stort nok politisk press til å utløse endringer i den norske støtten til NATO. Denne strategien kan ha vært medvirkende til at rakettsaken ble tatt opp på Stortinget i forbindelse med

⁵ Felles appell fra IKV-END. Finnes i meldingsblad nr. 3/1981.

stortingsproposisjonen om NATOs fellesfinansierte infrastrukturprogram våren 1982.⁶ Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti benyttet seg av muligheten til å debattere den norske holdningen til dobbeltvedtaket gjennom dette budsjettforelegget. Infrastrukturprogrammet skulle blant annet oppgradere militære installasjoner slik at utplasseringene av Pershing II og krysserraketene kunne gjennomføres etter tidsplanen. Det var del 33 i stortingsproposisjonen som omhandlet kostnadene knyttet til dobbeltvedtaket. Økonomisk sett utgjorde denne delen bare en liten del av hele budsjettet. Det var den politiske siden som hadde sprengkraft.

Infrastrukturprogrammet var en del av en NATO-plan som det alt på vårparten i 1981 var blitt enighet om på NATOs forsvarsministermøte. Norges forsvarsminister på den tiden, Thorvald Stoltenberg, hadde godkjent at Norge skulle være med på å dekke en andel på 3,14 prosent av de økte investeringsutgiftene som dobbeltvedtaket ville medføre. NATOs forsvarsministermøte i november samme år, da med Anders C. Sjaastad som forsvarsminister for Norge, bekreftet infrastrukturprogrammet. Forskjellen på vedtakene i mai og november var at de estimerte kostnadene var noe høyere i november. Ut i fra en fast fordelingsnøkkel på 3,14 prosent var Norge derfor forpliktet til å dekke inntil 49 millioner kroner av disse kostnadene.⁷ NATOs oppgraderingsarbeid hadde alt startet i 1982 da saken kom opp for Stortinget, og således hadde det påløpt kostnader som Norge ifølge sin del av avtalen skulle dekke. Dette faktum skapte debatt i Stortinget. Problemet var hvorvidt Norge allerede hadde overført beløpet, eller om beløpet skulle overføres til NATO ved en senere anledning. Dette kom i følge partiene på venstresiden ikke klart frem i regjeringens melding eller i Sjaastads uttalelser til forsvarskomiteen. Denne uklarheten var kjernen i debatten mellom partiene på venstre- og høyresiden, og resulterte i at Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti fremmet hvert sitt mistillitsforslag mot forsvarsministeren i november 1982, begrunnet med at han ikke hadde overholdt informasjonsplikten sin overfor Stortinget. Begge forslagene falt.

Ved den første stortingsdebatten om rakettsaken den 8. juni 1982 fremsatte Harald Synnes fra Kristelig Folkeparti et forslag som omhandlet Norges deltakelse i finansieringen av infrastrukturprogrammet. Han gjorde det på vegne av en tverrpolitisk gruppering bestående av Kirsti Kolle Grøndahl fra Arbeiderpartiet, Ragnhild Queseth Haarstad fra Senterpartiet, Hans Hammond Rossbach fra Venstre og Stein Ørnhoi fra

⁶ St. prop. nr. 120 (1981-82).

⁷ Bliksås 1992: 103.

Sosialistisk Venstreparti.⁸ ”I den nåværende situasjon medvirker ikke Norge til bygging av anlegg for nye mellomdistanseraketter i Europa”. Forslaget ble nedstemt med 32 mot 121 stemmer i Stortinget. Dette avdekket likevel splittelse i synet på NATOs politikk. Spesielt i Arbeiderpartiet og i mellompartiene kom denne splittelsen tydelig frem. 21 av de 32 representantene som stemte for det fremlagte forslaget kom fra Arbeiderpartiet.⁹ Dette utgjorde omtrent en tredel av hele stortingsgruppen til Arbeiderpartiet.

Alt i mai 1982 var Nei til Atomvåpen blitt gjort oppmerksom på de norske økonomiske overføringene til NATOs infrastrukturprogram av det som Erik Alfsen i sin artikkel kaller ”en av våre venner på Stortinget”.¹⁰ Nei til Atomvåpen ga i den forbindelse en uttalelse om saken den 21. mai der de advarte Stortinget mot å gå inn for et vedtak som støttet delfinansieringen av infrastrukturprogrammet.¹¹ Organisasjonen argumenterte med at et vedtak for økonomisk støtte til NATO kunne binde Norge for tett opp til utplasseringsprogrammet i dobbeltvedtaket. Nei til Atomvåpen fulgte opp denne uttalelsen med brev til Stortinget noen dager senere der de på nytt advarte mot å godkjenne dekningen av kostnadene på ca. 49 millioner kroner. Organisasjonen mente at dersom Norge ga økonomisk støtte til infrastrukturprogrammet, ville det også innebære en aksept av utplassering av atomvåpen. Jo lengre arbeidene med klargjøringene av atombasene kom, desto vanskeligere ville det være å gå imot utplassering. Nei til Atomvåpen regnet det for sannsynlig at Warszawapakten ville komme med mottiltak på byggearbeidene. Organisasjonen understreket derfor betydningen av å holde fast ved regjeringens klare forutsetning for å godta utplasseringsplanene, nemlig at militærblokkene aktivt skulle forhandle om rustningskontroll forut for utplassering. Tildeling av økonomisk støtte til forarbeidene til utplassering av mellomdistanserakettenes alt i 1982 oppfattet Nei til Atomvåpen som en forhastet beslutning. De pekte på at de reelle forhandlingene mellom USA og Sovjetunionen bare hadde pågått i to og en halv måned. Organisasjonen argumenterte også for at politikerne måtte følge folkeviljen i slike alvorlige saker, og henviste til at flertallet i den norske befolkningen gikk imot rakettplasseringer.¹² Nei til Atomvåpen henvendte seg også direkte til hver stortingsrepresentant i brevs form, der de advarte mot å knytte seg for tett til utplasseringsvedtaket. Uttalelsen om infrastrukturprogrammet fra slutten av mai ble fulgt

⁸ Stortingstidende 8. juni, 1981-82, bind 7c: 4042.

⁹ Nyhamar 1990: 473.

¹⁰ Alfsen 1997: 48.

¹¹ Pressemelding, datert 21. mai 1982, referanse nr. 7 i Erik Alfsens private arkiv.

¹² Løpeseddel, ”Norge må ikke bidra til bygging av raketthanlegg!”, datert 27. mai 1982.

opp av en pressemelding den 21. juli. Der de beklaget at NATOs vedtak om bevilgning av midler til bygging av raketthanlegg var hemmeligholdt av både den tidligere og den daværende forsvarsministeren. Organisasjonen mente at vedtaket om å bevilge NATO inntil 49 millioner kroner ikke var informasjon som måtte graderes, men en sak som måtte behandles politisk.¹³

I kampen om opinionen var det viktig å aktivisere den. Nei til Atomvåpen tok derfor sammen med 20 tillitsvalgte i 14 fagforbund den 8. september 1982 initiativ til et faglig opprop mot rakettbodyilgningene.¹⁴ Budskapet var rettet mot den kommende stortingsbehandlingen av forsvarsbudsjettet i november. ”Norge medvirker ikke til bygging av anlegg for mellomdistanseraketter i Europa, og Norges bidrag til infrastrukturprogrammet reduseres tilsvarende”.¹⁵ Oppfordringen gikk ut til et bredt spekter av fagforbund og andre organisasjoner om å vedta et forbud mot bevilgninger. Ifølge Alfsen var dette oppropet en av de aller viktigste enkeltaksjonene Nei til Atomvåpen var involvert i.¹⁶ LO hadde tidligere, i mai 1981, vedtatt en programerklæring om sikkerhetspolitikken som på de viktigste punktene var identisk med Nei til Atomvåpens paroler. Spredning av det faglige oppropet gjennom fagforeninger og samorganisasjoner sikret dermed Nei til Atomvåpen solid støtte til den fremlagte appellen. Appellen ble også spredt innenfor nettverkene til forskjellige profesjonsgrupper, og oppnådde dermed støtte fra et stort antall klubber, fagforeninger, fagforbund, kvinneorganisasjoner, ungdomsorganisasjoner og andre typer lag fra hele Norge.¹⁷ Resultatet av oppropet ble rykket inn i dagspressen dagen før bevilgningssaken skulle behandles på Stortinget.

Nei til Atomvåpen vektla nødvendigheten av å fremlegge fakta i saken. Rakettsaken og kampen for nedrustning skulle vinnes gjennom å gjøre fakta om atomopprustningen, terrorbalansen og NATOs atomvåpenstrategi kjent for folk flest. De instrumentelle virkemidlene som Nei til Atomvåpen benyttet seg av for å få frem en alternativ sikkerhetspolitikk, ble også ledsaget av en mer ekspressiv tilnærming til saken. Medlemmer, støtte-medlemmer og tilhengere generelt ble oppfordret til å dele ut løpesedler og til å sende stortingsrepresentantene postkort med oppfordring om ikke å

¹³ Pressemelding, datert 21. juni 1982.

¹⁴ Det var 20 tillitsvalgte fra 14 forbund, og ikke 19 tillitsvalgte som Nei til Atomvåpen opplyste om. Se for eksempel rundskriv nr. 7/1982 og det faglige oppropet der det er listet opp 20 navn.

¹⁵ Faglig opprop, ”Ingen nye atomraketter i Europa”, høsten 1982. Referanse nr. 9 i Erik Alfsens private arkiv.

¹⁶ Alfsen 1997: 50.

¹⁷ Meldingsblad nr. 7/1982.

støtte regjeringens forslag om økonomisk støtte til infrastrukturprogrammet.¹⁸ Styret i Nei til Atomvåpen opprettet også et eget publikasjonsutvalg som hadde til hensikt å frembringe opplysningsmateriale. Flere av disse rapportene var forfattet av Rolf Thue, og i september 1982 lanserte han en større rapport om mellomdistanseraketene som, ikke uventet, konkluderte med at argumentene som NATO brukte for å legitimere utplasseringsvedtaket ikke holdt mål.¹⁹

Da infrastrukturprogrammet på nytt kom opp til stortingsbehandling, den 22. november, viste voteringen at Arbeiderpartiet hadde snudd i saken. Motstanderne mot utplasseringene hadde vunnet frem i partiet. I tillegg til å fremme et mistillitsforslag mot forsvarsministeren, fremmet partiet et forslag om å utsette bevilgningsspørsmålet til 1983. Argumentet var at Norge burde avvente avgjørelsene til de landene som skulle være vertsland for mellomdistanseraketene.²⁰ Videre mente Arbeiderpartiet at en slik utsettelse ville gi et signal til Moskva.²¹ Selv om hele Arbeiderpartiets stortingsgruppe denne gangen stemte ned regjeringens forslag om å overføre midler til NATO, gikk flertallet på Stortinget inn for å godkjenne forslaget. I motsetning til vårbehandlingen av saken, hadde flertallet denne gangen minsket til en stemmes overvekt, 77 mot 76 stemmer.²²

Den 1. januar 1983 lanserte Nei til Atomvåpen på nytt et faglig opprop. Dette oppropet var tilpasset den politiske utviklingen, og appellen oppfordret igjen Stortinget til å gå imot utplasseringene av mellomdistanseraketene i Vest-Europa.²³ Oppropet fra høsten 1982 var et faglig opprop med oppmerksomhet spesielt rettet mot de fagorganiserte. Etter hvert mottok Nei til Atomvåpen støtte fra flere organisasjoner, også utenom LO. Denne interessen videreførte Nei til Atomvåpen ved at appellen fra våren 1983 hadde alle organisasjonene i Norge som målgruppe. Støtten til dette oppropet ble en prioritert oppgave våren 1983.

Selv om stortingsdebattene i 1982 hadde vært vesentlige markeringer for den norske atommotstanden, var stortingsdebattene i 1983 enda viktigere. Rakettutplasseringene skulle etter planen starte i 1983. Debattene på Stortinget handlet om hvorvidt denne planen skulle følge automatisk etter at forhandlingsfristen var utløpt, eller om NATO skulle ta stilling til utplasseringene på bakgrunn av

¹⁸ Se for eksempel meldingsblad nr. 5/1982. Pressemelding, datert 5. november 1982.

¹⁹ "Mellomdistanse atomvåpen i Europa" av Rolf Thue, september 1982.

²⁰ Stortingstidende 22. november, 1982-83, bind 7a: 926, 929.

²¹ Stortingstidende 22. november, 1982-83, bind 7a: 926.

²² Stortingstidende 22. november, 1982-83, bind 7a: 1009.

²³ Opprop "Atomopprustningen må stanses! Nei til utplassering!", datert 1. januar 1983.

forhandlingsresultatet. Nedrustningsforhandlingene i Genève gikk på denne tiden trådt. Planen for en mellomløsning, med delvise utplasseringer fra NATO og med delvise tilbaketrekninger fra sovjetisk side, var avvist.²⁴

Alt 15. mars 1983 kom rakettsaken opp til ny behandling i Stortinget. Denne gangen skulle Stortinget behandle NATO-meldingen for 1981. Avstemningen gjaldt hvorvidt Norge politisk skulle støtte det videre forberedelsesarbeidet, eller om Norge skulle gå inn for en øyeblikkelig stans i forberedelsene og byggearbeidene på raketanleggene. Høyre mente at utplasseringsvedtaket skulle følge automatisk etter forhandlingene dersom det ikke var oppnådd enighet.²⁵ Arbeiderpartiet falt ned på det standpunktet at forhandlingsløsningen fra Genève skulle være gjenstand for politisk vurdering.²⁶

Med den sikkerhetspolitiske splittelsen som eksisterte på Stortinget, i to nesten like store leire, fikk stortingsrepresentantene til Kristelig Folkeparti og Senterpartiet nøkkelroller. Nei til Atomvåpen oppfordret sine tilhengere om å påvirke disse representantene ved å henvende seg til dem gjennom postkort, brev og samtaler.²⁷ Kristelig Folkeparti og Senterpartiet hadde tidligere ikke vist noen klare linjer i rakettsaken.²⁸ Flere av stortingsrepresentantene til Kristelig Folkeparti og Senterpartiet tilhørte den atompolitiske opposisjonen som stemte mot Høyre-regjeringen i infrastruktursaken. Nei til Atomvåpen henvendte seg derfor den 7. februar 1983 til de politiske partiene med oppfordring om å ta stilling til utplassering av mellomdistanseraketten før forberedelsene ved raketanleggene hadde nådd et punkt som gjorde det umulig å unngå å iverksette planene om utplassering. Henstillingen fra organisasjonen til de politiske partiene var at Norge måtte si et ubetinget nei til planene om utplassering av mellomdistanseraketter i Europa. Norge måtte videre kreve at alle byggearbeid og andre forberedelser skulle stanses med øyeblikkelig virkning.²⁹ En uke før den kommende stortingsbehandlingen i mars henvendte Nei til Atomvåpen seg til stortingsrepresentantene med ny oppfordring om at hver representant måtte gjøre sitt for at Stortinget skulle fatte et vedtak om stans i forberedelsene til rakettutplasseringene.³⁰

²⁴ Smyser 1999: 297.

²⁵ Stortingstidende 15. mars, 1982-83, bind 7b: 2734.

²⁶ Stortingstidende 15. mars, 1982-83, bind 7b: 2711, 2712.

²⁷ Rundskriv, nr. 3/1983.

²⁸ Ved regjeringsforhandlingene mellom Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet i 1983 ble det bestemt at ingen rakettmotstandere kunne ta sete i regjeringen. Se Willoch 1990: 240.

²⁹ Brev ”til de politiske partier”, datert 7. februar 1983.

³⁰ Brev ”til stortingsrepresentantene”, datert 7. mars 1983.

Organisasjonen oppfordret altså representantene, og da spesielt de fra mellompartiene, til å fristille seg i forhold til partiet, og i stedet stemme i overensstemmelse med sin overbevisning. Gro Harlem Brundtland fremmet et forslag om forlenget forhandlingstid til Genèveforhandlingene på vegne av Arbeiderpartiet.³¹ Dette forslaget var i tråd med partiets rakettinnstilling. Fremlegget fikk støtte fra stortingsgruppene fra Sosialistisk Venstreparti og Venstre, i tillegg til enkelte stortingsrepresentanter fra Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. Igjen var Stortinget delt omtrent på midten ettersom forslaget til Arbeiderpartiet oppnådde 77 mot 78 stemmer.

Etter stortingsdebatten den 15. mars behandlet Stortinget rakettsaken ved tre anledninger til på vårparten 83. I utenriksdebatten den 4. mai, ved behandlingen av NATOs infrastrukturprogram den 25. mai og i forbindelse med regjeringserklæringen den 16. juni. Ved stortingsbehandlingen av NATOs infrastrukturprogram i slutten av mai 1983 overrakte Nei til Atomvåpen de innkomne støtteerklæringene til organisasjonsoppøpet. Til sammen hadde om lag 540 organisasjoner sluttet seg til appellen som en delegasjon fra Nei til Atomvåpen presenterte for Stortinget dagen før saken skulle debatteres.³²

Etter planen skulle nedrustningsforhandlingene i Genève være avsluttet i midten av november 1983. En måned før denne fristen sendte Nei til Atomvåpen et brev adressert til Stortingets presidentskap og stortingsrepresentantene der organisasjonen oppsummerte sine oppfatninger om nedrustningsforhandlingene. Nei til Atomvåpen understreket at selv om partiene var enige i at atomlagrene på begge sider av jernteppet burde bygges ned, var det liten sjanse for at det ville komme til enighet gjennom drøftinger med den korte tiden som var til rådighet. Organisasjonen hevdet at USA og Sovjetunionen hadde et felles ansvar for manglende fremgang i nedrustningsforhandlingene. Nei til Atomvåpen tok derfor til orde for at NATO ensidig skulle erklære stans i utplasseringene av nye atomvåpen. Som medlem i NATO ville Norge være medansvarlig for en avgjørelse som ville ha avgjørende konsekvenser for utviklingen i Europa. På den bakgrunn oppfordret Nei til Atomvåpen Stortinget til å fatte et vedtak om å gå imot utplasseringene av atomrakettene i Vest-Europa.³³

Utenriksdebatten i slutten av november 1983 var siste gang Norges forhold til realitetene i dobbeltvedtaket var oppe til votering i Stortinget. Nei til Atomvåpen sendte i

³¹ Stortingstidende 15. mars, 1982-83, bind 7b: 2713.

³² Appell til Stortingets representanter, datert 24. mai 1983. Aksjonsavis, august-september 1983.

³³ Brev ”til Stortingets presidentskap og stortingsrepresentantene”, datert 14. oktober 1983.

den forbindelse et brev til regjeringen og oppfordret på nytt til at Norge skulle gå imot utplasseringsplanene. Sekundært ønsket Nei til Atomvåpen at regjeringen ikke måtte legge press på Stortinget for å oppnå flertall for dens politikk, men i stedet føre en politikk som hadde flertall i befolkningen.³⁴ Voteringen på Stortinget den 21. november 1983 var likevel preget av dramatikkk selv om avstemningsresultatet var gitt på forhånd.

Willoch stilte aldri formelt kabinettsspørsmål vedrørende sikkerhetspolitikken. Likevel var det en gjengs oppfatning i Stortinget at regjeringen ville ha trukket seg dersom den hadde fått flertallet mot seg i disse voteringene.³⁵ Stortinget var delt temmelig på midten i atompolitikken. Det hadde de tidligere avstemningene den 22. november 1982 og den 15. mars 1983 vist. Problemet med november-behandlingen i 1983 var at Johan Syrstad, stortingsrepresentant for Senterpartiet, oppholdt seg ved FNs hovedkvarter i New York.³⁶ Både Syrstads første og andre vararepresentanter var erklærte atomvåpenmotstandere og hadde gitt beskjed om at de ville stemme for Arbeiderpartiets forslag om å forlenge forhandlingstidsfristen dersom det skulle voteres over saken.³⁷ I praksis betydde dette at regjeringen ville få flertallet mot seg. Senterpartiet tilbakekalte representant Syrstad fra utlandet i all hast for å stemme for regjeringens politikk, noe de lyktes med. Stortinget kunne dermed stemme ned Arbeiderpartiets forslag, om å forlenge forhandlingene, nok en gang med knappest mulig flertall, 78 mot 77 stemmer.³⁸

Våren 1984 inngikk Høyre, Kristelig Folkeparti, Senterpartiet og Arbeiderpartiet et kompromiss i sikkerhetspolitikken³⁹ Ifølge Tamnes førte denne innstillingen til økt konsensus på Stortinget i sikkerhetspolitikken.⁴⁰ Overenskomsten gikk ut på at det skulle føres ”en mer kraftfull kamp mot atomvåpnene, både i NATO og i andre fora”, som Tamnes formulerer det.⁴¹ Ifølge Willoch var Arbeiderpartiet mindre pågående etter utløpet av 1983. Dette setter han blant annet i sammenheng med overgangen til trekløverregjeringen som da gjorde det vanskeligere å skaffe flertall for Arbeiderpartiets forslag i sikkerhetspolitikken.⁴² Dette viste seg altså gjennom avstemningen den 21. november 1983. Selv om Willoch og Tamnes hevder at brytningene i sikkerhetspolitikken avtok fra våren 1984 med kompromisset mellom Høyre og Arbeiderpartiet, var denne

³⁴ Brev ”til den norske regjering v. statsminister Kåre Willoch”, datert 15. november 1983.

³⁵ Willoch 1990: 214, Brundtland 1996: 356.

³⁶ VG, ”Frontene de samme”, 21. november 1983.

³⁷ VG, ”Frontene de samme”, 21. november 1983.

³⁸ Stortingstidende 21. november, 1983-84, bind 7a: 991.

³⁹ Innst. S. nr. 225 (1983-84).

⁴⁰ Tamnes 1997: 95.

⁴¹ Tamnes 1997: 95.

⁴² Willoch 1990: 216.

enigheten mellom partiene likevel ikke til hinder for at splittelsen på Stortinget igjen kom til syne gjennom tre voteringer om sikkerhetspolitikken på Stortinget. To ganger i 1984, da om frysforlaget, og en avstemning i 1985, om SDI-forlaget. Den siste avstemningen behandles i kapittel 7.

Frysforslaget

Etter at den norske holdningen til dobbeltvedtaket i NATO var avgjort i november 1983, ble Nei til Atomvåpens arbeid om nedrustningsforhandlingene rettet mot frysforslaget. Frysforslaget var opprinnelig et forslag lansert av fire amerikanske fredspolitiske organisasjoner i april 1980. Hovedtanken i planen var stans i all prøving, produksjon og utplassering av atomvåpen som et utgangspunkt for nedrustningsforhandlinger, og var utarbeidet av den amerikanske fredsforskeren Randall Forsberg. Tanken om et slikt moratorium var ikke ny, men hadde røtter tilbake til 1960-tallet.⁴³ På det tidspunktet da Forsberg presenterte forlaget, var ikke nedrustningsforhandlingene mellom USA og Sovjetunionen ennå kommet i gang, og planen var ment å sette fart på arbeidet for rustningskontroll og nedrustning. Ideen om frys av atomlagrene fikk ganske raskt stor støtte på lokalplanet i USA, og fra 1982 var debatten etablert som en av de viktigste politiske sakene i amerikansk politikk.⁴⁴

Tanken om frys, ikke som et mål i seg selv, men som utgangspunkt for nedrustningsforhandlinger, fikk tilslutning i politiske kretser også utenfor USA. Ved FNs andre spesialsesjon om nedrustning som startet sommeren 1982, fremla den mexicanske ambassadøren, Alfonso Garcia Robles, et forslag om frys med en spesiell oppfordring til USA og Sovjetunionen om umiddelbart å proklamere kjernevåpenfrys.⁴⁵ Sverige foreslo å stille seg bak resolusjonen sammen med Mexico, og deres fellesforslag ble så lagt frem for FNs nedrustningssesjonen. Arbeidet i nedrustningssesjonen var basert på et konsensusprinsipp, og sesjonen mislyktes med å vedta noen resolusjon om fastfrysning.⁴⁶ Sverige og Mexico brakte imidlertid frysforslaget videre til Hovedforsamlingens 37. ordinære sesjon på høsten samme år, slik at forlaget ble behandlet der også. Hovedforsamlingen behandlet fremlegget i to omganger. I avstemningen i første komité den 23. november 1982 oppnådde forlaget et flertall på 103 mot 17 stemmer, mens seks

⁴³ Innst. S. Nr. 225 (1983-84).

⁴⁴ Forsberg 1983: 16.

⁴⁵ Theorin 1983: 45.

⁴⁶ Jack 1983: 40.

stater stemte blankt.⁴⁷ Norge stemte imot, og det var denne avgjørelsen som brakte frysforslaget inn i den norske sikkerhetspolitiske debatten. Behandlingen av frysforslaget i FN skulle også gjennom Hovedforsamlingens andre komité tre uker etter den første avstemningen. Nok en gang oppnådde forslaget flertall, denne gangen med 119 stemmer mot 17. Fem stater lot denne gangen være å stemme, Norge inkludert.⁴⁸

Der rakettsaken handlet om den norske holdningen til dobbeltvedtaket, gjaldt frysdebatten en spesiell forhandlingsstrategi mellom USA og Sovjetunionen. Frysstrategien ville imidlertid ha direkte konsekvenser for Europa på grunn av den høye tettheten av atomvåpen i området. Forslaget om stans i våpenkappløpet appellerte til befolkningen og flere politikerne fordi det tilsynelatende var så enkelt. I realiteten var dette forlokkende løsningsforslaget noe mer komplisert enn det kunne se ut som. Det enkle og fengende navnet på forslaget om stans i kapprustningen må ha spilt en vesentlig rolle i den oppslutningen som frysstrategien oppnådde, både i USA og i Vest-Europa. Forslaget kunne oppfattes som en kritikk mot den strategien som dobbeltvedtaket representerte. For fredsbevegelsen virket frysforslaget som en realistisk forhandlingsstrategi som kunne føre forhandlingsstillstanden ut av dødvannet. Troverdigheten i forslaget økte da Sverige og Mexico gikk sammen om å fremme forslaget til votering i FN. De to landene har tradisjonelt spilt en viktig rolle med å fremme resolusjonsforslag om ikke-spredning av atomvåpen og nedrustningsarbeid innen FN.⁴⁹

En av betingelsene for at en frysstrategi skulle være fruktbar var at det eksisterte en tilnærmet likevekt i kjernefysiske styrker mellom de to blokkene. Dette var en situasjon som Forsberg og flere med henne, hevdet hadde eksistert tidlig på 1980-tallet før NATOs planlagte utplasseringer av de 572 mellomdistanserakettene.⁵⁰ Gjennom forhandlinger kunne partene da komme frem til en løsning som innebar kjernefysisk likevekt, men på et lavere nivå, det vil si med færre atomvåpen.

Problemet med forslaget var imidlertid fortolkningen av innholdet i strategien. Høyre godtok i 1985 den resolusjonen som var fremlagt i FN. Dette kunne partiet gjøre

⁴⁷ NATO-landene stemte imot, unntatt Hellas som stemte for og Danmark og Island som stemte blankt. Se Jack 1983: 41.

⁴⁸ Hovedforsamlingen i FN stemte over to forslag om frys i 1982. Det svensk-mexicanske forslaget foreslo en bilateral avtale mellom USA og Sovjetunionen om frys av atomvåpnene med fem års varighet, mens et forslag fra India foreslo multilateral frys, men uten at prøving og utplassering av atomvåpen var nevnt. Det indiske forslaget oppnådde et flertall på 122 stemmer mot 16 da det var oppe til votering i andre komité. Se Jack 1983: 40-42.

⁴⁹ The United Nations and Disarmament. A short history. 1988.

⁵⁰ Forsberg 1983: 17.

fordi det var fremgang i nedrustningsforhandlingene i Genève etter at Mikhail Gorbatsjov hadde overtatt som sovjetisk generalsekretær. Den frysstrategien som Høyre kunne støtte var et såkalt avtalt frys. Dette innebar at NATO og Warszawapakten skulle forhandle seg frem til en avtale om nedskjæringer på sovjetisk side og ingen utplasseringer på vestlig side.⁵¹ Deretter skulle partene holde atomlagrene fast på et gitt nivå. Arbeiderpartiet klarte, gjennom sitt rakettutvalg, å samle partiet om en fryslinje i 1983. Denne strategien løste det sikkerhetspolitiske problemet som delte partiet i to fløyer. Rakettutvalgets innstilling var en seier for rakettmotstanderne i partiet.⁵² Her var det også drakamp om hvilken type frys partiet skulle forfekte, forhandlet eller erklært frys.⁵³ Tilhengerne av utplasseringsvedtaket i Arbeiderpartiet ønsket at partiet skulle gå inn for forhandlet frys.⁵⁴ Dette forslaget ville ha vært i tråd med partiets tidligere standpunkt. Motstanderne av dobbeltvedtaket ønsket et såkalt erklært frys. Dette ville innebære at supermaktene skulle avgi gjensidige erklæringer om at de ikke ville utplassere våpen, hvoretter det skulle forhandles om reduksjoner av antall våpen.⁵⁵

Styret i Nei til Atomvåpen støttet frysforslaget, og da erklært frys. Forslaget ble knyttet opp mot parole 1, med den begrunnelse at all atomnedrustning måtte begynne med stans i opprustningen.⁵⁶ Fra høsten 1982 satte Nei til Atomvåpen fokus på den norske holdningen til frysforslaget som forelå i FN. Alt dagen etter nederlaget om rakettbevilgningene i Stortinget, den 22. november, oppfordret Nei til Atomvåpen den utvidede utenriks- og konstitusjonskomiteen om ikke å stille seg avvisende til frysresolusjonen i FN. Hans Hammond Rossbach fremmet på vegne av seg selv om Hanna Kvanmo fra Sosialistisk Venstreparti, forslag om å oppfordre regjeringen til å stemme for frysresolusjonen. Subsidiært ønsket Rossbach og Kvanmo at regjeringen skulle avstå fra å stemme i FNs Hovedforsamling. Arbeiderpartiet støttet ingen av disse forslagene.⁵⁷

I aksjonsavisen til Nei til Atomvåpen vinteren 1983, skrev organisasjonen om to fremlagte forslag til utgangspunkt for forhandlinger. Det første fremlegget var lansert av

⁵¹ Stortingstidende 4. desember, 1985-86, bind 7b: 1272.

⁵² Rakettutvalget besto av Knut Frydenlund og Thorvald Stoltenberg som var tilhengere av utplassering, og Egil Knutsen, som etterfulgte Thorbjørn Jagland som AUF-formann, Turid Sand og Jens Evensen som var motstandere av utplassering. I tillegg var Thorbjørn Jagland sekretær for utvalget og en erklært motstander av NATO-utplasseringene. Se Nyhamar 1991: 478.

⁵³ Bliksås opererer med begrepsparet forhandlet og erklært frys, der det i Stortingssalen er brukt avtalt og deklarasjonisk frys.

⁵⁴ Bliksås 1992: 133.

⁵⁵ Bliksås 1992: 133.

⁵⁶ Internt notat til styret, datert 30. november 1982.

⁵⁷ Stortingstidende 7. desember, 1982-83, bind 7b:1872.

den sovjetiske generalsekretæren Jurij Andropov. Forslaget gikk ut på at Sovjetunionen skulle begrense antall SS-20 raketter som var rettet mot Europa til et tall som tilsvarte de franske og britiske atomvåpnene. Det andre fremlegget kom fra Paul Warnke, som var USAs sjefsforhandler under SALT-forhandlingene, og lå i realiteten ikke så langt fra det sovjetiske forslaget. Denne planen gikk ut på å trekke de franske og britiske atomvåpnene inn i beregningsgrunnlaget for den vestlige atomstyrken.⁵⁸ Ettersom forhandlingene var gått i stå, mente Nei til Atomvåpen at disse forslagene måtte være et godt utgangspunkt for videre diskusjoner.

Nei til Atomvåpens optimistiske tro på frysforlaget som et godt utgangspunkt for nedrustningsforhandlinger mellom USA og Sovjetunionen førte til at de sendte likelydende appeller til de respektive lands ambassader i Oslo. Appellene inneholdt oppfordring til begge partene om å vise handling i nedrustningsarbeidet. Nei til Atomvåpen oppfordret både USA og Sovjetunionen å sørge for å erstatte truslene om videre opprustning med tillitskapende tiltak, gjennom å stanse utplasseringene av SS-20 raketten og å innstille alle forberedelser til utplassering av Pershing II og krysserraketter. Nei til Atomvåpen henstilte partene til ensidig å gjennomføre disse tiltakene, uten at partene kombinerte dem med visse forhåndskrav.⁵⁹

Som ledd i en internasjonal kampanje for å samle støtte til frysforlaget presenterte Nei til Atomvåpen en internasjonal nedrustningsplan, også kalt Willy Brandt-planen, den 16. november 1983. Planen, ”før det blir for sent”, var opprinnelig lansert av Willy Brandt, og siden tatt opp av den amerikanske frysbevegelsen. Oppropet var en firepunkts plan for stans i våpenkappløpet, og knyttet opp til en kontrollerbar nedrustning. Appellen var utformet med en kort appelltekst og med navn på fremtredende representanter innen norsk samfunnsliv, kultur og vitenskap. Tilsvarende representanter fra andre vesteuropeiske land frontet også oppropet. Fra norsk side var det en gruppe på 51 personer som skulle være en bred og tverrpolitisk gruppe som støttet denne appellen.⁶⁰ Oppropet var ikke en underskriftskampanje i vanlig forstand, men skulle fremstå med et seriøst preg ved at det var kjente personer inne forskjellige deler av norsk samfunnsliv som frontet oppropet.

⁵⁸ Aksjonsavis, januar-februar 1983.

⁵⁹ Pressemelding, datert 24. mars 1983. Brev ”til regjeringen i SSSR”, og brev ”til regjeringen i USA”, begge datert 24. mars 1983.

⁶⁰ Pressemelding, datert 16. november (1983).

Den 7. desember 1983, under Stortingets debatt om bevilgninger til Utenriksdepartementet, ble Norges kommende stemmegivning om det fremlagte frysforlaget i FN diskutert. Norge hadde ved avstemningen i FNs første komité den 22. november avstått fra å stemme for resolusjonsforlaget. Dette tolket Nei til Atomvåpen som et lite skritt i riktig retning, men oppfordret likevel Stortinget til å vedta at Norge måtte stemme for det svensk-mexicanske frysforlaget i FNs hovedforsamling, og henviste videre til Willy Brandt-planen som hadde oppnådd internasjonal oppmerksomhet.⁶¹ Under debatten i Stortinget fremmet Arbeiderpartiet et forslag som gikk ut på å henstille til regjeringen å stemme for resolusjonen i FN. Framlegget om å stemme for frysforlaget ble nedstemt.⁶² Ved debatten året før hadde Arbeiderpartiet inntatt en avventende holdning. Dette må sees i sammenheng med at frysforlaget ikke var behandlet i partiets organer.

I begynnelsen av februar 1984 lanserte Nei til Atomvåpen et organisasjonsopprop. Denne gangen var mye oppmerksomhet viet parole 2, men frysforlaget fikk også stor plass. Rakettsaken var på dette tidspunktet avgjort, og frysforlaget frontet organisasjonens første parole. ”Vi ber Stortinget fatte vedtak om at det ikke skal tillates atomvåpen i Norge. Slike våpen skal ikke inngå i forsvaret av Norge, og andre stater skal ikke ha lov til å bringe dem inn i landet. Vi ber Regjeringen arbeide aktivt i FN, NATO og andre internasjonale organer for å oppnå stans i all prøving, produksjon og utplassering av atomvåpen, som et første skritt mot nedbygging av atomvåpen i øst og vest.”⁶³ Organisasjonen oppfordret medlemmer i politiske partier og fagforeninger, ved arbeidsplasser, i frivillige organisasjoner og i kirkelige sammenhenger å fremme oppropet.⁶⁴ Ved årsskiftet hadde omtrent 700 organisasjoner og foreninger støttet oppropet til Nei til Atomvåpen.⁶⁵

Ved Stortingets nedrustningsdebatt den 24. mai 1984, fremmet Gro Harlem Brundtland et forslag fra Arbeiderpartiet om at Norge måtte gå inn for å få gjenopptatt nedrustningsforhandlingene, denne gangen ut i fra en frysstrategi.⁶⁶ Dette forslaget delte Stortinget på nytt etter de siste årenes skillelinje i atompolitikken. Arbeiderpartiets

⁶¹ Brev ”til Stortinget, Norge må støtte frys i FN”, datert 1. desember 1983.

⁶² Stortingstidende 7. desember, 1983-84, bind 7b: 1832.

⁶³ Opprop, februar 1984.

⁶⁴ Aksjonsavis, februar-mars 1984.

⁶⁵ Aksjonsavis, nr. 1/1985.

⁶⁶ Stortingstidende 24. mai, 1983-84, bind 7c: 3968.

sikkerhetspolitiske forslag ble nok en gang nedstemt med en stemmes margin, 77 mot 76 stemmer.

Et nytt internasjonalt initiativ til fordel for frysstrategien kom i september 1984. Appellen ”frys og tilbaketrekking av atomvåpen” var initiert av IPCC. Komiteen hadde på sitt møte i Stockholm i januar 1984 nedsatte en arbeidsgruppe som skulle utrede spørsmålene tilknyttet frysforlaget. Denne arbeidsgruppen besto av representanter fra END, den amerikanske frysbevegelsen, IKV og Nei til Atomvåpen.⁶⁷ Det engelske END la stor vekt på dette forslaget. Andre organisasjoner i den vesteuropeiske fredsbevegelsen oppfattet strategien som altfor defensiv i sin holdning til våpenkappløpet. IPCCs programnotat var et forsøk på å forene de to strategiene på hver side av Atlanteren.⁶⁸ Med argumentet om at ”all nedrustning begynner med stans i opprustning” klarte IPCC gjennom sin arbeidsgruppe og sitt programnotat å kople de to fredsstrategiene.⁶⁹

Høsten 1984 mente Nei til Atomvåpen at det var flertall i alle partiene på Stortinget for at Norge skulle støtte frysforlaget i FN.⁷⁰ Likevel klarte ikke flertallet på Stortinget å samle seg om et vedtak om å instruere regjeringen til å støtte resolusjonsfremlegget. Den samme skillelinjen som eksisterte i forbindelse med debattene om dobbeltvedtaket viste seg på Stortinget nok en gang i 1984. Guttorm Hansen fremsatte på vegne av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Venstre et forslag til votering som gikk ut på at Stortinget skulle be regjeringen å stemme for det frysforlaget som var lagt frem av Sverige og Mexico.⁷¹ To stortingsrepresentanter for Kristelig Folkeparti, Hans Olav Tungesvik og Odd With, uttrykte forståelse og sympati for Arbeiderpartiets forslag på Stortingets talerstol, men ved voteringen stemte de til fordel for regjeringens forslag.⁷² På denne måten fikk regjeringen flertall for sin politikk med 78 mot 77 stemmer.⁷³ Denne opptreden var til stor skuffelse for Nei til Atomvåpen som i forkant av debatten hadde rettet sin kampanje mot stortingsrepresentantene i mellompartiene for å få dem til å stemme for sin overbevisning og ikke for regjeringens politikk.

Partienes uenighet på Stortinget om hvilken holdning Norge skulle innta til frysforlaget i FN opphørte på høsten 1985. Dette må sees på bakgrunn av den nye

⁶⁷ Mary Kaldor fra engelske END, Pam Solo fra amerikanske Freeze, Laurens Hogebrink fra IKV og Erik Alfsen fra Nei til Atomvåpen. Jf. oppropet ”Frys og tilbaketrekking av atomvåpen”.

⁶⁸ Alfsen 1997: 57.

⁶⁹ Alfsen 1997: 57, oppropet ”Frys og tilbaketrekking av atomvåpen”.

⁷⁰ Aksjonsavis, februar-mars 1984. Stortingstidene, s1269.

⁷¹ Stortingstidene 26. november, 1984-85, bind 7a: 1255.

⁷² *Dagbladet*, ”Stray fikk frynset flertall mot frys”, 27. november 1984.

⁷³ Stortingstidene 26. november, 1984-85, bind 7b: 1281.

internasjonale situasjonen som oppsto etter at Mikhail Gorbatsjov overtok som Sovjetunionens generalsekretær. Alle partier unntatt Fremskrittspartiet, gikk da inn for at Norge skulle støtte frysforlaget.⁷⁴ Resolusjonsforlaget innebar at det skulle gis støtte til de forhandlingene som pågikk i Genève, såkalt avtalt frys. Videre var bakgrunnen for at Norge kunne gi sin støtte til fremlegget i FN, at enkelte avsnitt i resolusjonsforlaget, der USA tidligere hadde blitt kritisert og Sovjetunionen rost, var tatt ut. Denne enigheten var oppnådd gjennom regjeringens utenriks- og sikkerhetspolitiske utvalg som besto av statsminister Kåre Willoch, utenriksminister Sverre Stray, forsvarsminister Anders C. Sjaastad, kirke- og undervisningsminister Kjell Magne Bondevik, samferdselsminister Johan J. Jakobsen og statssekretærene Nils Morten Udgaard og Thorbjørn Frøysnes. Enigheten som de tre regjeringspartiene kom frem til, innebar egentlig ikke noen endringer i den sikkerhetspolitiske linjen som Norge fulgte. Selv om Stortinget i 1985 gikk inn for at Norge skulle støtte frysresolusjonen i FN, presiserte utvalget at norsk støtte til forslaget ikke skulle innebære noen kritikk til NATOs dobbeltvedtak.⁷⁵ Nei til Atomvåpen var svært fornøyd med regjeringens bestemmelse om å stemme for det svensk-mexikanske fremlegget i FN. Organisasjonen oppfattet vedtaket som en viktig etappeseier for fredsbevegelsen.⁷⁶

Oppsummering

Nei til Atomvåpens arbeid for å få den norske regjeringen og Stortinget til å gå imot NATOs planer om utplassering av mellomdistanseraketter i Vest-Europa, var en del av en større protestbevegelse på kontinentet. Anti-atomvåpentilhengerne ønsket at Norge skulle trekke tilbake sin støtte til rakettutplasseringene som et første skritt for å gjøre verden til en tryggere plass. For å oppnå dette benyttet Nei til Atomvåpen enhver mulighet som Stortinget bød på for å fremme sine synspunkter. Motstanden mot atomvåpen hadde mange sympatisører også på Stortinget. Dette kom til uttrykk i flere avstemninger om den norske forsvars- og sikkerhetspolitikken ut over på 1980-tallet som splittet Stortinget i to nesten like store deler. Høyre sto fast i sin støtte til dobbeltvedtaket. I mellompartiene var det flere stortingsrepresentanter som tilhørte opposisjonen. For Arbeiderpartiet, som til å begynne med balanserte mellom to fraksjoner, handlet også mye om å bevare partiet samlet.

⁷⁴ *Aftenposten*, "Norge stemmer for "frys" i FN", 19. november 1985.

⁷⁵ *Aftenposten*, "Norge stemmer for "frys" i FN", 19. november 1985.

⁷⁶ Meldingsblad, nr. 4/1985.

Debattene om Norges forhold til eventuelle rakettutplasseringer i Vest-Europa foregikk parallelt med debattene om støtte til frys. Frysforlaget var et forslag om en spesiell forhandlingsstrategi og angikk således ikke direkte Norge, ettersom det var USA og Sovjetunionen som forhandlet om nedrustning. Når forslaget likevel ble en del av den atompolitiske debatten som forsterket frontene på Stortinget, var det fordi forslaget var tatt opp til behandling i FNs Hovedforsamling. Dermed var norske myndigheter nødt til å ta stilling til resolusjonsforlaget. Forslag om frys ble fremmet i FN-systemet frem til 1985.⁷⁷

Gjennom motstanden mot rakettutplasseringene viste det seg et fruktbart samarbeid mellom Nei til Atomvåpen og fagbevegelsen. Dette kom til uttrykk gjennom den støtten fagforbundene ga til organisasjonens opprop mot Norges støtte til rakettbevilgningene på høstparten i 1983. Også senere opprop mot norsk støtte til NATOs utplasseringsplaner og til støtte for frysstrategien hadde støtte i fagbevegelsen.

⁷⁷ United Nations 1988: 31.

Kapittel 5

En nordisk atomvåpenfri sone

Et hovedelement i Nei til Atomvåpens politikk for å beholde Norden som et lavspenningsområde, var arbeidet for å få de nordiske regjeringene til å realisere en atomvåpenfri sone. Tanken om en slik sone hadde vært luftet ved flere anledninger, spesielt fra sovjetisk og finsk side siden slutten av 1950-tallet. Den offisielle norske holdningen til disse forslagene hadde hele tiden vært avvisende, men på begynnelsen av 1980-tallet var det Norge som overtok initiativet i arbeidet for å få etablert en kjernevåpenfri sone i Norden.¹ Det viste seg vanskelig å realisere en slik plan. Selv om etablering av en sone hadde høy oppslutning i befolkningen i de nordiske landene fikk sonetanken ikke politisk gjennomslag. Som en utenomparlamentarisk pressgruppe klarte Nei til Atomvåpen å holde ideen om opprettelse av en nordisk sone varm i samfunnet. Hvilke argumenter, både for og mot opprettelse av en sone ble brukt i det politiske miljøet? Hvilke initiativ kom Nei til Atomvåpen med, og hvorfor forsvant sonespørsmålet fra den politiske dagsordenen?

Offisiell norsk holdning til soneideen

De norske holdningene overfor de sovjetiske og finske forslagene var hele tiden avvisende på slutten av 1950-tallet og gjennom hele 1960- og 70-tallet. Norge oppfattet de sovjetiske fremstøtene for en atomvåpenfri sone, presentert av den sovjetiske statsministeren Nikolaj Bulganin og den sovjetiske generalsekretæren Nikita Khrusjtsjov i perioden 1957 til 1959, som forsøk på å undergrave den norske alliansetilknytningen og forsvarsberedskapen. Sovjetunionen la aldri skjul på at hensikten bak soneideen var å gjøre Norge til en nøytral stat.² Den finske presidenten Uhro Kekkonen lanserte i 1963 sitt forslag for en atomfri sone i Norden. Det finske forslaget, som ble fremsatt med visse

¹ Tamnes 1997: 124.

² Tamnes 1982: 4.

mellomrom i perioden fra 1963 og frem til 1980, ble fra offisiell norsk side oppfattet som formålstjenlig først og fremst for Sovjetunionen og av den grunn avvist.³ Forslagene som Sovjetunionen og Finland kom med, innebar at en atomvåpenfri sone ville få såkalte negative sikkerhetsgarantier. Det vil si at atommaktene skulle forplikte seg til ikke å bruke eller true med å bruke atomvåpen mot de nordiske landene. Forslagene impliserte at Norge og Danmark da skulle gi opp sine atomopsjoner. Sovjetunionen benyttet seg av argumentet om at opprettelse av en sone ikke ville innebære noe mer enn en traktatfesting av status quo, siden Norge og Norden alt var atomvåpenfritt.⁴ Den norske holdningen til det synspunktet var at negative sikkerhetsgarantier ikke var godt nok. Sovjetunionen måtte være villig til å komme med gjenytelser i form av uttynninger av atomvåpenarsenalene i nærområdene til en slik sone dersom Norge skulle gi avkall på sin atomopsjon.⁵

De norske betingelsene for å kunne opprette en atomvåpenfri sone i Norden ble gitt i stortingsmeldingen fra mars 1978.⁶ Stortingsmeldingen kom i forbindelse med FNs spesialsesjon om nedrustning holdt i 1978. I alt var det fem kriterier som regjeringen oppfattet som nødvendige. Blant annet at initiativet måtte komme fra statene i området som skulle være atomvåpenfritt, og at alle viktige stater i området måtte delta. Videre måtte opprettelse av en sone ikke gripe forstyrrende inn i eksisterende sikkerhetsarrangementer eller forrykke den militære balansen i området. Faste kontrollordninger måtte etableres for å kunne etterprøve at atommaktene og sonestatene overholdt traktaten. Norge ønsket også at et forbud mot kjernefysiske sprengninger skulle inkluderes i en eventuell traktat for å forhindre spredning av atomvåpen.⁷

Problemene knyttet til opprettelse av en atomvåpenfri sone var mange. Det berørte både Norges medlemskap i forsvarsalliansen, hvordan Norge valgte å definere sin atomopsjon, og spørsmålet om geografisk avgrensning av sonen. Skogrand og Tamnes har vist at den norske krise- og krigsopsjonen utover på 1960-tallet etter hvert fikk karakter av å være uten reelt innhold.⁸ Denne nedtoningen av atomopsjonen var en

³ Tamnes 1982: 19.

⁴ Tamnes 1982: 4.

⁵ Tamnes 1982: 19.

⁶ St. meld. nr. 69 (1976 – 77)

⁷ Aktuelle utenrikspolitiske spørsmål, nr. 31/1985: 58.

⁸ Skogrand og Tamnes 2001: 150.

nødvendig betingelse for den holdningsendringen på offisielt hold som fant sted på begynnelsen av 1980-tallet.⁹

Den 8. oktober 1980 sto ambassadør, og tidligere havrettsminister for Arbeiderpartiet, Jens Evensen på talerstolen i Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund og argumenterte for opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone. Evensens forslag var basert på FNs sluttdokument fra den andre spesialsesjonen om nedrustning, og la til grunn at opprettelse av en atomvåpenfri sone i Norden skulle skje gjennom en traktat mellom sonestatene og atommaktene.¹⁰ Sonen skulle være en isolert nordisk sone med negative sikkerhetsgarantier fra atommaktene. Motytelser fra Sovjetunionen var ikke nevnt i forslaget.¹¹ Evensens tanke om en atomvåpenfri sone fikk blandet mottakelse i Arbeiderpartiets ledelse. Soneplanen fikk stor oppslutning ellers i partiet, og ledelsen kunne således ikke snu ryggen til forslaget.

Frem mot Arbeiderpartiets landsmøte kom partiledelsen med flere uttalelser til fordel for opprettelse av en atomvåpenfri sone. Blant annet gjennom statsminister Nordlis nyttårstale der han gikk inn for en nordisk sone, og ved at sonetanken ble foreslått som programpost til nytt arbeidsprogram på høsten 1980.¹² På landsmøtet, som ble holdt den 3. april 1981, vedtok Arbeiderpartiet denne programerklæringen nesten uten debatt. Partiledelsen fikk knyttet visse forutsetninger til vedtaket og fikk formulert vedtaket slik at det lettere kunne aksepteres.¹³ Partiet skulle arbeide for en atomvåpenfri sone i nordisk område som ledd i et større europeisk nedrustningsprosjekt.¹⁴

Balansen mellom det å tekkes grasrota i partiet og det å ha en klar sikkerhetspolitisk holdning overfor de andre NATO-allierte, voldte regjeringen hodebry. USA og andre NATO-land stilte seg kritisk til den positive norske holdningen til opprettelse av en atomvåpenfri sone.¹⁵ Den amerikanske utenriksministeren, Alexander Haig, konfronterte i et møte på vårparten 1981 den norske utenriksministeren, Knut Frydenlund, med den amerikanske misnøyen til soneforslaget. Haig hevdet blant annet at opprettelse av en nordisk sone ville svekke NATOs forsvarsstrategi, og at en slik løsning ville forstyrre nedrustningsforhandlingene mellom USA og Sovjetunionen. Han antydte også at Norge ikke kunne forvente at USA ville sende militære forsterkninger til Norge i

⁹ Tamnes 1982: 49.

¹⁰ Evensen 1983: 41.

¹¹ Evensen 1980 og 1983.

¹² Tamnes 1995: 248, Nyhamar 1990: 488.

¹³ Nyhamar 1990: 487.

¹⁴ Nyhamar 1990: 487.

¹⁵ Tamnes 1997: 125.

en krisesituasjon, dersom Norge realiserte sonen.¹⁶ Dette var hard kost for regjeringen som ikke hadde hatt slike konfrontasjoner med USA tidligere. Resultatet var at den norske regjeringen senere aldri kom til å arbeide aktivt for å få gjennomført soneplanen. Willochs inntreden i regjeringskontorene førte til at arbeidet med atomvåpenfri sone ble lagt på is.

Tamnes har karakterisert Norge som ”spydspiss” i arbeidet med å opprette en atomvåpenfri sone i Norden.¹⁷ Dette kan neppe betegnes som noe langvarig prosjekt ettersom det nødvendigvis må ha vært det korte tidsrommet fra 8. oktober 1980 til 14. mai 1981 som var den spesielle perioden der Norge fremsto som en forkjemper for opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone. Den 8. oktober 1980 var som nevnt tidligere datoen for Jens Evensens lansering av en atomvåpenfri sone, og 14. mai 1981 var datoen for Haigs refs av Frydenlund. Det er usikkert om det fra Arbeiderpartiets ledelse var helhjertet innsats for å få til en slik ordning.¹⁸ Ifølge Tamnes ble den atomvåpenfrie sonen omgjort til fremtidsvisjon så snart Arbeiderpartiet kom i opposisjon.¹⁹

Høyre var aldri noen forkjemper for atomvåpenfrie soner. Partiets innstilling var at slike arrangementer bare kunne komme i stand dersom det var i full overensstemmelse med NATO sin strategi. Høyre krevde også at avskaffelse av den etablerte norske atomopsjonen måtte møtes med motytelser fra sovjetisk side dersom Norge skulle delta i et sonearrangement. Langtidsprogrammet som Willoch-regjeringen la frem i 1981 med støtte fra Kristelig Folkeparti og Senterpartiet, fastslo at atomvåpenfrie soner bare kunne opprettes dersom det inngikk som en del av nedrustningsforhandlingene mellom USA og Sovjetunionen.²⁰ Arbeiderpartiets innstilling var noe mer uklar. Programvedtaket til Arbeiderpartiet var upresist formulert på flere punkter. Landsmøtet presiserte ikke videre hvilke områder som skulle falle inn under betegnelsen ”nordisk område”, ei heller hva ”europesk sammenheng” skulle innebære. Denne uklare og lite forpliktende fremstillingen ga rom for mange tolkninger, og det er vel her poenget i uttalelsen lå. Selv om partiet var uklar på området ga det likevel inntrykk av at partiet var handlingsdyktig, noe som kanskje var det viktigste. Der Høyre hadde en klar linje og klare kriterier for når en soneopprettelse var aktuell politikk, opererte Arbeiderpartiet mer innenfor en strategi med tåkelegging av problemstillingen.

¹⁶ Tamnes 1997: 126.

¹⁷ Tamnes 1997: 124.

¹⁸ Willoch 1990: 161, Nyhamar 1990: 489.

¹⁹ Tamnes 1997: 126.

²⁰ Willoch 1990: 25.

Underskriftskampanjen

Nei til Atomvåpens første befatning med arbeidet for et atomfritt Norden begynte våren 1980 etter at Bertrand Russell Peace Foundation hadde lansert END-appellen i april samme år.²¹ Appellen tok til orde for å gjøre Europa til en atomvåpenfri sone.²² Manifestet var utgangspunkt for dannelsen av END, som siden kom til å spille en viktig rolle i den europeiske fredsbevegelsen. Nei til Atomvåpen støttet prinsippet om et atomvåpenfritt Europa, men var noe usikker på hvilken karakter støtten til oppropet skulle få. Evensens lansering av en nordisk sone senere på høsten fikk Nei til Atomvåpen til å arbeide mer med forslaget.²³ Ifølge Nyhamar syslet også AUF og Thorbjørn Jagland med planer om en nordisk atomvåpenfri sone i samarbeid med Helge Sivertsen, som var medlem i Arbeiderpartiets nedrustningsutvalg.²⁴ Ønsket om et atomvåpenfritt Norden passet med den allerede vedtatte plattformen til Nei til Atomvåpen.

Fredsforskeren Sverre Lodgaard hevdet i 1986 at forslaget om en nordisk atomvåpenfri sone var i pakt med de sterke strømningene som fantes i samfunnet. Forslaget representerte en mulig løsning på en fastlåst situasjon. Soneforslaget hadde også andre aspekter ved seg, blant annet at det var et nordisk samarbeid og at en sone ville redusere stormaktenes interesser i området. Et annet aspekt ved soneforslaget som Lodgaard fremhevet, var at forslaget ville europeisere europeisk politikk.

Odd Bach, som var nestformann i Transportarbeiderforbundet, medlem i ”kretsen” rundt Evensen og styremedlem i Nei til Atomvåpen, fremsatte et forslag om atomvåpenfri sone i Norden for LO-kongressen den 8. mai 1981.²⁵ Framlegget var egentlig en endring av innstillingen fra redaksjonskomiteen. Bachs formulering var mer i tråd med Evensens soneforslag og mer i overensstemmelse med Nei til Atomvåpens parolegrunnlag. Et klart flertall på LO-kongressen vedtok Bachs endringsforslag der det het at Stortinget skulle fatte vedtak om at det aldri skulle tillates bruk av atomvåpen på eller fra norsk område, og at regjeringen skulle arbeide aktivt for å få opprettet en traktatfestet atomvåpenfri sone som omfattet Norge, Sverige, Danmark og Finland.²⁶ Alt i november 1980 kom Bach med i styret til Nei til Atomvåpen, og han var styremedlem frem til høsten 1986. Bach var ikke en av de mest markante skikkelsene innen styret, men han må ha hatt innflytelse innen

²¹ Heftet ”Mot Atomvåpen, nr 1-1980, september”, jf. artikkel av Jon Grepstad, End Papers 4.

²² ”Europa som atomfri sone: et opprop”, fra the Bertrand Russell Peace Foundation.

²³ Alfsen 1997: 41.

²⁴ Nyhamar 1990: 487.

²⁵ Nyhamar 1990: 488.

²⁶ Nyhamar 1990: 488.

arbeiderbevegelsen og også innen Arbeiderpartiet, gjennom sin kontakt med Jens Evensen.

Sonearbeidet til Nei til Atomvåpen var i første omgang konsentrert om gjennomføringen av en bred anlagt underskriftskampanje med krav om at det ikke skulle tillates atomvåpen på norsk territorium og til støtte for opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone som inkluderte Norge, Sverige, Danmark og Finland.²⁷ Forslaget om en underskriftskampanje til støtte for opprettelse av en atomvåpenfri sone i Norden kom på konferansen til Aksjonen mot forhåndslagring i februar 1980. Konferansen oppfordret Nei til Atomvåpen til å være koordinator for en slik underskriftskampanje.²⁸ På Nei til Atomvåpens egen konferanse helgen etter diskuterte delegatene det videre arbeidet. Arbeidet med innsamling av underskrifter startet 1. mai 1981 og varte over et år, frem til sommeren 1982. Ved oppstarten av kampanjen var det ikke satt noen sluttdato for innsamling av underskrifter. Kampanjen skulle fortsette så lenge det var mulig å samle inn nye signaturer. Det offisielle antall innsamlede underskrifter ble 540 000. En delegasjon bestående av Rolf Thue, Ole Kopreitan og Gynt Krag overleverte underskriftslistene til Stortingets presidentskap den 1. juni 1982. Tilsvarende underskriftskampanjer pågikk samtidig i Danmark, Sverige og Finland, og ved avslutningene av disse var det samlet inn henholdsvis 260 000 underskrifter i Danmark, 750 000 i Sverige og ca. 1,2 millioner underskrifter i Finland.²⁹ Disse kampanjene var uavhengige av hverandre, men likevel koordinerte.³⁰ Underskriftskampanjen var en av de største kampanjene som har blitt gjennomført i Norge. Den kan sammenliknes med underskriftskampanjene til forsvar for kristendommens plass i skolen i slutten av femtiårene og mot selvbestemt abort i 1974, som samlet henholdsvis 756 000 og 610 000 underskrifter.³¹

Forstudien fra 1982

I avslutningsfasen for innsamlingen av underskrifter til oppropet til støtte for opprettelse av et sonearrangement, presenterte Nei til Atomvåpen på vårparten 1982 en forstudie om nordisk sone. Dette forslaget var i tråd med Jens Evensens plan og bygget på FNs sluttdokument. Utredningsarbeidet var foretatt av en arbeidsgruppe bestående av Erik

²⁷ Underskriftsliste for kampanjen 1981-82.

²⁸ Svenning 1998: 149. Brev "Til aksjonens lokallag og lokalkontakter", datert 10. mars 1981.

²⁹ Nuclear Disarmament News, No 4, September 1982.

³⁰ Grepstad 1982: 8.

³¹ Gleditsch 1983: 117.

Alfsen, Magne Barth, Rolf Thue, stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet Ingrid Eide, og forskerne Helge Hveem, Sverre Lodgaard, Erik Nord og Martin Sæter. Notatet var ment å være et første skritt i et videre utredningsarbeid knyttet til en soneopprettelse. Hensikten bak forstudien var å komme i forkant av regjeringens sikkerhets- og nedrustningsmelding som Nei til Atomvåpen fryktet ville begrave sonespørsmålet.³² Utredningsarbeidet hadde også til hensikt å kartlegge problemene som ville dukke opp i forbindelse med planleggingen av en nordisk sone, blant annet hvorvidt en soneplan lot seg forene med norsk og dansk medlemskap i NATO. Nei til Atomvåpens tilnærming til sonetanken var motsatt av både Arbeiderpartiet og Høyre. Organisasjonen ville at de nordiske landene ensidig skulle opprette en atomvåpenfri sone. Et ensidig arrangement ville ifølge Nei til Atomvåpen være et første skritt i en tillitskapende og avspennende prosess.

I forstudien til Nei til Atomvåpen var en atomvåpenfri sone et område som var erklært fritt for kjernefysiske våpen. En nærmere presisering var at atommaktene skulle avgi en negativ sikkerhetserklæring om å avstå fra å bruke eller true med å bruke kjernefysiske våpen mot sonen. Sonelandene måtte på sin side garantere for at territoriet skulle forbli atomvåpenfritt. Den geografiske utbredelsen av sonen skulle bare omfatte de nordiske fastlandsstatene. Island, Grønland og Færøyene ble i første omgang holdt utenfor forslaget.³³ Heller ikke Ålandsøyene eller Svalbard ble tatt med i soneplanen. At Island falt ut fra det definerte geografiske området var begrunnet med at det ville medføre for store problemer i forbindelse med den amerikanske militærbasen på Keflavík.³⁴ Nei til Atomvåpen argumenterte med at det viktigste var å få opprettet en nordisk sone, uansett om den i utgangspunktet kunne ha lav sikkerhetsmessig verdi. En soneavtale med Island ville ha større sikkerhetsmessig verdi, men ville også være vanskeligere og ta lengre tid å realisere. Det beste, mente Nei til Atomvåpen, ville være å få til en rask opprettelse av en sone, og siden arbeide for å utvide grensene.³⁵ Organisasjonen understreket imidlertid at islandske representanter burde delta i planleggingsarbeidet for etablering av en sone helt fra starten av. Forstudien skulle være en realistisk plan for etableringen av et slikt sikkerhetsarrangement. Ifølge Nei til Atomvåpen skulle sonen være et første skritt i en lengre prosess som til slutt ville gjøre hele Europa til et område fritt for atomvåpen.³⁶

³² St. meld. Nr. 101 (1981-82).

³³ Forstudien 1982: § 19.

³⁴ Forstudien 1982: § 17.

³⁵ Forstudien 1982: § 19.

³⁶ Pressemelding, datert 12. april 1983.

Hensikten med en nordisk atomvåpenfri sone, i tillegg til at det ville bli et delmål på veien til et atomfritt Europa, var å nedtone den strategiske betydningen som nordområdene etter hvert fikk. Gjennom NATOs forsvarsstrategi, fleksibelt svar, hadde de europeiske flankene fått økt strategisk betydning.³⁷ Nei til Atomvåpen så avspenningseffekten som den viktigste hensikten med å traktatfeste atomvåpenfrie soner. Et annet poeng med soneplanen var å redusere faren for bruk av kjernefysiske våpen i nærområdene i krigstid. Organisasjonen argumenterte med at dersom det var gitt garanti for at det ikke skulle bli brukt kjernefysiske våpen fra Norge rettet mot andre land, ville det også redusere faren for bruk av kjernefysiske våpen rettet mot norsk territorium. Slikt sett antok de at atomvåpenfrie soner også ville forhindre krig gjennom den avspennende virkning slike soner hadde.³⁸ Ifølge Willoch måtte et sonearrangement bygges på forutsetningen om at en atomkrig kunne begrenses.³⁹ Nei til Atomvåpen hadde tidligere avvist tanken om at det var mulig å føre en begrenset geografisk atomkrig.⁴⁰

Nei til Atomvåpen hevdet at verken den gjeldende norske atompolitikken eller alliansetilknytningen ville bli berørt av at det ble opprettet en sone. Selv om de nordiske landene i utgangspunktet fremsto som homogene, var det mye som skilte dem fra hverandre. Finland var gjennom VSB⁴¹-avtalen fra 1948 tett knyttet til Sovjetunionen. Sverige var et alliansefritt land, mens Norge og Danmark hadde medlemskap i NATO. Å få de nordiske landene til å bli enig om en sone på tvers av ulike sikkerhetspolitiske løsninger ville være en utfordring. Opprettelse av slike buffersoner var ment å kunne ha en lavspennende virkning mellom maktblokkene.⁴²

Ifølge forstudien var det visse forhold som ikke ville bli omfattet av planen, og som likevel kunne oppfattes som truende for soneområdet. I slike situasjoner anbefalte Nei til Atomvåpen bruk av tilleggsavtaler for å pålegge partene forpliktelser som gikk ut over den opprinnelige garantien. Disse tilleggsavtalene skulle kunne regulere eksterne og interne forhold. Av eksterne forhold som Nei til Atomvåpen ønsket skulle reguleres, var kjernefysiske våpen som var direkte rettet mot mål i sonen. Fjerning av amerikanske atomvåpen i umiddelbar nærhet av Norden, selv om de i utgangspunktet var i internasjonalt område, var også et forhold som kunne omfattes av en tilleggsavtale.

³⁷ Tamnes 1997: 82.

³⁸ Forstudien 1982: § 9.

³⁹ Willoch 1990: 173.

⁴⁰ "Mellomdistanse atomvåpen i Europa" av Rolf Thue, september 1982.

⁴¹ VSB: Vennskap- sikkerhet- og bistandsavtalen.

⁴² Forstudien 1982: 2.

Organisasjonen påpekte videre at fraskrivelsen av atomopsjonen i Norge og i Danmark til en viss grad kunne gi USA rett til å kreve sovjetisk motytelse.⁴³ Av interne forhold som Nei til Atomvåpen særlig påpekte kunne gjøres til gjenstand for begrensninger, var installasjoner som ikke inneholdt kjernefysiske sprengladninger, men som kunne brukes til å understøtte et kjernefysisk angrep. Organisasjonen ønsket også å regulere utstyr som kunne overføre, motta, lagre, eller betjene atomvåpen.⁴⁴

For å kontrollere at soneforpliktelsene ble overholdt, ble det foreslått å opprette et tilsynsorgan i tråd med Evensens forslag til traktat. Dette tilsynsorganet skulle samarbeide nært med FN systemet. I en nordisk sone ville sonelandenes forpliktelser være underlagt kontroll av IAEA⁴⁵, ettersom alle landene allerede hadde tiltrådt ikke-sprengningsavtalen.⁴⁶ Forstudien ga ikke noe klart svar på hvordan en effektiv kontroll av atommaktens forpliktelser skulle gjennomføres. Nei til Atomvåpen håpet på at en soneordning kunne skape et gjensidig press hos USA og Sovjetunionen for å overholde garantiene.

Stortingsmeldingen om sikkerhet og nedrustning fra juli 1982 kom som en følge av at sonedebatten var blitt innledet året før. Meldingen skulle utrede fordelene og ulempene ved en atomvåpenfri sone, sett i lys av at det var etablert slike arrangementer andre steder i verden, slik som Antarktisk-traktaten, Havbunn-traktaten og Tlatelolco-traktaten. Sistnevnte gjorde Sør-Amerika fri for kjernevåpen.⁴⁷ Konklusjonen på regjeringens utredning om atomvåpenfrie soner var negativ til en slik opprettelse. Den fulgte i samme spor som tidligere avgitte erklæringer fra regjeringen, både i langtidsprogrammet fra 3. juni 1981 og i regjeringens erklæring fra 15. oktober 1981. Begge disse erklæringene fastslo at en atomvåpenfri sone i Norden bare kunne opprettes innenfor en forhandlingsløsning mellom Warszawapakten og NATO. Utredningen konkluderte med at opprettelse av en ensidig sone ikke ville øke Norges sikkerhet. Regjeringen tolket den sikkerhetspolitiske situasjonen dit hen at NATO hadde manglende likevekt i forhold til Sovjetunionen. Etableringen av en kjernevåpenfri sone i Norden ville dermed ikke styrke den norske sikkerheten, men i stedet gi rom for økt usikkerhet. Regjeringen mente at Norge ikke kunne forvente å få full positiv sikkerhetsgaranti gjennom NATO dersom staten distanserte seg fra forsvarsalliansens forsvarsstrategi

⁴³ Forstudien 1982: §§ 32-35.

⁴⁴ Forstudien 1982: § 40.

⁴⁵ IAEA: International Atomic Energy Agency.

⁴⁶ Forstudien 1982: § 47.

⁴⁷ Antarktisk-traktaten fra 1959, Tlatelolco-traktaten fra 1967, Havbunn-traktaten fra 1972. Rarotonga-traktaten er fra 1985. Jf. Aktuelle utenrikspolitiske spørsmål, nr. 31/1985 og Aktuelle utenrikspolitiske spørsmål, nr. 1/91.

gjennom å gi avkall på atomopsjonen. Regjeringen mente også at soneoprettelse ville være et brudd med den sikkerhetspolitiske linjen som Norge hadde ført siden 1949. Målsetningen var å redusere antall kjernefysiske ladninger. Hvor disse reduksjonene kom var mindre viktig for regjeringen. Etersom Norge og Norden alt var atomvåpenfrie ville en soneordning ikke bidra til å redusere antall atomvåpen i verden.⁴⁸ Opprettelse av en nordisk sone som også inkluderte sovjetisk område, var heller ikke forenelig med norsk sikkerhetspolitikk ifølge stortingsmeldingen. Sikkerhets- og nedrustningsmeldningen fra 1982 bekreftet de tidligere betingelsene for traktatfesting av en kjernevåpenfri sone.

Parallelt med underskriftskampanjen og lanseringen av forstudien, arbeidet Nei til Atomvåpen med å få kommunene og fylkene til å fatte vedtak som støttet opp om arbeidet for en nordisk atomvåpenfri sone. Disse vedtakene kom særlig i løpet av vinteren og våren 1982.⁴⁹ Ideen om å be de lokale folkevalgte organene om å vedta erklæringer til fordel for etableringen av en atomvåpenfri sone kom fra England. Styret i Nei til Atomvåpen støttet opp om kommune- og fylkesvedtakene, og oppfordret lokallag og andre som engasjerte seg i sikkerhetspolitikk til å legge press på lokalpolitikere for å få dem til å sende henstillinger til regjeringen med anmodninger om å opprette en sone.⁵⁰ Hensikten med dette arbeidet var å få satt fokus på det engasjementet som fantes på grunnplanet i det politiske systemet. Kritikere til denne praksisen hevdet at lokalpolitikere ikke skulle eller hadde kompetanse til å blande seg inn i hvordan den norske sikkerhetspolitikken ble ført, og at de kommunale henstillingene til regjeringen således var utidig innblanding i en politikk som var tillagt Stortinget. Argumentene fra høyresiden var at det var stortingspolitikere som skulle føre utenrikspolitikk og ikke de lokalt valgte representantene.

I løpet av sommeren 1982 hadde altså Nei til Atomvåpen, ifølge dem selv, en realistisk plan for etablering av en atomvåpenfri sone for Norden. I tillegg klarte organisasjonen å demonstrere at det var et betydelig engasjement for saken i den norske befolkningen. Meningsmålinger fra høstparten 1981 viste at et flertall i befolkningen var for opprettelse av en atomvåpenfri sone.⁵¹

⁴⁸ St. meld. nr. 101 (1981-82).

⁴⁹ Nyhamar 1990: 472.

⁵⁰ *Stavanger Aftenblad*, ”Ni fylkesting får mot atomvåpen”, 6. juli 1982.

⁵¹ Alstad 1993: 101-104.

Den fellesnordiske soneplanen fra 1983

Arbeidet med sonespørsmålet førte til at anti-atomvåpenorganisasjonene fra de nordiske landene nedsatte en egen arbeidsgruppe.⁵² Oppgaven var å videreføre utredningsarbeidet som Nei til Atomvåpen hadde påbegynt. Den fellesnordiske soneplanen var ferdig utredet i 1983 og ble presentert på en pressekonferanse i april. Island og Færøyene var denne gangen tatt med i forslaget, mens Grønland fremdeles stod utenfor, ettersom det ikke var kommet noe uttrykt ønske om å delta i soneplanen.⁵³ Åland og Svalbard var ikke nevnt eksplisitt, men den geografiske utbredelsen av sonen var presisert til å omfatte de havområder og luftrom som de nordiske landene utøvde suverenitet over.⁵⁴

De argumentene som Nei til Atomvåpen presenterte i forstudien fra 1982, var også å finne i den fellesnordiske soneplanen. Likevel var det fellesnordiske forslaget noe mer spesifikt enn Nei til Atomvåpens forstudie, da det listet opp punkter for sonestatens forpliktelser. Statene skulle forplikte seg til ikke å utvikle, utprøve eller produsere atomvåpen. Videre skulle de ikke anskaffe, motta eller besitte atomvåpen. Det som også var nytt i forhold til forstudien, var at statene ikke skulle tillate andre land å innføre, utplassere eller lagre atomvåpen i sonen.⁵⁵ Fredsorganisasjonene la i dette at sonelandene måtte garantere for at statene ikke deltok i utvikling, transport, øvelser, eller bruk av atomvåpen utenfor sonens område, og at transitt av atomvåpen var forbudt. Transitt var et punkt som forstudien ikke ga et klart svar på. For atommaktene var det i tillegg til ikke-bruksgaranti, tatt med en statusgaranti. Atommaktene forpliktet seg til å respektere den traktatfestede sonens status, og skulle derfor ikke krenke sonens landområder, sjøterritorier eller luftrom med kjernefysiske våpen.⁵⁶ I forstudien påpekte Nei til Atomvåpen at atomvåpensystemer rettet mot en sone skulle kunne reguleres gjennom tilleggsavtaler. Det samme kunne installasjoner og utstyr til hjelp i et atomangrep plassert innenfor soneområdet. I den fellesnordiske soneplanen ble disse problemene ansett for å falle inn under gyldighetsområdet til soneavtalen, slik at det i disse tilfellene ikke var nødvendig med tilleggsavtaler. Hovedpoenget med tilleggsavtalene var, ifølge de nordiske fredsbevegelsene, den tillitskapende effekten. Den fellesnordiske planen la, på samme måte som forstudien, ansvaret for kontrollen av soneforpliktelsene på sonestatene

⁵² Den nordiske soneplanen var et samarbeidsprosjekt mellom Nei til Atomvåpen, Nej til Atomvåben, Svenska Freds- och Skiljedomsförening, Finlands Fredsförbund och de Hundras Komité, Fólk fyrri friði (Færøyene) og Samtök Herstöðvaanstaðinga (Kampanjen mot militærbaser, Island).

⁵³ Nordisk soneplan 1983: 11.

⁵⁴ Nordisk soneplan 1983: 5.

⁵⁵ Nordisk soneplan 1983: 5.

⁵⁶ Nordisk soneplan 1983: 6.

selv. I tillegg til den kontrollen som var tillagt IAEA, anbefalte den nordiske gruppen å opprette et organ med representasjon fra både sonestatene og atommaktene. Meningen var at det skulle fungere som et konsultasjonsorgan for tillitskapende tiltak.⁵⁷

I 1984 nedsatte utenriksminister Sverre Strøm et eget soneutvalg. Bakgrunnen var de stortingsmeldingene om nedrustningsforhold som var lagt frem for Stortinget de siste årene.⁵⁸ Utvalget fikk mandat til å utrede betingelsene for realisering av en nordisk kjernevåpenfri sone innenfor rammene av NATO-medlemskapet og innenfor en bredere europeisk sikkerhetsordning.⁵⁹ Utvalgets rapport konkluderte med at en atomvåpenfri sone ikke alene kunne øke sikkerheten for Norden. I motsetning til Nei til Atomvåpen, mente utvalget at et slikt arrangement ville frata Norge det viktige sikkerhetspolitiske virkemiddelet som atomoppsjonen ga. Utredningen konkluderte også med at en sone ville ødelegge likevektssituasjonen i Norden til fordel for sovjetisk side, dersom den geografisk sett ikke også omfattet Kolahalvøya og Østersjø-området.⁶⁰ Dersom disse områdene ikke ble inkludert, ville soneordningen legge begrensninger på vestlig side, uten at noe tilsvarende ble lagt på sovjetisk side. Begrunnelsen for konklusjonen basert på de samme antakelsene som var lagt til grunn i sikkerhets- og nedrustningsmeldingen som kom i 1982.

Spørsmålet om etableringen av en nordisk atomvåpenfri sone var et av datidens mest aktuelle sikkerhetspolitiske spørsmål og hadde av den grunn stor mediedekning. Nå var ikke Nei til Atomvåpen alene om å sette fokus på atomvåpenfrie soner i Norge. Et annet initiativ til fordel for kjernevåpenfri sone kom sommeren 1984. Eva Nordland, Rachel Pedersen og Wenche Aamodt Sørangr var initiativgruppen for aksjonsåret som den fellesnordiske Traktat NÅ! arrangerte fra 6. august 1984 til 6. august 1985. De hadde tidligere vært initiativtakerne til fredsmarsjene som ble arrangert i 1981 fra København til Paris, og i 1982 fra Stockholm til Minsk. Aksjonsgruppen hadde søsteraksjoner i de andre nordiske landene, og arbeidet mellom dem var koordinert. Som organisasjon støttet ikke Nei til Atomvåpen denne gruppens arbeid direkte, men kravet til aksjonen passet inn i Nei til Atomvåpens parolegrunnlag. På samme måte som styret i Nei til Atomvåpen, var også initiativgruppen til Traktat NÅ! støttet av et Råd.

⁵⁷ Nordisk soneplan 1983: 20.

⁵⁸ St.meld. nr. 101 (1981-82) om sikkerhet og nedrustning, St.meld. nr. 39 (1982-83) om norsk deltakelse i FNs 12. ekstraordinære generalforsamling og Innst. S. nr. 225 (1983-84) fra Utenrikskomiteen.

⁵⁹ Soneutvalget 1985: 7.

⁶⁰ Soneutvalget 1985: 153-153.

Forslaget om å gjøre spørsmålet om en nordisk atomvåpenfri sone til gjenstand for en folkeavstemning kom fra lokallagene.⁶¹ Hensikten var å sette fokus på sonesaken etter manglende politiske initiativ med reelt innhold. Diskusjonene innad i Nei til Atomvåpen gjaldt hvorvidt en folkeavstemning om sonespørsmålet ville være et fornuftig grep for å få fortgang på arbeidet med å realisere sonen. Styret i Nei til Atomvåpen stilte seg tvilende til forslaget, men gikk med på å utrede spørsmålet som hadde forholdsvis stor støtte i mange av lokallagene. Argumentet for å kreve en folkeavstemning var at flere spørreundersøkelser viste at det var flertall i befolkningen for å opprette en atomvåpenfri sone. Styret mente likevel at en folkeavstemning ville være for risikabelt, både med hensyn til hvordan spørsmålsformuleringen ville bli og med hensyn til utfallet. Sonesaken var for viktig ifølge styret til at det kunne knyttes opp til et mulig negativt resultat for opprettelse. Nei til Atomvåpen forkastet siden forslaget om folkeavstemning.⁶²

I forkant av en fellesnordisk parlamentarikerkonferanse om Norden som atomvåpenfri sone, som ble holdt i København i slutten av november 1985, offentliggjorde Nei til Atomvåpen et oppfølgingsdokument til soneplanen fra 1983. Erik Alfsen og Jon Grepstad sto for det praktiske og redaksjonelle arbeidet med dette oppfølgingsdokumentet.⁶³ Budskapet til konferansen var at de nordiske regjeringene som et første skritt skulle utstede en hensiktserklæring om at de aktet å opprette en atomvåpenfri sone, og at de skulle etablere en fremdriftsplan for det videre arbeidet.⁶⁴ Igjen understreket Nei til Atomvåpen at sonelandene selv skulle ta et initiativ for å starte en avspenningsprosess.

Ifølge en intern rapport fra sentralledelsen tilegnet de lokale lagene i Nei til Atomvåpen, opplyste styret at det hadde blitt tatt få konkrete aksjonsinitiativ for kravet om atomvåpenfri sone.⁶⁵ Andre aksjoner kom i stedet i forgrunnen, slik som stortingsvalget og stjernekrig. Nei til Atomvåpen vurderte situasjonen dit hen at det ville bli større sjanse for endringer i den offisielle norske holdningen til en nordisk sone etter regjeringsskiftet i 1986.

Spørsmålet om opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone hadde vært fast innslag på de halvårlige utenriksministermøtene siden 1982, uten at politikerne klarte å

⁶¹ NTA-Nytt nr. 2/1984.

⁶² Rundskriv nr. 1/1984.

⁶³ Oppfølgingsplanen 1985.

⁶⁴ NTA-Nytt nr. 4/1985: 6.

⁶⁵ Rapport 1984-86.

samle seg om beslutningsdyktige vedtak om å opprette en slik sone.⁶⁶ I forbindelse med utenriksministermøtet i august i 1986 ba anti-atomvåpenbevegelsene i Sverige, Danmark, Norge og Finland om at regjeringene i de nordiske landene nedsatte en embetsmannsgruppe for å arbeide med sonesaken. Nei til Atomvåpen ba regjeringen tidlig på sommeren 1986 om at den måtte komme med et utspill i forhold til de andre nordiske regjeringene, for å få fart på sonesaken.⁶⁷ En slik embetsmannsgruppe ble opprettet i forbindelse med utenriksministermøtet i mars 1987.⁶⁸ Målet med denne embetsmannsgruppen var å utrede forutsetningene for å kunne realisere en atomvåpenfri sone for Norden. Rapporten tilførte ikke debatten noe nytt i det hele tatt, men var en redegjørelse for de forutsetningene som måtte være med i en traktattekst for at en sone skulle kunne fungere som en reell sikkerhetsforanstaltning. Embetsmannsgruppens arbeid tok tid, og i den perioden arbeidet varte var det vanskelig for Nei til Atomvåpen å få soneforslaget opp på den politiske dagsorden.⁶⁹ Embetsmannsgruppen presenterte utredningen først i 1991, og på dette tidspunktet var ikke atomvåpenfri sone lenger sett på som et viktig sikkerhetspolitisk tiltak innen de nordiske parlamentariske kretsene. Den endrede utenrikspolitiske situasjonen førte til at soneløsningen mistet sin aktualitet. Aktualiteten til sonespørsmålet forsvant på mange måter ut fra den politiske dagsordenen fra det tidspunktet som den nordiske embetsmannsgruppen begynte sitt virke. På grunn av at spørsmålet mistet sin popularitet hos parlamentarikerne, presenterte Nei til Atomvåpen igjen sin egen soneutredning i juni 1987.

Nei til Atomvåpens omfattende utredninger om sonespørsmålet førte til at organisasjonen ved flere konferanser, både gjennom END-konventene og gjennom IPCC, presenterte soneforslagene. Nei til Atomvåpen var den organisasjonen som arbeidet mest med dette spørsmålet og forslagene var de mest gjennomarbeidede av den vesteuropeiske fredsbevegelsen. Alfsen, Grepstad og Barth var sentrale personer i arbeidet til Nei til Atomvåpen og deres uttreden av det aktive arbeidet til Nei til Atomvåpen falt i tid omtrent samtidig med nedgangen i aktivitetene til fredsbevegelsen i Europa. I en artikkel i medlemsavisen til Nei til Atomvåpen i 1990 rettet Runar Todok, som hadde arbeidet med sonespørsmålet innen organisasjonen, kritikk mot Nei til Atomvåpens manglende engasjement i sonesaken. Ifølge Todok forsvant mye av den faglig-intellektuelle

⁶⁶ Lodgaard 1986: 2.

⁶⁷ Medlemsavis nr. 3/1986

⁶⁸ Aktuelle utenrikspolitiske spørsmål, nr.1/91: 7.

⁶⁹ Rapport 1986-88.

drivkraften bak sonespørsmålet da Jon Grepstad, Erik Alfsen og Magne Barth forsvant ut av organisasjonen.⁷⁰

Oppsummering

Høyres og Arbeiderpartiets vilkår for å godta en realisering av en nordisk atomvåpenfri sone var at et slikt sonearrangement måtte bli en del av en bredere europeisk sikkerhetsløsning. For Høyre var det viktig at en atomvåpenfri sone ikke skulle være en løsrevet norsk eller nordisk løsning, men kunne komme inn som en forhandlingsløsning mellom NATO og Warszawapakten. Den samme holdningen kan en spore hos Arbeiderpartiet, selv om det her var noe mer tilslørt hva kriteriene for opprettelse av en sone var. Arbeiderpartiets ønske om å opprette en nordisk sone som en europeisk løsning kan settes i sammenheng med ønsket om å distansere seg fra den amerikanske innflytelsen på den nordiske sikkerheten. Begge partiene mente imidlertid at en soneordning måtte komme etter en forhandlingsløsning mellom de to blokkene. Disse partienes holdninger sto i motsetning til Nei til Atomvåpens oppfatning av hvordan en sone kunne realiseres. Nei til Atomvåpen mente at opprettelse av en atomvåpenfri sone ville være et viktig tillitskapende element mellom supermaktene, og en eventuell opprettelse måtte ikke gjøres avhengig av en forhandlingsløsning.

Etter at embetsmannsgruppen la frem sin rapport i 1991 var spørsmålet om opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone for lengst blitt politisk uaktuelt. Dette skyltes en endret utenrikspolitisk situasjon der vestblokken følte at en umiddelbar trussel om en atomkrig i Europa ikke lenger eksisterte. Rikspolitikerne manglet også vilje til å fortsette arbeidet for en kjernevåpenfri sone. Forhandlingsgjennombruddet mellom USA og Sovjetunionen, som resulterte i INF-avtalen, førte til at soneforslaget mistet sin aktualitet. Nei til Atomvåpens arbeid med saken fortsatte enda noen år, frem til begynnelsen av 1990-tallet. Når de da ga opp, kan det også ha hatt sammenheng med indre forhold i organisasjonen.

⁷⁰ Medlemsavis, 1990.

Kapittel 6

Atomvåpenfrie havner

Sommeren 1984 meldte Nei til Atomvåpen om amerikanske planer for utplassering av langtrekkende krysserraketter til sjøs.¹ Opprustningen ville ifølge Nei til Atomvåpen blant annet innebære et økt nærvær av atomvåpen i Nord-Atlanteren, Norskehavet og Barentshavet. Den noe senere anløpsstriden mellom USA og Norge må sees i sammenheng med konsentrasjonen av militære fartøy i nordområdene. Ved å endre fokus fra rakettsaken til problemene forbundet med atomopprustningen i nordområdene, klarte Nei til Atomvåpen å føre videre det folkelige engasjementet som var skapt mot atomvåpen, om enn for en liten stund. Hvilket omfang fikk motstanden mot opprustningen til sjøs? Og hvordan artet denne motstanden seg?

Opprustningen av nordområdene

De amerikanske utplasseringsplanene var planlagt gjennomført i juni 1984.² Ifølge Nei til Atomvåpen hadde USA planlagt å utplassere omtrent 4000 langtrekkende krysserraketter til sjøs. Av disse skulle ca. 800 raketter utstyres med atomsprengladninger.³ Dette ville innebære høyere tetthet av atomvåpen i havområdene utenfor Norge. Norskehavet var et viktig patruljeringsområde for allierte fartøy, men med de varslede utplasseringene av krysserraketter fryktet Nei til Atomvåpen at Sovjetunionen ville iverksette mottiltak. Organisasjonene hevdet at de amerikanske planene for opprustning av marineflåten blant annet i Nord-Atlanteren skjedde i ly av striden om utplasseringene av de landbaserte

¹ Aksjonsavis, nr. 3/1984.

² Aksjonsavis, nr. 3/1984. Iflg. Tamnes var det en økt vektlegging av nordområdene fra 1982 og utover. Han nevner 1984 som et spesielt år for utplassering av raketter til sjøs. Tamnes 1991.

³ Aksjonsavis, nr. 3/1984, brosjyre "USA og Sovjet: Stans kryssarrakettene rundt Noreg!".

mellomdistanseraketene i Vest-Europa.⁴ Til sammenlikning gjaldt dobbeltvedtaket fra 1979 utplassering av 464 landbaserte Tomahawk krysserraketter i Vest-Europa.

Nei til Atomvåpens arbeid mot atomvåpenopprustningen i de nære havområdene ble innledet på sommeren 1984 ved at styret sendte et brev til regjeringen. Dette brevet inneholdt en redegjørelse for hvorfor Nei til Atomvåpen mente at de amerikanske utplasseringsplanene av langtrekkende krysserraketter representerte en ny omdreining på rustningsspiralen. Organisasjonen begrunnet sitt standpunkt med at utplassering av langtrekkende krysserraketter i Nord-Atlanteren og Norskehavet ville øke spenningen i nordområdene. Sovjetunionen ville trolig møte den amerikanske opprustningen med tilsvarende og like omfattende mottiltak. Konsentrasjonen av langtrekkende sjøbaserte krysserraketter ville derfor virke destabiliserende på de nordiske lands sikkerhetspolitikk. Videre fremholdt organisasjonen at en måtte regne med at en del av raketene var programmert med fluktruter over Norden. Dette kunne reise særlige problemer for Sverige og Finland, som baserte sin nøytralitetspolitikk på en troverdig suverenitetsutøvelse over eget territorium. Opprustningen i de nordlige havområdene representerte dermed en fare for realiseringen av en nordisk atomvåpenfri sone, ved at troverdigheten til sonearrangementet ville bli undergravet. Et siste ankepunkt som Nei til Atomvåpen hadde mot de amerikanske planene for de sjøbaserte krysservåpnene, var at det hindret fundamentalt muligheten til å kontrollere at partene overholdt avtaler om rustningskontroll og nedrustning. Utplassering av sjøbaserte krysserraketter ville underminere arbeidet for atomvåpenstans eller frys av atomlagrene.⁵ På den bakgrunnen ba Nei til Atomvåpen regjeringen å ta initiativ til å forby sjøbaserte krysserraketter. Organisasjonen ba også regjeringen henstille til USA om å stanse de planlagte utplasseringene som ville berøre de norske nærområdene.⁶

Forslaget om å forby sjøbaserte krysserraketter ble fremsatt fra flere hold. Det svenske fredsforskningsinstituttet, SIPRI, gikk i sin årbok fra 1983 inn for et generelt forbud mot sjøbaserte krysserraketter. Forbudet skulle ifølge SIPRI gjelde krysserraketter både med kjernefysiske stridshoder og konvensjonelle stridshoder.⁷ Forslaget var basert på antakelsen om at krysserraketter ville gjøre kontroller av oppnådde rustningsavtaler svært vanskelig å gjennomføre. Den finske presidenten Mauno Koivisto gikk også inn for

⁴ Pressemelding, datert 3. september 1984.

⁵ Brev "Til Regjeringen v/statsminister Kåre Willoch", datert 18. juni 1984.

⁶ Brev "Til Regjeringen v/statsminister Kåre Willoch", datert 18. juni 1984.

⁷ Aksjonsavis, nr. 1/1985.

å forby krysserraketter. Koivisto mente at et forbud mot langtrekkende krysserraketter ville virke stabiliserende på den militære situasjonen generelt, og spesielt på den nordlige delen.⁸ Dette var tanker som Nei til Atomvåpen støttet opp om. Organisasjonen gikk derfor i begynnelsen av januar 1985 ut med en offentlig støtte til den finske presidentens forslag.⁹ Av norske utspill tok Nei til Atomvåpen det sikkerhetspolitiske kompromisset fra våren 1984 til inntekt for at Norge burde gå inn for et forbud mot krysserraketter. Bakgrunnen var at utenrikskomiteen gikk inn for å forby utplassering av våpensystemer som kunne omgå avtalte begrensninger og reduksjoner.¹⁰ Innstillingen var ikke mer spesifikk på dette området, men Nei til Atomvåpen mente at denne uttalelsen i særlig grad rammet de sjøbaserte krysserrakettene. Disse ville kunne undergrave arbeidet med rustningskontroll og nedrustning ettersom det ikke ut i fra ytre kjennetegn ville være mulig å avgjøre om det var atomvåpen ombord.¹¹ Nei til Atomvåpen mente regjeringen derfor tok for lett på problemet, og viste til forsvarsminister Sjaastads uttalelse i Stortinget den 14. mars 1984. Sjaastad hadde uttalt at han mente økt nærvær av amerikanske krysserraketter ville ha betydelig krigsavvergende virkning, og at nærværet av krysserraketter også ville bedre den norske muligheten til å motta alliert hjelp.¹² Forsvarsministeren påpekte videre at det hadde vært sovjetisk sjømilitær dominans i de aktuelle havområdene i lengre tid, og avviste samtidig påstanden om at krysserrakettene utmerket seg som spesielt vanskelige i forbindelse med rustningskontroll.¹³

Et forbud mot krysserraketter var blitt aktualisert da Sovjetunionen skjøt ut en krysserrakett som krenket norsk og finsk luftrom i slutten av desember 1984.¹⁴ Alle partiene på Stortinget fordømte hendelsen, og regjeringen overleverte også en protest til Sovjetunionen mot krenkingen av luftrommet.¹⁵ Partiene på venstresiden tolket denne hendelsen som et tegn på økt fare for ustabilitet i nordområdene, mens Høyre mente at et fast og solid forhold til NATO var det som best ivaretok den norske sikkerheten mot stormakten i øst. Nei til Atomvåpen betraktet denne hendelsen som bare toppen av et

⁸ Aksjonsavis, nr. 1/1985.

⁹ Pressemelding, datert 3. januar 1985.

¹⁰ Innst. S. nr. 225 (1983 – 84), side 22.

¹¹ Aksjonsavis, nr. 4/1984.

¹² *Aftenposten*, ”Norge må handle, forby krysser-raketter til sjøs”, 22. august 1984.

¹³ Stortingstidende 14. mars 1983-84, bind 7b: 2894-2895.

¹⁴ *Aftenposten*, ”Norsk protest i Moskva fredag”, 4. januar 1985.

¹⁵ *Aftenposten*, ”Norsk protest i Moskva fredag”, 4. januar 1985.

isfjell. Norge måtte forvente flere slike episoder med den økte strategiske betydningen som nordområdene fikk med styrkeoppbygging på begge sider.¹⁶

Fredsbevegelsen opprettet et eget nettverk for å holde spesielt øye med opprustningen til sjøs. Dette nettverket, NAN¹⁷, kom i stand etter et initiativ fra END. Nettverket besto av uavhengige anti-atomvåpenorganisasjoner fra land som grenset opp til Nord-Atlanteren, blant annet Norge, Island, Danmark, Storbritannia, USA og Canada. NANs oppgaver var først og fremst å spre informasjon om opprustningen til sjøs og om utviklingen i de enkelte land. Videre bistod nettverket med å koordinere aksjoner rettet mot de sjøbaserte krysserraketene. Nei til Atomvåpen påtok seg oppgaven med å gi ut en egen NAN-publikasjon, ”Newsletter”. Dette arbeidet hadde de frem til 1987 da ”Newsletter” ble nedlagt. Troms fylkeslag av Nei til Atomvåpen arbeidet spesielt mye med opprustningen i nordområdene, og sto som utgiver av informasjonsbrosjyren ”Portwatch” som rettet oppmerksomheten mot havneaksjoner rundt om i verden.¹⁸ NAN-nettverket var med på å skape økt medieoppmerksomhet rundt den militære opprustningen til sjøs.

Atomvåpenfrie havner

Hendelsen med den sovjetiske krysserraketten i romjulen 1984 bidro til å sette søkelyset på opprustningen i nordområdene, noe som igjen var med på å rette oppmerksomheten mot måten den norske anløpspolitikken ble praktisert. Ut i fra sitt parolegrunnlag arbeidet Nei til Atomvåpen for at anløpspraksisen skulle skjerpes. Organisasjonen henstilte til de anløpne militære fartøyene om å avgi erklæring på at de var atomvåpenfrie. Dette avvek fra den praksisen som norske myndigheter hadde lagt seg på, nemlig at de ikke ba om erklæringer fra de militære fartøyene. Nei til Atomvåpen så imidlertid på sine krav som støtte til den etablerte anløpspraksisen. Organisasjonen sendte derfor brev til landsmøtene i de politiske partiene med oppfordring om å vedta at alle militære fartøy som kunne tenkes å føre atomvåpen, måtte avgi erklæring om at de ikke hadde atomvåpen om bord.¹⁹

Fremmede militære fartøyers adgang til å legge til ved norske havner var nedfelt i en presisering av anløpspolitikken av daværende statsminister Trygve Bratteli i 1975. Denne doktrinen, Brattelidoktrinen, forutsatte at ingen militære fartøyer hadde atomvåpen

¹⁶ Pressemelding, datert 3. januar 1985.

¹⁷ NAN: North Atlantic Network.

¹⁸ Rapport 1986-88.

¹⁹ Pressemelding, datert 8. mars 1985.

ombord når de la til ved norske havner. Brattelidoktrinen forutsatte videre at den norske selvpålagte restriksjonen om ingen atomvåpen på norsk territorium i fredstid var kjent politikk for de fartøyene som anløp norske havner. ”Vår forutsetning ved anløp av fremmede krigsskip har vært og er at atomvåpen ikke medføres om bord. Norske myndigheter regner med at så vel allierte som andre atommakter respekterer denne forutsetningen.”²⁰ Norske myndigheter regnet dermed med at fartøyene rettet seg etter gjeldende norsk lov. Den amerikanske holdningen til skipsanløp var at de militære fartøyene ikke skulle bekrefte eller avkrefte hvorvidt de hadde atomvåpen om bord, ”neither confirm, nor deny”. Nei til Atomvåpen mente at denne amerikanske marinedoktrinen var etablert utelukkende av politiske årsaker. Ifølge organisasjonene hadde doktrinen til hensikt å kneble opposisjonen. De militære fordelene ved ikke å røpe hvorvidt fartøyene hadde atomvåpen ombord var etter Nei til Atomvåpens syn minimal.²¹ Ettersom norske myndigheter ikke hadde noen som helst anledning til å etterprøve hvorvidt de fremmede militære fartøyene faktisk var atomvåpenfrie, på grunn av immunitetshensyn, kunne nok den norsk praksisen oppfattes som naiv. Det er på det rene at atomvåpen ble brakt inn til norske havner, selv om en ikke vet hvor ofte dette hendte.²² Som en følge av striden rundt atompolitikken innskjerpet Arbeiderpartiet anløpspraksisen i 1980.²³ Dette endret seg etter at Willoch-regjeringen overtok året etter. Forutsetningene for anløp ble da tatt ut av de norske klareringsdokumentene, som fartøyene måtte fylle ut før de la til ved norske havner.²⁴ Således var det ikke noe motsetningsforhold mellom den norske praktiseringen av anløpspolitikken og den amerikanske politikken.

Ideen om å erklære lokale havner for atomvåpenfrie kom fra New Zealand. Denne praksisen var blitt offisiell politikk da den nyvalgte Labour-regjeringen fra 1984 nektet skip å anløpe newzealandske havner med mindre de kunne avgi erklæring på at de ikke førte atomvåpen.²⁵ Med den tidligere nevnte amerikanske anløpspolitikken ble dermed amerikanske militære fartøy nektet ankomst i newzealandske havner. Denne politikken førte ganske raskt til at New Zealand og USA fikk et anstrengt forhold til hverandre, og i 1986 ble New Zealand suspendert fra forsvarssamarbeidet ANZUS.²⁶

²⁰ Tamnes 1997: 128.

²¹ Erik Alfsen, tale ”A new zero option”, holdt ved END-konventet i Lund 1988.

²² Tamnes 1997: 128.

²³ Tamnes 1997: 129.

²⁴ Tamnes 1997: 129.

²⁵ Carter 1992: 174.

²⁶ ANZUS: Australia – New Zealand – US defence treaty.

I Norge var det Nei til Atomvåpens fylkeslag i Troms som for alvor satte fokus på arbeidet med atomvåpenfrie havner. Opprustningen i nordområdene og atomvåpenfrie havner hadde topprioritet for fylkeslaget, og i løpet av vinteren 1985 sendte laget ut oppfordring til fylkestinget og kommunestyret i Troms om å kreve erklæringer fra fartøyene før anløp.²⁷ Formannskapet i Kvæfjord kommune i Troms var først ute i landet med å vedta anløpsforbud for atomførende fartøyer. Dette forbudet ble vedtatt i midten av april 1985, og noen dager senere sluttet kommunestyret i kommunen seg til vedtaket. Kommunen hjemlet forbudet sitt i havneloven, en lovanvendelse som Fiskeridepartementet siden bestred. Formannskapet i Horten kommune vedtok noen dager senere på samme måte som Kvæfjord å nekte anløp av skip som førte atomvåpen. I motsetning til i Kvæfjord kommune hjemlet ikke Horten kommune sitt vedtak i havneloven. Vedtaket bestemte imidlertid at alle militære skip som kunne tenkes å føre atomvåpen, måtte avlegge erklæring om at de ikke hadde slike våpen ombord. Også her ble formannskapsvedtaket fulgt opp av tilsvarende vedtak i kommunestyret.²⁸ En tredje form for havnevedtak kom pussig nok fra Seljord kommune. Som den første innlandskommunen vedtok kommunen å sende en henstilling til regjeringen at den måtte kreve erklæring om atomvåpenfrihet fra alle anløpende militære skip.²⁹

Det var de to siste vedtakstypene som fikk flest tilslutning. Kvæfjord-vedtaket skapte juridisk strid med Fiskeridepartementet ettersom vedtaket var hjemlet i havneloven. Fiskeridepartementet avviste lovanvendelsen til Kvæfjord kommune med den begrunnelse at havneloven skulle regulere praktiske spørsmål, og ikke hjemle forskrifter med politisk innhold.³⁰ Horten hjemlet som nevnt ikke vedtaket sitt i noen lov, men ordlyden var nesten identisk med vedtaket fra Kvæfjord. Seljords-typen passet for innlandskommunene. Dette vedtaket fulgte i form de vedtakene som ble gjort av kommunene noen år tidligere, i forbindelse med arbeidet for en atomvåpenfri sone. Frem til september 1987 hadde 25 kommunestyret fulgt oppfordringen til Nei til Atomvåpen, og vedtatt erklæringer som nektet anløp av atomførende militære fartøy, eller sendt henstillinger til regjeringen.³¹ Med tanke på at over 110 kommunestyret og fylkesting vedtok å oversende regjeringen oppfordringer om å opprette en nordisk atomvåpenfri

²⁷ NTA-Nytt nr. 2/1985.

²⁸ Rapport 1984-86.

²⁹ Skriv fra Magne Barth, datert 13. september 1985.

³⁰ Skriv fra Magne Barth, datert 13. september 1985.

³¹ Pressemelding, datert 15. september 1987.

sone, var det altså få kommunestyre som fulgte denne oppfordringen.³² I tillegg til å være juridisk omstridt var kommunenes havnevedtak også politisk omstridt. Kommunenes mulighet til å komme med sikkerhetspolitiske utspill ble avvist fra flere hold. Forsvarsminister Sjaastad uttalte til Arbeiderbladet at sikkerhetspolitikken ikke var en sak for kommunestyre og fylkesting.³³ Nei til Atomvåpen vurderte de kommunale havnevedtakene som viktig opinionsdannende effekt. Ved å fremskaffe flest mulig lokale vedtak mot anløp av atomførende skip, mente organisasjonen at dette ville dette sende signaler til rikspolitikken om hvilke holdninger som fantes i befolkningen.³⁴

I løpet av 1985 klarte Nei til Atomvåpen å skaffe medieoppmerksomhet rundt anløpspolitikken ved flere anledninger. Størst oppmerksomhet kom i forbindelse med det amerikanske slagskipet "Iowa", som anløp Oslo havn den 7. oktober 1985 i forbindelse med NATO-øvelsen Ocean Safari. Også ved anløp av andre amerikanske fartøyer kom det til demonstrasjoner. Gjennom en pressemelding i slutten av mars 1987 gjorde imidlertid den sovjetiske ambassaden i Oslo det klart at den sovjetiske marinen var villig til å komme med erklæringer om atomvåpenfrihet til norske myndigheter, dersom det var ønskelig fra norsk side.³⁵ Nei til Atomvåpen mente at denne erklæringen ville kunne legge et sterkere press på USA til også å komme med tilsvarende innrømmelser.³⁶ Ingenting tyder på at norske myndigheter la vekt på den sovjetiske uttalelsen. I hvor stor grad det faktisk var sovjetisk flåtebesøk i norske havner vites ikke, men markeringene til Nei til Atomvåpen var i realiteten aksjoner rettet mot de amerikanske og engelske flåtestyrkene.³⁷

Enkelte fylkeslag av Arbeiderpartiet vedtok skjerpelse av anløpspolitikken. Dette skapte ny oppmerksomhet rundt arbeidet med atomvåpenfrie havner.³⁸ Blant annet vedtok Troms Arbeiderparti i januar 1986 og Vest-Agder Arbeiderparti i februar samme år uttalelser om å avkreve erklæringer fra militære fartøyer før anløp til norske havner. Den norske anløpspolitikken, slik den var nedfelt i Brattelidoktrinen, ble skjerpet etter at Johan Jørgen Holst overtok som forsvarsminister etter Anders C. Sjaastad. Skjerpelsen av anløpspolitikken innebar at atomvåpenforutsetningene ble eksplisitt nevnt i

³² Rapport 1986-88.

³³ *Arbeiderbladet*, "Atompolitikken ikke noen sak for kommunene", 6. mars 1985.

³⁴ Rapport 1984-86.

³⁵ Se pressemelding, datert 27. mars 1987, vedlagt brev fra Sovjetunionens ambassade.

³⁶ Pressemelding, datert 27. mars 1987.

³⁷ Rapport 1986-88.

³⁸ Rapport 1986-88.

klareringsdokumentene.³⁹ Willoch-regjeringene hadde fjernet disse forutsetningene fra klareringsdokumentene i desember 1981. Den nye praksisen av anløpspolitikken fra arbeiderpartiregjeringen falt i tid sammen med striden omkring norsk støtte til det amerikanske SDI-programmet. Anløpsstriden forsterket derfor den pågående striden mellom USA og Norge. Uenighetene var intense mens det sto på, men var av kort varighet. Forsvarsminister Holst bøyet av for amerikansk press, og i stedet for en direkte henvisning til de norske anløpsforutsetningene ble partene enige om en indirekte henvisning til forutsetningene i klareringsdokumentene.⁴⁰

Havnesaken gled etter hvert over i motstand mot vertslandsavtalen sommeren 1987. Denne avtalen ville innebære at det skulle opprettes forsyningsbaser til de amerikanske hangarskipene i Norge.⁴¹ Høsten 1987 lanserte Nei til Atomvåpen en landsomfattende underskriftskampanje mot vertslandsavtalen. Denne kampanjen ga ikke de forventede resultatene, noe som hadde sammenheng med at det var liten oppmerksomhet rettet mot avtalen i media og på Stortinget. Motstanden mot opprustningen i sjøs fortsatte å ha topprioritet hos Nei til Atomvåpen også ut over mot slutten av 1980-tallet. I januar 1990 overrakte organisasjonen oppropet mot nye lagringsavtaler til Stortinget. Denne kampanjen hadde samlet omkring 77 000 underskrifter. Arbeidet med å etablere en vertslandsavtale mellom Norge og USA ble like etter lagt på is.⁴²

Oppsummering

Det var tre årsaker til at atomvåpenfrie havner fikk oppmerksomhet. For det første var det en generell interesse for den opprustningen som skjedde til sjøs. For det andre hadde den newzealandske anløpspolitikken en viss påvirkningskraft. Nei til Atomvåpen ønsket at Norge skulle følge i New Zealands fotspor og nekte anløp av militære fartøy, med mindre de erklærte at de ikke førte atomvåpen. For det tredje virket NAN-nettverket også som en pådriver med å sette opprustningen til sjøs på dagsordenen. Dette nettverket koordinerte spesielle aksjoner der det ble satt fokus på havnevedtak og atomvåpenfrie havner rundt om i verden. Vektleggingen av opprustningen i havområdene utenfor norskekysten førte

³⁹ Tamnes 1997: 129.

⁴⁰ Tamnes 1997: 139.

⁴¹ Rapport 1986-88.

⁴² Tamnes 1997: 111, medlemsavis nr. 1/1990, medlemsavis nr. 2/1990.

til at det folkelige engasjementet mot atomvåpen fortsatte noe lengre enn det som var tilfellet i resten av Vest-Europa.

Opprustningen til sjøs berørte spesielt de nordligste fylkene her til lands. Dette reflektertes også i den oppmerksomheten som landsdelen viet arbeidet med atomvåpenfrie havner. Det var her de fleste lokale vedtakene om å nekte anløp av militære fartøyer som førte atomvåpen kom fra. Således var det derfor ikke unaturlig at Nei til Atomvåpens fylkeslag i Troms påtok seg et spesielt ansvar ved å samle stoff og gi ut informasjonsbrosjyren ”Portwatch” innenfor NAN-nettverket.

I det politiske miljøet var anløpsstriden med på å forsterke den kortvarige, men skarpe konflikten med USA. I tid falt denne saken samtidig med den norske reservasjonen mot det amerikanske SDI-prosjektet. Arbeiderpartiet hadde i mai 1986 inntatt regjeringskontorene, og forsvarsminister Johan Jørgen Holst forsøkte å stramme inn fortolkningen av den gjeldende anløpspolitikken, som var nedfelt i Brattelidoktrinen. Den krasse amerikanske reaksjonen på denne omprøvingen førte til at Norge og USA til slutt kom til enighet om formuleringene i klareringsdokumentene.

Kapittel 7

Det strategiske forsvarsinitiativet

Det strategiske forsvarsinitiativet SDI, eller Star Wars som det også ble kalt, ble presentert av Ronald Reagan i en tale til det amerikanske folket den 23. mars 1983. Forslaget gikk i enkelthet ut på å bygge et forsvarsskjold rundt USA plassert i verdensrommet, med den hensikten å skape et defensivt forsvarssystem. Dette forsvarssystemet skulle gjøre landet usårbar for fiendtlige rakettangrep. Realiseringen av det planlagte forsvarsverket var på begynnelsen av 1980-tallet nærmest å regne for en umulighet. Den teknologiske utviklingen var på lanseringstidspunktet langt unna mulige løsninger av et slikt forsvarssystem. Hva var de norske reaksjonene på SDI? Hva var det med forslaget om SDI som gjorde at Nei til Atomvåpen motsatte seg det? Og hvordan førte Nei til Atomvåpen kampen mot SDI?

De norske reaksjonene på SDI

Debatten om SDI startet for alvor i Norge vinteren 1985. Bakgrunnen var diskusjonene om SDI på et møte i NATOs kjernefysiske planleggingsgruppe i slutten av mars samme år.¹ Realiseringen av SDI-programmet representerte en potensiell trussel mot en av de viktigste rustningskontrollavtalene, ABM-avtalen fra 1972. Denne avtalen forbød utvikling, testing og utplassering av anti-rakettsystemer. Ifølge avtalen var også systemer utplassert i verdensrommet omfattet av forbudet.² SDI-programmet, slik USA presenterte det i starten, representerte i tillegg også en fare for forutsetningene som var nedtegnet i den delvise prøvestansavtalen fra 1963 og avtalen om det ytre rom fra 1967.³ ABM-avtalen hindret ikke USA og Sovjetunionen i å forsøke å omgå regelverket. Smutthull i avtalen tillot supermaktene å forske videre på anti-rakettsystemer, dersom slik forskning

¹ Tamnes 1997: 126.

² Goldblat 1994: 55.

³ Goldblat 1994: 55.

ble kalt noe annet enn det det egentlig var. Ifølge amerikansk tolkning av ABM-avtalen ville SDI-forskningen ikke bryte med avtalen ettersom SDI var basert på ny teknologi som ikke var regulert i ABM-avtalen.⁴

Reagans plan var at SDI skulle være et effektivt forsvar mot sovjetiske raketttangrep. Rakettskjoldet skulle både forsvare de amerikanske rakettsiloene og landets innbyggere. Utviklingen av et slikt system måtte nødvendigvis koste enorme summer, og det ville samtidig ta lang tid før USA kunne presentere et våpensystem som var effektivt nok mot mulige raketttangrep. I mellomtiden var USA nødt til å basere sitt forsvar på atomvåpen som avskrekkende middel.

USA ønsket alliert godkjenning til SDI-programmet. Da NATO diskuterte forsvarssystemet på et møte i den kjernefysiske planleggingsgruppen i slutten av mars 1985, stilte Norge seg negativ til planene om et rakettskjold. Dette synet hadde et samlet Storting bak seg gjennom det sikkerhetspolitiske kompromisset. Norge var ikke det eneste allierte landet som var negativ til SDI-programmet.⁵ Flere NATO-land hadde sterke motforestillinger mot utviklingen av et rakettskjold. Spesielt frykten for hvilke konsekvenser SDI-forslaget ville få for nedrustningsforhandlingene skapte disse motforestillingene. Det var også bekymring for hvordan SDI-programmet ville virke inn på kjernevåpnenes avskrekkende evne. Med et ugjennomtrengelig rakettforsvar, ville USA gjøre de sovjetiske atomvåpnene ubrukelig i avskrekkende henseende. Terrorbalansen mellom USA og Sovjetunionen kunne dermed bli forrykket.

Den norske holdningen til SDI-prosjektet i mars 1985 var betinget av at det amerikanske forsvarsinitiativet ikke brøt med forutsetningene som lå i ABM-avtalen. Etter blant annet norsk press samtykket USA til å definere SDI som et forskningsprosjekt.⁶ På den måten kom ikke prosjektet i konflikt med ABM-avtalen, og Norge kunne dermed gi sin godkjenning til kommunikéteksten fra NATO-møtet. Regjeringen mente at den vanskelig kunne nekte USA å forske og utvikle våpenprogrammet så lenge det ikke var i konflikt med ABM-avtalen. Videre påpekte regjeringen at Sovjetunionen også forsket på tilsvarende våpenprogrammer, og det var derfor viktig at USAs forskning på det samme området ikke ble akterutseilt.⁷ Selv om Sosialistisk Venstreparti, Venstre og Arbeiderpartiet reagerte på den norske opptreden i

⁴ Goldblat 1994: 57.

⁵ Riste 2001: 231, Goldblat 1994: 57.

⁶ Tamnes 1997: 126.

⁷ Willoch 1990: 331.

NATO, var avstanden mellom partiene på høyre- og venstresiden i norsk politikk mindre etter vårparten 1984. Både trekløverregjeringen og den senere arbeiderpartiregjeringen stilte seg negative til SDI-forslaget. Willoch-regjeringen så seg nødt til å skjerpe kritikken av SDI etter sterkt press fra den hjemlige opposisjonen, men uten at det fikk nevneverdige konsekvenser for forholdet til USA.⁸ Arbeiderpartiet gikk imidlertid mye lenger i sin kritikk av SDI enn det den borgelige regjeringen hadde gjort.⁹

For Nei til Atomvåpen var motstanden mot SDI basert på frykt for hvilke konsekvenser programmet ville ha på Sovjetunionen og på de pågående nedrustningsforhandlingene i Genève. Muligheten for en ukontrollert atomvåpenopprustning i verdensrommet fra begge parter i den kalde krigen var med på å forsterke Nei til Atomvåpens motstand mot forsvarsplanene til USA. Den eneste logiske følgen på en utvikling og utplassering av et amerikansk defensivt forsvarssystem utplassert i rommet var, ifølge organisasjonen, at Sovjetunionen ville utvikle et tilsvarende forsvarssystem. Dermed kunne en få et ukontrollerbart våpenkappløp i verdensrommet. Utviklingen av et operativt forsvarssystem ville i tillegg bli en dyr affære. Nei til Atomvåpen betraktet en slik satsning som et enormt sløseri av ressurser på noe som de mente var et usikkert forsvarsprogram. Nei til Atomvåpen mente at utviklingen av et rakettskjold ikke kunne gi sikre garantier for at partene ville få økt sikkerhet mot militære angrep. For at et rakettskjold skulle fungere optimalt, måtte det kunne ødelegge alle raketter som kom i bane mot mål i USA. Organisasjonen betvilte at det noensinne var mulig å fremskaffe et system som på kort varslingsstid skulle kunne identifisere, lokalisere og ikke minst uskadeliggjøre et raketangrep. I forkant av møtet i NATOs kjernefysiske planleggingsgruppe sendte Nei til Atomvåpen brev til Stortinget og de politiske partiene der de ga uttrykk for sin holdning til SDI. Organisasjonen uttrykte tvil over sannhetsgehalten i Reagans utspill om at SDI representerte et alternativ til terrorbalansen. Ettersom realiseringen ikke kunne gjennomføres med datidens teknologi, ville USA likevel måtte basere sitt forsvar på avskrekking gjennom atomvåpen. Det ble også uttrykt uro over at SDI-planene virket undergravende på allerede inngåtte avtaler om rustningskontroll, slik som ABM-avtalen.¹⁰ Nei til Atomvåpen oppfordret regjeringen til å ta et klart standpunkt mot SDI. Et slikt standpunkt måtte også innebære at Norge gikk imot igangsettelse av målrettet forskning og utvikling av romvåpen i USA og

⁸ Tamnes 1997: 127.

⁹ Tamnes 1990: 126.

¹⁰ Brev ”til Stortinget og de politiske partier”, datert 20. mars 1985.

Sovjetunionen.¹¹ Nei til Atomvåpen etterlyste også klare standpunkt mot SDI fra de politiske partiene. Brevet, som styret i Nei til Atomvåpen sendte til Stortinget, ble siden trykket opp som en egen løpeseddel.

I større grad enn tidligere var Nei til Atomvåpen og det politiske miljøet på Stortinget på bølgelengde i sin skepsis mot SDI-forslaget. Norge hadde alt i 1981 vært medforslagsstiller til en resolusjon i FN om tiltak for å forhindre et rustningskappløp i verdensrommet.¹² I tillegg kom det før nevnte sikkerhetspolitiske kompromisset som de politiske partiene hadde klart å enes om på vårparten i 1984, og som klart advarte mot opprustning i verdensrommet. Etter hvert som SDI-saken kom på den sikkerhetspolitiske dagsordenen, vedtok flere partier uttalelser om saken. Blant annet Kristelig Folkeparti og Senterpartiet kom på sine landsmøter med klare programerklæringer mot militarisering av verdensrommet.¹³ De to partienes uttalelser, som i innhold liknet hverandre, gikk lenger enn det som var regjeringens syn på saken. Begge partiene tok til ordet for at Norge skulle stille seg fremst i kampen mot utplassering av våpensystemer i verdensrommet, og at Norge skulle arbeide for dette synet innen NATO og FN.

Foruten de politiske partiene vedtok også LO-kongressen uttalelser om den norske atompolitikken. I mai 1985 gikk LO i klare ordelag ut mot forskning og utvikling av romvåpen. Landsorganisasjonens atompolitikk, slik det ble beskrevet i handlingsprogrammet, var svært omfattende og støttet opp om Nei til Atomvåpens politikk.¹⁴

SDI-debatt på Stortinget

I etterkant av forsvarsminister Sjaastads godkjennelse av kommunikéteksten fra NATO-møtet i mars 1985, utarbeidet Utenriksdepartementet et brev til Stortinget som redegjorde for regjeringens syn på våpensystemer til bruk i verdensrommet.¹⁵ I dette brevet uttrykte regjeringen på lik linje med det sikkerhetspolitiske kompromisset, bekymring for et eventuelt våpenkappløp i verdensrommet. Skrivet konkluderte med at den norske støtten til det amerikanske SDI-prosjektet var betinget av at forskningsprosjektet ikke brøt forutsetningene for ABM-avtalen. Regjeringen ønsket også at nedrustningsforhandlingene

¹¹ Aksjonsavis, nr. 2/1985.

¹² Pressemelding, datert 13. juni 1984.

¹³ Stortingstidende 4. juni, 1984-85, bind 7c: 4295, 4296. Om forslag fra repr. Ørnhøi om våpensystemer til bruk i verdensrommet.

¹⁴ Se aksjonsavis, nr. 3/1985.

¹⁵ Se Innst. S. nr. 271(1984-85).

mellom USA og Sovjetunionen skulle sikre en gjensidig tilbakeholdenhet slik at et våpenkappløp i rommet kunne forhindres. Brevet slo videre fast at den norske støtten til NATO-kommunikatet var basert på forutsetningen om at forskningen hadde til formål å forbedre stabiliteten og å føre til avskrekking på et lavere nivå. Regjeringen presiserte også at det ikke var aktuelt for Norge å delta i USAs militære romforskningsprogram.¹⁶

Den 4. juni 1985 var det lagt opp til stortingsdebatt om en innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomiteen.¹⁷ Innstillingen inneholdt komiteens vurdering av et forslag fra Stein Ørnhøi fra Sosialistisk Venstreparti. Hans forslag gikk i all enkelthet ut på at Norge skulle ta avstand fra all planlegging og utvikling av våpensystemer til bruk i verdensrommet. Flertallet i komiteen gikk inn for å stå fast ved regjeringens brev av 16. april, som redegjorde for regjeringens syn i saken. I den forbindelse oppfordret Nei til Atomvåpen Stortinget om å vedta at Norge skulle gå kategorisk imot forskningsprogrammer og utviklingsplaner som hadde til hensikt å fremskaffe våpensystemer til bruk i verdensrommet. Organisasjonen så positivt på at utenrikskomiteen var skeptisk til romvåpen, men mente samtidig at innstillingen fra komiteen ikke gjenspeilte denne skepsisen tydelig nok. Innstillingen inneholdt bare en generell avstandstaking fra romvåpen. Stortinget ble derfor bedt om å gjøre et vedtak som påla regjeringen klart og tydelig å ta avstand fra planer om romvåpen i alle internasjonale fora, som FN og NATO-organene, men også direkte overfor USA og Sovjetunionen.¹⁸

Under stortingsdebatten fremmet Gro Harlem Brundtland på vegne av Arbeiderpartiet og Venstre et forslag som presiserte synet på romvåpen. Forslaget gikk ut på at Norge måtte gå imot forskningsprogrammer og utviklingsplaner som tok sikte på å fremskaffe våpensystemer til bruk i verdensrommet, i alle internasjonale organer.¹⁹ Dette forslaget var en skarpere uttalelse mot romvåpen enn det partiene tidligere hadde blitt enige om kompromisset fra våren 1984. Sosialistisk Venstreparti, som hadde fremmet sitt eget forslag, sluttet seg til fellesforslaget fra Arbeiderpartiet og Venstre. Ved avstemningen i Stortinget stemte også utbrytere fra mellompartiene for forslaget til Arbeiderpartiet og Venstre. Under voteringen stemte et flertall på 75 stemmer ned Arbeiderpartiet og Venstres forslag som fikk 74 stemmer.²⁰

¹⁶ Brev til Stortinget. Regjeringens syn på våpensystemer til bruk i verdensrommet. Datert 16. april 1985.

¹⁷ Innst. S. nr. 271 (1984-85).

¹⁸ Pressemelding, datert 3. juni 1985.

¹⁹ Stortingstidende 4. juni, 1984-85, bind 7c: 4372. Om forslag fra repr. Ørnhøi om våpensystemer til bruk i verdensrommet.

²⁰ Stortingstidende 4. juni, 1984-85, bind 7c: 4310.

I motsetning til i debattene om rakettsaken og frysforlaget var partiene i det vesentlige enige med hverandre. Selv om regjeringens utsagn oppnådde et knapt flertall, var det i realiteten liten forskjell mellom regjeringens politikk og Arbeiderpartiet og Venstres forslag. Uenigheten stakk dypest i vurderingen av hvor langt Sovjetunionen var kommet i sin egen utvikling av rakettforsvar. Videre var det uenighet om hvorvidt USA ville komme i en strategisk dårligere posisjon dersom landet ikke fikk godkjenning for SDI-forskning. Når så Stortinget i all hovedsak var enig, hvorfor var det da en underliggende fare for regjeringens krise dersom regjeringen ikke fikk flertallet med seg? Svaret var at Arbeiderpartiet og Venstres forslag i for stor grad hvis det ble realisert, ville legge bånd på regjeringens handlingsrom. Den tidligere praksisen med et lavmælt diplomati kunne dermed vanskeliggjøres. For Arbeiderpartiet var det sannsynligvis nødvendig å vise avstand til regjeringen. Stortingsvalget var tross alt bare noen få måneder unna.

Selv om Kristelig Folkeparti og Senterpartiet tidligere hadde vedtatt uttalelser på sine respektive landsmøter som i skarpe ordelag gikk imot utplassering av romvåpen, gikk ikke stortingsgruppene samlet inn for å støtte Arbeiderpartiets forslag. Harald Synnes som var parlamentarisk leder for Kristelig Folkeparti begrunnet senere sitt og partiets stillingstaking i romvåpendebatten med at partiet hadde vært med på å utforme regjeringens politikk, og at partiet derfor ikke kunne fristille seg i forhold til regjeringens forslag som var oppe til debatt.²¹ Synnes hevdet likevel at Kristelig Folkeparti hadde tatt klare standpunkter mot SDI og at partiet alltid hadde forsøkt å arbeide mot dette prosjektet. Nei til Atomvåpen beklaget at Kristelig Folkeparti stilte seg selv i en slik posisjon at representantene så seg nødt til å støtte regjeringens forslag.

USA forsøkte å snu den lunkne holdningen til SDI hos de NATO-allierte ved å invitere dem til å delta i utviklingsprosjektet.²² Utviklingen av forsvarssystemet ville kunne få direkte følger for norsk næringsliv dersom norske industribedrifter inngikk samarbeid med prosjekter innenfor SDI-forskningen. Ut på sommeren ga statsminister Willoch ved et par anledninger uttalelser om at det kunne være aktuelt for Norge å delta i forskning tilknyttet den sivile delen av SDI-prosjektet. Denne todelingen av SDI-prosjektet var ny i forhold til tidligere uttalelser. I brevet som regjeringen hadde sendt til Stortinget den 16. april 1985, var det spesifisert at Norge ikke ville delta i USAs militære forskningsprogram. Begrepet *sivil del*, for å beskrive deler av SDI-forskningen var

²¹ Harald Synnes, 10. juni 1985, "Hestehandel eller politisk redelighet", kronikk i *Aftenposten*.

²² Willoch 1990: 332.

derimot ikke brukt tidligere. Statsminister Willochs uttalelser kom derfor i et underlig lys på bakgrunn av den støtten Stortinget hadde gitt til regjeringens politikk den 4. juni. Skillet mellom en sivil del og en militær del av SDI-prosjektet var implisert i uttalelsene på vårparten. Det er imidlertid høyst usikkert om hele Stortinget den gang var klar over den todelingen av forskningsprosjektet som Høyre siden presiserte.

I et brev til statsministeren og til de parlamentariske lederne for de politiske partiene oppfordret Nei til Atomvåpen statsministeren om å redegjøre nærmere for sine uttalelser om norsk deltakelse i SDI-programmet. Organisasjonen hevdet at Willochs uttalelser brøt med de forutsetninger som lå til grunn for Stortingets avgjørelse under debatten den 4. juni 1985. Nei til Atomvåpen reagerte på delingen, ettersom de mente at det ikke gikk an å dele SDI-programmet inn i en sivil og en militær del. Etter organisasjonens syn var hele forskningsprosjektet av militær karakter, og mente det var oppsiktsvekkende av Høyre å forsøke å dele prosjektet inn i to separate deler.²³ Ifølge Nei til Atomvåpen skapte denne todelingen av SDI-prosjektet uklarhet omkring den norske holdningen til SDI. Nei til Atomvåpen ønsket også uttalelser fra de parlamentariske lederne på Stortinget i sakens anledning. Spørsmålet var hvordan de vurderte Willochs uttalelser, og om de mente disse uttalelsene brøt de forutsetningene som Stortinget hadde lagt til grunn. Nei til Atomvåpen mente at selv om prosjekt tilknyttet SDI ville kunne føre til teknologiske nyvinninger som den sivile sektor kunne dra nytte av, var prosjektene ikke mindre militære av den grunn.²⁴

Svaret som Nei til Atomvåpen fikk fra Statsministerens kontor i november 1985 forholdt seg til regjeringens utlegning til Stortinget fra 16. april. Brevet presiserte at regjeringen gikk inn for å hindre et våpenkappløp i verdensrommet, men at regjeringen ikke ville fraråde USA å iverksette forskningsprogrammet. Dette var begrunnet med at forskningen var basert på ny teknologi, og sannsynligvis drev Sovjetunionen også forskning på det samme formålet. Regjeringen viste også til et eget utvalg som skulle vurdere de teknologiske sidene ved SDI-programmet, Klippenberg-utvalget. Dette utvalget avga rapport i juni 1985, og konkluderte med at SDI-forskningen ville få store konsekvenser for flere sektorer enn bare den militære. I avgjørelsen av hva som var militære prosjekter og hva som var sivile forskningsprosjekter, måtte hvert enkelt prosjekt underlegges nøye vurdering.²⁵

²³ Brev "Til Statsministeren og de parlamentariske lederne for de politiske partier", datert 27. august 1985.

²⁴ Brev "Til Statsministeren og de parlamentariske lederne for de politiske partier", datert 27. august 1985.

²⁵ Brev fra Statsministerens kontor, datert 12. november 1985, Jnr. 1360/85.

Reagans uttalelser om at SDI ikke skulle være et tema for forhandlinger mellom Sovjetunionen i september 1985, fikk Nei til Atomvåpen til å anmode Stortinget til å drøfte det norske synet på romvåpen på nytt. Ifølge Nei til Atomvåpen burde Stortinget vedta at Norge tok klart avstand fra utvikling av romvåpen, både i øst og vest. Norge burde også gå inn for å kreve et absolutt forbud mot slike våpen.²⁶

Neste SDI-debatt i Stortinget kom under budsjettdebatten for Industridepartementet den 2. desember 1985. Det var Høyres deling av SDI i en sivil forskningsdel og en militær del som da skapte størst debatt. Arbeiderpartiets Knut Frydenlund anklaget Høyre for å være dobbeltmoralisk i spørsmålet om romvåpen, og avviste den delingen som Høyre opererte med.²⁷ Norges Industriforbund støttet derimot forslaget om at norsk industri skulle delta i sivile forskningsprosjekt.²⁸ For Høyre var det viktig å understreke at forskning i seg selv var verdifullt, og at norske bedrifter burde ha muligheten til å delta i høyteknologiske forskningsoppdrag.

Fagforbundenes reaksjoner

Ved inngangen til 1986 valgte Nei til Atomvåpen å gi SDI topprioritet.²⁹ Organisasjonen regnet med at systematisk arbeid for å påvirke Stortinget kunne ventes å gi gode resultater.³⁰ SDI-saken hadde en global karakter, og det var derfor en noe mer vanskelig sak for lokallagene å aksjonere mot.³¹ Kontakten med fagforbundene resulterte i en egen faglig kampanje mot romvåpen.³² Nei til Atomvåpen forfattet appellteksten til det faglige oppropet, mens Arthur Svensson, Liv Nilsson og Harald Øveraas fra LO sto i spissen for dette. Da appellen ble lansert i mars 1986, hadde det tilslutning fra 18 fagforbund. Kravet for denne aksjonen var at Norge skulle bruke sin innflytelse internasjonalt for å påvirke USA og Sovjetunionen til å stanse all forskning og utvikling av romvåpen. Oppropet avviste videre den todelingen som Høyre innførte med en sivil og en militær del, og krevde derfor at norsk industri ikke skulle delta i prosjekter med tilknytning til SDI-programmet.³³ Samtidig tok Nei til Atomvåpen også initiativ til en appell rettet mot forskere og vitenskaplige ansatte. Hensikten var å få norske naturvitere til å ta avstand fra

²⁶ Pressemelding, datert 18. september 1985.

²⁷ *Arbeiderbladet*, "Strid om SDI-forskning", 3. desember 1985.

²⁸ *Arbeiderbladet*, "Industri for SDI", 3. desember 1985.

²⁹ Meldingsblad nr. 1/1986.

³⁰ Rapport 1984-86.

³¹ Rapport 1984-86.

³² Brev "Til fagforbundene, v/forbundsleder", datert 13. januar 1986. Rapport 1984-86.

³³ Opprop "Faglig Aksjon Mot Romvåpen".

norsk deltakelse i SDI-forskningen. Underskriftskampanjen var frontet av foreningen ”Vitenskap og Ansvar i Atomalderen”, med Erik Alfsen og Bjørn Kirkerud som sentrale personer.³⁴ Etter initiativ fra Nei til Atomvåpen ble det også lansert underskriftskampanjer blant ulike profesjoner som kulturarbeidere, jurister og helsearbeidere.

På internasjonalt plan videreførte Nei til Atomvåpen et initiativ fra Jon Grepstad om en internasjonal kampanje mot SDI planene.³⁵ Koordineringsarbeidet var lagt til Nei til Atomvåpen, men arbeidet var likevel et samarbeid mellom de uavhengige fredsbevegelsene i Nord-Amerika og Vest-Europa.³⁶ Oppropet ble lansert den 15. mai 1986 og hadde NATO-møtene i siste halvdel av måneden som siktemål.³⁷ Appellen liknet Willy Brandt-appellen fra 1983, med en kort tekst og med støtte fra kjente personer fra norsk samfunnsliv. I tillegg var det støtte fra tilsvarende personer fra Vest-Europa, USA og Canada.

Den norske motstanden mot de amerikanske SDI-planen ble etter at Arbeiderpartiet inntok regjeringskontorene skjerpet. Det hele toppet seg da forsvarsminister Johan Jørgen Holst ikke kunne stille seg bak et NATO-kommuniké om SDI-forslaget under et NATO-møte i mai 1986.³⁸ Norge ble da, sammen med Hellas og Danmark, et fotnoteland i kommunikéteksten. Norge ønsket at SDI-programmet skulle bli gjort til gjenstand for forhandlinger med Sovjetunionen, noe USA ikke kunne godta. Fotnoten skapte ifølge Tamnes den verste konfrontasjonen med USA siden striden om en nordisk atomvåpenfri sone i 1981.³⁹ USA stanset arbeidet i en norsk-amerikanske studiegruppen og trakk tilbake løftet om økonomisk bistand til militær oppgradering.⁴⁰ De amerikanske reaksjonene og en endret kommunikétekst førte til at Norge ved et forsvarsministermøte alt i oktober samme år stilte seg bak kommunikeet.

Nei til Atomvåpen stilte seg positiv til den aktive og selvstendige linjen som Norge demonstrerte gjennom fotnoten.⁴¹ Fotnoten var ifølge Nei til Atomvåpen et godt utgangspunkt for videre aktiv motstand mot romvåpen. Forsvarsminister Holst begrunnet

³⁴ Bjørn Kirkerud var professor i informatikk ved universitetet i Oslo, og kom senere inn i styret til Nei til Atomvåpen.

³⁵ Samtale med Erik Alfsen i oktober 2000, som sa det var Jon Grepstad som hadde foreslått kampanjen. Erik Alfsen førte selve kampanjeteksten i pennen.

³⁶ Rapport 1984-86.

³⁷ Meldingsblad, nr. 2/86

³⁸ Tamnes 1997: 127.

³⁹ Tamnes 1997: 127.

⁴⁰ Tamnes 1997: 127.

⁴¹ Pressemelding, datert 23. mai 1986.

Norges skarpe avstandstaking med hensynet til opposisjonen som fantes i Norge. Dette var Nei til Atomvåpen svært tilfreds med.⁴² Etter at Norge igjen kunne stille seg bak NATO-kommunikatet i oktober 1986, sendte Nei til Atomvåpen ut en pressemelding der de hevdet at regjeringens handlemåte brøt ikke bare med tidligere stortingsvedtak, men også med Arbeiderpartiets eget program.⁴³

SDI-forslaget mistet aktualitet etter at forhandlingene mellom USA og Sovjetunionen kom inn i en fruktbar fase. Nei til Atomvåpen fortsatte imidlertid ut 1987 å påvirke stortingsmiljøet, regjeringen og opinionen generelt ved å sende brev og pressemeldinger, og gjennom lobbyvirksomhet på Stortinget.⁴⁴ I Nei til Atomvåpens politiske og organisatoriske rapport for året 1988-89 figurerer ikke lenger SDI som et kjernepunkt for organisasjonen.

Oppsummering

Etter at Høyre og Arbeiderpartiet klarte å samle seg om et sikkerhetspolitisk kompromiss avtok de verste konfrontasjonene i debattene om den norske sikkerhetspolitikken. I denne innstilling var det enighet om at Norge skulle arbeide mot våpenkappløp i verdensrommet. Den norske negative holdningen til det amerikanske SDI-programmet var dermed i overensstemmelse med den tidligere gitte innstillingen. Høyres forsiktige markering av motstand mot SDI innenfor NATO-alliansen, skapte bare en liten grad av uro hos USA. Først når Arbeiderpartiet forsøkte å fremme et syn som i altfor stor grad avvek fra amerikanernes syn ble forholdet mellom USA og Norge anstrengt.

Den vesteuropeiske fredsbevegelsen kom forholdsvis sent i gang med å vise sin motstand mot SDI-planene. Dette hang sammen med at aktivitetene i fredsbevegelsen på 1980-tallet i utgangspunktet var utløst av NATOs dobbeltvedtak.⁴⁵ Først på begynnelsen av 1985 tok Nei til Atomvåpen sitt første store initiativ for å vise motstand mot romvåpen. SDI representerte en ny type utfordring for Nei til Atomvåpen. Stjernekrigssaken var teknisk komplisert å forklare for folk, og en mulig realisering av et slik prosjekt lå langt inn i fremtiden. I tillegg var prosjektet ikke et NATO-prosjekt, men et forsvarssystem for USA, noe som gjorde det vanskeligere å gripe saken an.

⁴² Rapport 1984-86.

⁴³ Pressemelding, datert 22. oktober 1986.

⁴⁴ Rapport 1986-88.

⁴⁵ Alfsen 1997: 60.

Hovedarbeidsmåten til Nei til Atomvåpen var i likhet med de andre sakene å sende henstillinger til det politiske miljøet. På samme måte som tidligere forsøkte Nei til Atomvåpen å overtale stortingspolitikere til å støtte sin politikk. Dette ble gjort gjennom et saklig grunnlag der Nei til Atomvåpen frembrakte informasjon om konsekvensene om SDI-prosjektet. Alliansen mellom Nei til Atomvåpen og fagbevegelsen var den mest tydelige i den utenomparlamentariske sfæren. Fagbevegelsen fulgte opp et initiativ fra Nei til Atomvåpen om et faglig opprop mot norsk deltakelse i SDI-forskningsprosjekt. Forskningsmiljøet var også en sentral brikke i den opinionsdannende virksomheten til Nei til Atomvåpen. De naturvitenskapelige forskningsmiljøene ble oppfordret til å ta avstand fra forskning og utvikling av våpensystemer som skulle være til bruk i verdensrommet. Disse faglige oppropene og appellene fra ulike profesjoner var grunnlaget i motstanden som Nei til Atomvåpen kanaliserte.

Kapittel 8

Avslutning

Vi tapte kampen, men vant saken!

Ole Kopreitan

Sitatet oppsummerer Nei til Atomvåpens resultater på en kort og konsis måte. Nei til Atomvåpen klarte ikke å påvirke det politiske miljøet tilstrekkelig til at det ble fattet vedtak på riksplan som støttet opp om organisasjonens politikk. Likevel hevder organisasjonen at den har gått av med den moralske seieren ved at det i 1998 var 92 prosent av befolkningen som mente at norske myndigheter burde arbeide for å få til et forbud mot atomvåpen.¹ En massiv oppslutning blant befolkningen gir seg nødvendigvis ikke utslag i praktiske politiske vedtak på de nasjonale og internasjonale arenaene.

Oppnådde resultater

Som vist i oppgaven klarte Nei til Atomvåpen å mobilisere en bred folkelig motstand mot atomvåpen i Norge. Organisasjonen var ikke den eneste fredsorganisasjonen i Norge på den tiden, men var den organisasjonen som klarte å samle størstedelen av motstanderne mot NATOs politikk om sine paroler. I denne situasjonen virket Nei til Atomvåpen som en katalysator på den sikkerhetspolitiske debatten som var i Norge. Organisasjonen ble tatt på alvor i de politiske kretsene, tross enkelte utfall fra høyresiden om at den gikk Sovjetunionens ærend og at den mottok støtte fra Moskva.

NATOs atompolitikk var et av de viktigste samfunnsspørsmålene tidlig på 1980-tallet. Nei til Atomvåpen var uttrykk for en stemningsbølge utløst av det anstrengte forholdet mellom supermaktene. Dette ble reflektert gjennom de mange debattene om

¹ Kirsten Osen og Bent Natvig, 12. oktober 1998, "Ny koalisjon for atomnedrustning", kronikk i *Dagbladet*. Jagland-regjeringen støttet på slutten av 1990-tallet et forslag om forhandlinger om atomvåpenforbud. Se Tamnes og Forland 1998:305.

spørsmålet både på Stortinget, på lavere politisk nivå og i media generelt. Ved stortingsvalget i 1981 kom forsvars- og sikkerhetsspørsmål høyt på listen over hvilke saker som velgerne oppfattet som viktige. Sikkerhetspolitikken hadde en del oppmerksomhet ved det neste stortingsvalget i 1985, men det var en markert tilbakegang i forhold til stortingsvalget i 1981. Det er rimelig å anta at sikkerhetspolitiske spørsmål var langt fremme også ved lokalvalget i 1983. Her er det imidlertid vanskeligere å påvise effekt på valgresultatet ettersom lokale forhold i stor grad spiller inn på resultatet. Effekten av Nei til Atomvåpens forsøk på å fremheve atomspørsmål i valgkampen i 1983 er det derfor vanskelig å bedømme. De mange kommunale- og fylkeskommunale vedtakene som henstilte til regjeringen å opprette en atomvåpenfri sone, indikerer imidlertid at sikkerhetspolitiske spørsmål også hadde betydning på regionalt og lokal nivå.

Varige allianser

Samarbeidet med fagbevegelsen har fra Nei til Atomvåpens side vært svært vellykket. Fagbevegelsens oppslutning om Nei til Atomvåpens paroler og økonomisk støtte til driften har gjort det mulig for Nei til Atomvåpen å komme i den fremste posisjonen som sikkerhetspolitisk pressgruppe. Fremdeles er det nære bånd mellom fagbevegelsen og Nei til Atomvåpen, ikke minst gjennom økonomisk støtte fra fagorganisasjonene til driften av Nei til Atomvåpen. Slik som situasjonen er i dag fremstår Nei til Atomvåpen som en ekspertgruppe for fagbevegelsen, dog en selvstendig gruppe.

Alliansen med fagbevegelsen skapte en helt spesiell dynamikk ved at sikkerhetspolitikken ble satt på dagsordenen gjennom avisartikler, opprop, seminarer, folkemøter og fagforeningsmøter. Spesielt Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund og dets daværende leder, Arthur Svensson, var tungt inne i den sikkerhetspolitiske debatten. Det er derfor ikke oppsiktsvekkende at det var i en tale under landsmøtet til dette fagforbundet at Jens Evensen lanserte sin plan for en nordisk atomvåpenfri sone. Arthur Svensson var rådsmedlem for Nei til Atomvåpen, og han sto som initiativtaker til flere av de faglige oppropene. Nestleder i Norsk Transportarbeiderforbund, Odd Bach, var med i styret til Nei til Atomvåpen fra slutten av 1980 til 1986. Hans forslag til uttalelse ved LO-kongressen i 1981 var sammenfallende med Nei til Atomvåpens paroler.

De tette båndene mellom Nei til Atomvåpen og fagbevegelsen hadde innvirkning på det politiske miljøet på Stortinget. Arbeiderpartiet ble nokså tidlig i den

sikkerhetspolitiske debatten splittet i synet på norsk støtte til NATOs atomvåpenutplasseringer. Spørsmålet om opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone var også ugreit for Arbeiderpartiet. Fagbevegelsens holdning til atomvåpen var med på å påvirke Arbeiderpartiets sikkerhetspolitiske linje. Nei til Atomvåpens forsøk på å påvirke de politiske partiene på Stortinget kom i form av opprop og brev. Flere av disse ble overlevert til Stortinget gjennom delegasjoner med representanter fra Nei til Atomvåpen. Oppmerksomheten rettet mot Stortinget ble trappet opp i forbindelse med planlagte sikkerhets- og utenrikspolitiske debatter. Flere stortingsrepresentanter fra mellompartiene var på linje med Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti i atomspørsmålene. Vissheten om at Willoch-regjeringen ville trekke seg dersom den fikk flertallet mot seg i et sikkerhetspolitisk spørsmål, førte til at representantene fra Kristelig Folkeparti og Senterpartiet kom i utsatte posisjoner. Etter at de to mellompartiene kom med i regjeringen fra 1983, ble det spesielt vanskelig for representantene å stemme sammen med venstresiden.

En ny type protest

Den sikkerhetspolitiske interessen utenfor de etablerte politiske miljøene kan spores gjennom den oppslutningen som Nei til Atomvåpens arrangementer og aksjoner hadde. Underskriftskampanjen til støtte for opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone som pågikk fra 1981 til 1982 fikk en av norgeshistoriens største oppslutninger med litt over 540 000 underskrifter. Demonstrasjonstogene mot norsk støtte til NATOs utplasseringer av atomvåpen hadde høy deltakelsesandel sett i forhold til folketallet. Sett i forhold til andre vesteuropeiske land var oppslutningene om markeringene mot utplasseringsvedtaket god. Det spesielle med den norske oppslutningen om atomvåpenprotestene i denne sammenhengen var at det ikke fantes atomvåpen på norsk jord, og at NATOs utplasseringsplanene ikke direkte berørte Norge.

De arbeidsformene som er karakteristisk for nåtidens utenomparlamentariske aksjoner fikk sitt gjennombrudd på begynnelsen av 1970-tallet. I Norge kom dette gjennombruddet med EF-striden. Arbeidsformer som demonstrasjoner, stands og opprop var arbeidsformer som også Nei til Atomvåpen benyttet seg av. Dette var aksepterte former for politisk ytring. Nei til Atomvåpen holdt seg innenfor rammene av det som var sosialt tillatte politiske markeringer, og støttet ikke bruken av sivil ulydighet.

Likheten mellom atomvåpenprotestene på 1960-tallet og 1980-tallet i Norge var at de begge var en del av en samtidig internasjonal bevegelse. Protestene var initiert av internasjonale hendelser, radioaktivt nedfall og atomvåpenspredning på 1960-tallet, og dobbeltvedtaket i 1979. Selv om disse protestene var en del av en samtidig internasjonal bevegelse hadde de likevel særegne norske målsetninger. Den norske krigs- og kriseopsjonen sto i fokus både under den første og den andre bølgen med protester. Deler av den tverrpolitiske sikkerhetsopposisjonen på 1960-tallet, De 13, trakk aktivt inn personer fra universitetsmiljøet til å fronte aksjonen. Hensikten var å ha faglig tyngde bak målsetningen og argumentene. Nei til Atomvåpen la også stor vekt på den faglige kompetansen og saklige argumenter, noe alle saksutredningene vitnet om.

Norge i NATO

I motsetning til atomvåpenprotestene tidlig på 1960-tallet, var protestene på 1980-tallet ikke en motstand som rettet seg mot det norske NATO-medlemskapet. Nei til Atomvåpen presiserte ofte at det norske medlemskapet i forsvarsalliansen ikke var oppe til debatt. Medlemskapet i NATO hadde gjennom hele 1980-tallet jevn og høy oppslutning i befolkningen. Det kan til og med registreres en viss økning i oppslutningen om NATO-medlemskapet i de årene det var sikkerhetspolitisk uro i Norge. Nei til Atomvåpen satte imidlertid spørsmålstegn ved forsvarsstrategien til alliansen. Her lå både styrken og svakheten til Nei til Atomvåpen. Ved å konsentrere seg utelukkende om arbeidet mot atomvåpen, klarte organisasjonen å få tilslutning fra et stort antall mennesker. Valget organisasjonen gjorde med å ikke stille spørsmål ved NATO-medlemskapet var et bevist valg for å få økt tilslutning i befolkningen. Den dynamikken som lå i en bred folkelig oppslutning om et snevert saksfelt ga organisasjonen en tyngde som kunne projiseres mot det politiske miljøet.

Imidlertid satte det norske medlemskapet i forsvarsalliansen i praksis grenser for hva som var realistisk politikk. Når en ser på hvilke saker som Nei til Atomvåpen klarte å mobilisere opinionen mot, var det en overvekt av kritikk rettet mot NATO og ikke minst USA. Dobbeltvedtaket og rakettsaken, som var den første store saken for Nei til Atomvåpen, var en kritikk som primært rettet seg mot NATO-strategien. Arbeidet for realiseringen av en nordisk atomvåpenfri sone strandet på manglende vilje hos NATO-alliansen. Forslaget om en atomvåpenfri sone var i utgangspunktet en sovjetisk idé som ikke møtte særlig gehør innen NATO-alliansen. De to siste store sakene som Nei til

Atomvåpen klarte å mobilisere grasrota på, var det amerikanske forsvarsinitiativet SDI og nektelse av anløp av militære fartøy. SDI-saken var et amerikansk prosjekt, mens anløpssaken i prinsippet henvendte seg til alle militære fartøy, uansett hvilket land det kom fra. Anløpssaken må sees i sammenheng med den amerikanske doktrinen om ikke å bekrefte eller avkrefte hvorvidt fartøyene hadde atomvåpen ombord. Selv om Nei til Atomvåpen fremholdt at de var balanserte i sin kritikk av atompolitikken, var oppmerksomheten for det meste rettet mot den vestlige siden. Det var den vestlige sikkerhetspolitikken grasrota i størst grad hadde kjennskap til. NATOs politikk angikk Norge direkte og det var den grasrota kunne ha forhåpninger om å påvirke.

Som utenomparlamentarisk pressgruppe kunne Nei til Atomvåpen gå inn for en ufravikelig ideologisk holdning til enhver sak som de involverte seg i, uten tanke på hvilke praktiske konsekvenser og hindringer det ville føre med seg på den internasjonale arena. Norge, som en liten aktør i det storpolitiske spillet mellom USA og Sovjetunionen, kunne ikke i altfor stor grad distansere seg fra NATO-alliansens offisielle politikk. Hensynet til å beholde Norden som et lavspenningsområde førte til at den offisielle norske atompolitikken kom til å ligge i skjæringspunktet mellom en integrerende NATO-politikk og avskjerming fra alliansen. I denne sammenhengen har Tamnes hevdet at det var vanskelig for Norge over lang tid og i for mange saker ha avvikende meninger fra forsvarsalliansen. I rollen som en lydige alliert godtok Norge utplasseringsvedtaket fra 1979, og arbeidet med å realisere en atomvåpenfri sone ble skrinlagt. De amerikanske innvendingene mot en skjerpet anløpspraksis ble raskt tatt til følge, og på samme måte ble den norske fotnoten i NATO i forbindelse med det amerikanske rakettskjoldprogrammet fjernet ved neste NATO-møte.

Generelt var den kraftige oppslutningen fra grasrota på retur allerede i 1984-85 i de vesteuropeiske landene. Dette hang sammen med at utplasseringene av mellomdistanserakettene på det meste var ferdig avsluttet. Det som hadde skapt det sterke engasjementet var da et tilbakelagt stadium. Slikt sett lyktes det ikke for den vesteuropeiske anti-atombevegelsen å overføre engasjementet til nærliggende problemområder. Opprøret gjaldt dobbeltvedtaket og da dette vedtaket var effektivt, forsvant kampviljen fra grasrota. Norge skilte seg ut på dette punktet. Her foregikk kampen mot atomvåpen på et litt bredere felt. Etersom Norge aldri var påtenkt rollen som mottakerland for noen av de 572 mellomdistanserakettene, var fokuset også rettet mot opprettelse av en nordisk atomvåpenfri sone, rustningskappløpet til havs og USAs SDI

planer. Kampen for en atomvåpenfri sone i Norden ble oppfattet som et hjemlig og mer nær kampsak enn rakettutplasseringene i Vest-Europa. På denne måten klarte Nei til Atomvåpen å holde det folkelige engasjementet varmt frem til 1986, da oppslutningen også her begynte å gå nedover.

Motstanden mot atomvåpnene på begynnelsen av 1960-tallet var av forholdsvis kort varighet. Engasjementet forsvant til fordel for andre samfunnsspørsmål. Det samme kan en si om fredsbevegelsen på 1980-tallet. Etter at Sovjetunionen og USA undertegnet INF-avtalen har det vært liten oppmerksomhet rundt anti-atomvåpenorganisasjonene. Unntaket som bekrefter regelen er oppmerksomheten rundt de franske atomprøvesprengningene på Mururoa-atollet i Stillehavet i 1995.

På denne bakgrunn kan man spørre om hvorfor Nei til Atomvåpen fremdeles eksisterer. Organisasjonen hadde utvilsomt sin storhetstid i en periode av den kalde krigen da forholdet mellom USA og Sovjetunionen var preget av mistenksomhet. For så vidt var Nei til Atomvåpen et produkt av den kalde krigen. Selv om den kalde krigen er over, eksisterer de kjernefysiske våpnene. NATOs militære doktrine er også i dag basert på atomvåpen. Nei til Atomvåpens rolle nå, på samme måte som på 1980-tallet, er opplysningsarbeidet som er rettet mot offentligheten. Målsetningen er stadig nedbygging av de kjernefysiske arsenalene. I noen grad kan det synes som organisasjonen er blitt mer politisk akseptabel etter at den kalde krigens ideologiske motsetninger er borte. I de senere år har organisasjonen for eksempel vært representert i den norske delegasjonen til FNs hovedforsamling hver høst. Nei til Atomvåpen har dermed fremdeles mulighet til å påvirke den norske atompolitikken.

Appendiks

Styresammensetning, 1979 - 1988

Oktober – desember 1979

Jon Grepstad	student
Magne Hoem	teologistudent, medlem i Senterpartiet
Rolf Thue	informasjonsdirektør i Sivilt beredskap

Etter hvert også:

Gynt Krag	arkitekt, medlem i Sosialistisk Venstreparti
Lars Martin Skipevåg	student, organisasjonsleder i Kristelig Folkepartis Ungdom

Februar 1980

Erik Alfsen	professor i matematikk ved Universitetet i Oslo
Petter Gurskevik	
Magne Hoem	teologistudent, medlem i Senterpartiet
Thorbjørn Jagland	formann i AUF
Gynt Krag	arkitekt, medlem i Sosialistisk Venstreparti
Ingerid Magnus	husmor
Tove Pihl	rektor, medlem i Arbeiderpartiet
Lars Martin Skipevåg	student, organisasjonsleder i Kristelig Folkepartis Ungdom
Rolf Thue	informasjonsdirektør i Sivilt beredskap

Mai 1980

Erik Alfsen	professor i matematikk ved Universitetet i Oslo
Magne Hoem	teologistudent, medlem i Senterpartiet
Thorbjørn Jagland	formann i AUF
Gynt Krag	arkitekt, medlem i Sosialistisk Venstreparti
Ingerid Magnus	husmor
Tove Pihl	rektor, medlem i Arbeiderpartiet
Lars Martin Skipevåg	student, organisasjonsleder i Kristelig Folkepartis Ungdom
Rolf Thue	informasjonsdirektør i Sivilt beredskap

November 1980

Erik Alfsen	professor i matematikk ved Universitetet i Oslo
Odd Bach	nestformann i Norsk Transportarbeiderforbund
Trond Bakkevig	forskningsstipendiat, cand.theol.
Thorbjørn Jagland	formann i AUF
Gynt Krag	arkitekt, medlem i Sosialistisk Venstreparti
Berit Kvæven	dr.ing., nestleder i Venstre
Hermann Løvenskiold	lærer
Ingerid Magnus	husmor
Tove Pihl	rektor, medlem i Arbeiderpartiet
Lars Martin Skipevåg	student, organisasjonsleder i Kristelig Folkepartis Ungdom
Rolf Thue	informasjonsdirektør i Sivilt beredskap

Gunnar Brostigen underdirektør, initiativtaker til ”de13”,
tidligere medlem i NKP
(Han kom med i styret i slutten av 1980 eller i begynnelsen av 1981)

September 1982

Erik Alfsen	professor i matematikk ved Universitetet i Oslo
Odd Bach	nestformann i Norsk Transportarbeiderforbund
Trond Bakkevig	forskningsstipendiat, cand.theol.
Magne Barth	stud.polit.
Thorbjørn Jagland	utredningsleder
Gynt Krag	arkitekt, medlem i Sosialistisk Venstreparti
Hermann Løvenskiold	lærer
Ingerid Magnus	husmor
Tove Pihl	rektor, medlem i Arbeiderpartiet
Lars Martin Skipevåg	student, organisasjonsleder i Kristelig Folkepartis Ungdom
Rolf Thue	informasjonsdirektør i Sivilt beredskap

Jon Grepstad informasjonssekretær
Ole Kopreitan sekretariatsleder

November 1982

Erik Alfsen	professor i matematikk ved Universitetet i Oslo
Odd Bach	nestformann i Norsk Transportarbeiderforbund
Magne Barth	stud.polit.
Kari Bolstad	adjunkt
Gunnar Brostigen	underdirektør, initiativtaker til ”de 13”, tidligere medlem i NKP
Alette Buttingsrud	agronom
Kari Dannevig	husmor
Inge Eidsvåg	lektor
Gynt Krag	arkitekt, medlem i Sosialistisk Venstreparti
Gerd Kringlen	lærer
Hermann Løvenskiold	lærer
Tove Pihl	rektor, medlem i Arbeiderpartiet

Magne Barth	informasjonssekretær, fra februar-mars 1984
Jon Grepstad	informasjonssekretær
Ole Kopreitan	sekretariatsleder

November 1984

Erik Alfsen	professor i matematikk ved Universitetet i Oslo
Odd Bach	nestformann i Norsk Transportarbeiderforbund
Gunnar Brostigen	underdirektør, initiativtaker til ”de 13”, tidligere medlem i NKP
Kari Dannevig	husmor
Mette Klouman	sosionom
Gynt Krag	arkitekt, medlem i Sosialistisk Venstreparti
Georg Lieungh	byråsjef
Tove Pihl	rektor, medlem i Arbeiderpartiet
Bjarne Riis Strøm	lege
Liv Undheim	forbundssekretær
Terje Vindenes	lærer
Inger Johanne Øyen	lærer

November 1986

Erik Alfsen
Gunnar Brostigen

Tove Bye
Kari Dannevig
Kjell Holst
Mette Klouman
Gynt Krag
Georg Lieungh
Liv Nilsson
Åge Skøelv
Liv Undheim
Terje Vindenes

professor i matematikk ved Universitetet i Oslo
underdirektør, initiativtaker til ”de 13”,
tidligere medlem i NKP
medlem i Senterpartiet
husmor
Norsk Arbeidsmandsforbund
sosionom
arkitekt, medlem i Sosialistisk Venstreparti
byråsjef
forbundsleder
sivilingeniør
forbundssekretær
lærer

Kildeliste

Muntlige kilder:

Erik Alfsen – september/oktober 2000 og 27. august 2001.

Gunnar Brostigen – 18. september 2000 og august 2001.

Ole Kopreitan – 18. september 2000 og 22. august 2001.

Gynt Krag – 18. september 2000.

Georg Lieungh – 26. august 2001.

Eva Nordland – 21. august 2001.

Jon Grepstad – E-postkorrespondanse 7. august 2001.

Skriftlige kilder:

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. 1990-årenes medlemsblader.

Erik Alfsens privatarkiv. 1979-1988.

Gunnar Brostigans privatarkiv.

Gynt Krags privatarkiv.

Stortingstidende, årgang 1981-82, 1982-83, 1983-83, 1984-1985, 1985-86.

Diverse avisartikler.

Bibliografi

Aktuelle utenrikspolitiske spørsmål. 1985. Spørsmålet om en kjernevåpenfri sone i Norden. Nr 31. Det Kgl. Utenriksdepartement. Oslo.

Aktuelle utenrikspolitiske spørsmål. 1991. Kjernevåpenfri sone i nordisk område. Nr 1. Det Kgl. Utenriksdepartement. Oslo.

Alfsen, Erik M. 1997. ”Nei til Atomvåpen. Et tilbakeblikk.” I Erik M. Alfsen, et al. *Begynnelsen til slutten på atomvåpnene?* 29-65. Oslo.

Alfsen, Erik M. et al. 1997. *Begynnelsen til slutten på atomvåpnene?* Oslo.

Alstad, Bjørn (red.). 1993. *Norske meninger 1946 – 93. Bd. 1. Norge og verden.* Oslo.

Andersen, Espen Mass. 2001. *Norge og MLF: norsk politikk og opposisjon i forhold til den multilaterale fellesstyrken Multilateral Force (MLF).* Upublisert hovedoppgave. Universitetet i Bergen.

Barth, Magne (red.). 1980. *Forhåndslagring i Norge?* Oslo.

Barth, Magne (red.). 1983. *Frys. Om frysbevegelsen og atomvåpen i Europa.* Oslo.

Benum, Edgeir. 1998. *Overflod og fremtidsfrykt 1970 - .* (K. Helle et al., *Aschehougs norgeshistorie. Bd 12*). Oslo.

Bergh, Trond. 1987. *Storhetstid 1945-1965.* (A. Kokkvoll et al., *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Bd. 5*). Oslo.

Bliksås, Dagrūn. 1992. *Arbeiderpartiet fra dobbeltvedtak til frys 1979 - 1983.* Upublisert hovedoppgave. NTNU.

Brostigen, Gunnar. 1987. ”Kreftene samles”. I Jo Beck-Karlsen (red.). *De ulydige. Kampskrift til Ole Kopperitan.* 146-150. Oslo.

Brundtland, Gro Harlem. 1997. *Mitt liv, 1939 – 1986.* Oslo.

Carter, April. 1992. *Peace Movements. International Protest and World Politics since 1945.* London and New York.

Dalton, Russell J. and Manfred Kuechler (eds.). 1990. *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies.* Cambridge.

- Eckhoff, Torstein og Stein Owe (red.). 1983. *Nordisk atomvåpenfri sone*. Oslo.
- Eriksen, Knut Einar og Helge Øystein Pharo. 1997. *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965*. (O. Riste et al., *Norsk utenrikspolitikks historie. Bd. 5.*) Oslo.
- Evensen, Jens. 1980. "Norge i en farligere verden". I Thorbjørn Jagland, et al. *Atomvåpen og usikkerhetspolitikk*. 13-46. Oslo.
- Evensen, Jens. 1983. "Refleksjoner omkring atomvåpen og atomvåpenfrie soner i Europa". I Torstein Eckhoff og Stein Owe (red.). *Nordisk atomvåpenfri sone*. 27-52. Oslo.
- Forsberg, Randall. 1982. "Fastfrysing av supermaktens atomvåpen". I Magne Barth (red.). *Frys. Om frysbevegelsen og atomvåpen i Europa*. 16-35. Oslo.
- Frydenlund, Knut. 1982. *Lille land – hva nå?* Oslo.
- Garthoff, Raymond L. 1994 (1985). *Détente and Confrontation. American – Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington, D.C.
- Garthoff, Raymond L. 1994. *The Great Transition. American – Soviet Relations and the End of the Cold War*. Washington, D.C.
- Gizewski, Peter. 1996. "From winning weapon to destroyer of worlds: the nuclear taboo in international politics". In *International Journal*, summer 1996.
- Gleditsch, Nils Petter. 1990. "The Rise and Decline of the New Peace Movement". In Katsuya Kodama and Unto Vesa (ed.) *Towards a Comparative Analysis of Peace Movements*. Aldershot.
- Goldblat, Jozef. 1994. *Arms Control. A Guide to Negotiations and Agreements*. Oslo.
- Grepstad, Jon. 1980. "Norway's Fight Against New Nuclear Weapons". In *European Nuclear Disarmament. A Bulletin of Work in Progress*. No. 2 1980, pp. 19-20.
- Grepstad, Jon. 1981. "Norway and the Struggle for Nuclear Disarmament". A paper prepared for '81 World Conference Against Atomic and Hydrogen Bombs, Tokyo, Hiroshima and Nagasaki, 3-9. August 1981.
- Grepstad, Jon. 1982. *The Peace Movement in the Nordic Countries. END Papers 4*. Nottingham.
- Hansen, Svein Roald og Jostein Mykletun. 1978. *Nedrustning – visjon og mulighet. Etter FNs spesialsesjon om nedrustning*. Oslo.
- Hvinden, Bjørn et al. 1974. *Grasrothåndbok*. Oslo.
- Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, New Jersey.

- Jack, Homer A. 1983. "Debatten om fastfrysing i FN". I Magne Barth. *Frys. Om frysbevegelsen og atomvåpen i Europa*. 39-43. Oslo.
- Jagland, Thorbjørn og Sverre Bergh Johansen. 1982. *Før det blir for sent. Atomkrig eller nedrustning*. Oslo.
- Jagland, Thorbjørn, et al. 1980. *Atomvåpen og usikkerhetspolitikk*. Oslo.
- Jarbo, Knut. 1985. *Organisasjon og dilemmaer: dilemmaer i ad hoc bevegelsers organisering, belyst gjennom aksjonen Nei til Atomvåpen*. Upublisert alternativ hovedoppgave. Universitetet i Oslo.
- Lindstøl, Aslak. 1978. "De 13": "Protest mot Atomvåpen" – et utenomparlamentarisk initiativ under atomdebatten i Norge våren 1961. Upublisert hovedoppgave. Universitetet i Oslo.
- Lodgaard, Sverre. 1986. *Forslagene om kjernevåpenfrie soner og Palmekommisjonen*. PRIO Report 22/86. Oslo.
- Meyer, Johan Kr. 1989. "NATOs kritikere. Den sikkerhetspolitiske opposisjon, 1949-1961". *Forsvarsstudier* 3/1989. Oslo.
- Moen, Knut Egeland. 1998. "Selvpålagte restriksjoner i nord 1945-1946". *Forsvarsstudier* 5/1998. Oslo.
- Nilson, Sten Sparre. 1985. "The Peace Movement in Norway". In W. Kaltefleiter and R.L. Pfaltzgraff (eds.), *The Peace Movements in Europe & the United States*. London & Sydney.
- Njølstad, Olav. 1996. "Under en radioaktiv himmel. Norge og atomprøvesprengningene, 1955-63". *Forsvarsstudier* 3/1996. Oslo.
- Nordland, Eva. 1980. *Nedtelling? Den norske debatten om NATOs nye atomvåpen*. Oslo.
- Nyhamar, Jostein. 1990. *Nye utfordringer 1965-1990*. (A. Kokkvoll et al. (red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Bd. 6.) Oslo.
- Riste, Olav. 2001. *Norway's Foreign Relations – A History*. Oslo.
- Rochon, Thomas R. 1988. *Mobilizing for Peace. The Antinuclear Movements in Western Europe*. London.
- Santi, Rainer. 1991. *100 years of peace making. A history of the International Peace Bureau and other international peace movement organisations and networks*. Genève.
- Selle, Per og Bjarne Øymyr. 1995. *Frivillig organisering og demokrati. Det frivillige organisasjonssamfunnet endrar seg, 1940-1990*. Oslo.
- Skjønsberg, Else. 1998. *Kvinnenes fredsbevegelse på åttitallet*. Oslo.

- Skogrand, Kjetil og Rolf Tamnes. 2001. *Fryktens likevekt*. Oslo.
- Smyser, W.R. 1999. *From Yalta to Berlin. The Cold War Struggle over Germany*. New York.
- Svenning, Geir-Åge. 1997. *Ny tid, gamle metoder? Arbeiderpartiet og forhåndslagringssaken*. Upublisert hovedoppgave. NTNU.
- Tamnes, Rolf. 1982. "Den norske holdningen til en nordisk atomvåpenfri sone 1958 – 1981". *FHFS Notat*. Oslo.
- Tamnes, Rolf. 1991. *The United States and the Cold War in the High North*. Oslo.
- Tamnes, Rolf. 1997. *Oljealder 1965-1995*. (O. Riste et al., *Norsk utenrikspolitikks historie. Bd. 6.*) Oslo.
- Tamnes, Rolf og Astrid Forland. 1998. "Norway". In Harald Müller (ed.) *Europe and Nuclear Disarmament*. Brussels.
- Theorin, Maj Britt. 1983. "Det mexikansk-svenska Frysforslaget i FN". I Magne Barth (red.). *Frys. Om frysbevegelsen og atomvåpen I Europa*. 44-47. Oslo.
- The United Nations. 1988. *The United Nations and Disarmament. A short history*. New York.
- Værnø, Grethe. 1982. *Atomvåpenfri sone – blindgate eller vei til varig fred?* Oslo.
- Westad, Odd Arne (ed.).1997. *The Fall of Détente. Soviet-American Relations during the Carter Years*. Oslo.
- Willoch, Kåre. 1990. *Minner og meninger, bind III: Statsminister*. Oslo.
- Wittner, Lawrence S. 1993. *One World or None. A history of the World Nuclear Disarmament Movement through 1953. The Struggle against the Bomb*. (volume one) Stanford, California.
- Wittner, Lawrence S. 1997. *Resisting the Bomb. A history of the World Nuclear Disarmament Movement, 1954-1970. The Struggle against the Bomb*. (volume two) Stanford, California.
- Aardal, Bernt og Henry Valen. 1989. *Velgere, partier og politisk avstand*. Oslo.
- Åsgard, Bjarne. 1994. *Strilekrigen mot atomkraft*. Knarvik.